STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

Vol. XXVII, 2014

SUMAR

CRIZE POLITICE ŞI CONFLICTE INTERNAȚIONALE

ALEXANDRU MAMINA, *Raționalizare, ideologizare, mecanizare. Cultura războiului modern* 3
MIHAI SORIN RĂDULESCU, *Gladstone şi românii* 11
CONSTANTIN ARDELEANU, *Implicarea României în conflictele balcanice reflectată în corespondența diplomatică britanică (1912–1913)* 39
DANIEL CAIN, *Un diplomat bulgar la Bucureşti: Gheorghi Kalinkov (1911–1913)* 73
PETRE OTU, *Armata română în 1913. Capacitate operativă şi stări de spirit* 85
VENERA ACHIM, *Bucureştii în timpul ocupației germane, 1916–1918: jurnalul Piei Alimăneştianu* 97

COMUNITĂȚI ETNICE: PERSPECTIVE POLITICE ŞI CULTURALE

RALUCA TOMI, *Un geolog pasionat de Balcani şi modernizarea societății româneşti: Gheorghe Munteanu Murgoci (1872–1925)* 107
ALINA DOROJAN, *L'assistenza dello Stato italiano riguardante una colonia agricola italiana di Romania (1879–1941)* 149

OPINII

ALEXANDRU MAMINA, *Unirea din 1859: Rolul personalităților în istorie* 173

ACTIVITATE ŞTIINȚIFICĂ

Conferința internațională *Balkan Entanglements – Peace of Bucharest*, 7–8 noiembrie 2013 (*Alina Dorojan*) 177

RECENZII

VIRGIL COMAN (coord.), *Campania militară a României din 1913. O istorie în imagini, documente şi mărturii de epocă (Romania's military campaign in 1913. A history in images, documents and epoch testimonials)*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2013, 300 p. (*Daniela Buşă*) 179

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXVII, 2014, p. 1–180

RAȚIONALIZARE, IDEOLOGIZARE, MECANIZARE. CULTURA RĂZBOIULUI MODERN

ALEXANDRU MAMINA
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Dacă războiul este confruntarea dintre armatele unor state cu interese de putere politică şi economică divergente, războiul modern este confruntarea dintre armate dotate cel puțin în parte cu arme de foc, având o structură organizatorică relativ omogenă şi un sistem de comandă instituționalizat, şi care acționează potrivit unor principii strategico-tactice formalizate. Deşi utilizarea armelor de foc a început să se răspândească încă din secolul al XVI-lea, despre un război efectiv modern se poate vorbi din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, când în timpul regelui Ludovic al XIV-lea s-a înființat primul Minister de Război şi când autori cu formații şi poziții diferite, de la Sébastien de Vauban la Friedrich al II-lea, au început să elaboreze tratate despre modul în care trebuia purtat războiul. Fenomenul a ajuns la maturitate în secolele al XIX-lea – al XX-lea, odată cu apariția armatelor pe bază de conscripție, a statelor-majore generale şi a şcolilor de război, în paralel cu înlocuirea practic deplină a armelor albe cu cele de foc.

În istoria conflagrațiilor moderne, se pot distinge cronologic şi tipologic două categorii: războaiele monarhice – până la Revoluția franceză –, respectiv războaiele naționale – până după al doilea război mondial, indiferent dacă ideii de națiune i s-au subsumat şi resursele coloniale (cazul Franței între 1914–1918), dacă mobilizarea națională a fost instrumentul partidului declarat de clasă (ca în timpul regimului stalinist), sau dacă națiunea a fost concepută din perspectiva rasei (cum s-a întâmplat în Germania nazistă). În ambele ipostaze, monarhică şi națională, războiul s-a precizat în anumiți parametri de gândire şi acțiune, care i-au imprimat în mod progresiv profilul cultural modern. Sintetic, aceştia au fost raționalizarea, ideologizarea şi mecanizarea, în subtextul cărora se discern mai departe unele trăsături morale şi intelectuale specifice aceleiaşi modernități.

Războaiele monarhice au fost determinate fundamental de criteriul eficient al raționalizării, prin care se înțelegea atât evaluarea lor din punctul de vedere al conformității cu legea naturală – aşa cum proceda Hugo Grotius de pildă[1] –, cât şi

[1] „Dreptul natural – scria el – constă în reguli ale dreptei rațiuni, care arată că o acțiune este din punct de vedere moral corectă sau incorectă, după cum corespunde sau nu cu însăşi natura rațională şi că în mod statornic asemenea acțiuni sunt prescrise sau oprite de creatorul naturii, Dumnezeu”. Hugo Grotius, *Despre dreptul războiului şi al păcii*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1968, p. 108.

„Studii şi materiale de istorie modernă”, vol. XXVII, 2014, p. 3–10

abordarea cu ambiții științifice a confruntării propriu-zise, în funcție de calculul resurselor, investițiilor şi câştigurilor. Evident că problema raportului dintre cheltuieli şi beneficii a fost resimțită cumva de toți cei care s-au ocupat cu războiul de-a lungul timpului, doar că de această dată s-a dezvoltat un fel de economie politică militară, care a influențat programatic opțiunile strategice şi evoluțiile tactice. Era o viziune în acord cu ideile mercantiliştilor şi fiziocraților, care corespundea totodată, pe un plan conceptual mai larg, raționalismului şi mecanicismului de inspirație carteziano-pascaliană, care şi-au găsit la rândul lor expresia în imaginea prestigioasă a maşinii – ca ansamblu organizat în care fiecare parte îndeplinea o acțiune, cu cât mai puțin consum de energie şi cu cât mai multă eficacitate[2]. Aşa se explică preferința mai multor autori pentru trimiterile şi analogiile științifice, dacă ar fi să amintim referința la trigonometrie a lui Freiherr Dietrich von Bülow, sau invocarea de către Carl von Clausewitz a „virtuozității mecanice”[3]. În definitiv, poate că nici un alt sistem social nu amintea mai mult imaginea maşinii, decât cel militar.

În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, deşi conduceau cu titlu absolut, monarhii nu dispuneau pentru războaie de toate resursele țării lor. Exceptările de la impozite ale categoriilor privilegiate limitau posibilitățile financiare, iar monopolul nobiliar aupra gradelor ofițereşti restrângea mult baza de selecție a cadrelor specializate (cf. Robert R. Palmer)[4]. Se adăugau perioada lungă şi costurile pregătirii trupei, precum şi dezertările numeroase, care făceau ca soldații experimentați să fie destul de greu de înlocuit. În virtutea criteriului raționalizării, comandanții au fost preocupați aşadar să evite pierderile umane şi materiale, în primul rând prin intermediul sistemelor de fortificații, în al doilea rând prin desfăşurarea prudentă a operațiunilor, evitându-se fronturile largi şi manevrele de învăluire care dispersau unitățile şi le expuneau distrugerii sau dezintegrării prin fuga soldaților. Consecința tactică a fost desfăşurarea previzibilă, aproape ritualizată a luptelor, cu armatele compacte înaintând una spre alta pe aliniamente paralele, într-o regularitate din care nu a ieşit decât Friedrich al II-lea, cu aşa-numita ordine de bătaie oblică.

Din perspectiva definiției clausewitziene a războiului, ca formă de realizare a politicii cu alte mijloace, modul de a lupta din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea a corespuns unei concepții pe care am putea-o considera minimalistă asupra statului – ca apărător al vieții, cinstei şi bunurilor locuitorilor, fără vocația principiilor absolute sau a mesianismului istoric[5] –, dublată de înțelegerea confruntărilor militare ca „afacere de familie” a principilor sau nobililor, altminteri perfect compatibili şi politicoşi unii cu ceilalți. De aici moderația obiectivelor, cel puțin în comparație cu perioadele următoare, precum şi o anumită „civilitate” a combatanților, ilustrată de

[2] A se vedea în acest sens observațiile lui Henri Guerlac, în Edward Mead Earle (sous la direction de), *Les maîtres de la stratégie*, 1, Flammarion, ‹1987›, p. 43–43.

[3] Carl von Clausewitz, *Despre război*, Bucureşti, Editura Militară, 1982, p. 107.

[4] Edward Mead Earle (sous la direction de), *op. cit.*, p. 66.

[5] Hugo Grotius, *op. cit.*, p. 801.

către Diego Velasquez în *Capitularea Bredei* (*Las lanzas*). Corelate cu ritualizarea cu aspect de eleganță teatrală a înfruntării propriu-zise, îndeosebi în secolul al XVIII-lea, aceste elemente au imprimat războaielor monarhice o aparență de idilism, pe care unii autori l-au pus în legătură cu influența stilului rococo în epocă[6].

Acum este de discutat eventual corelația cauzală a factorului cultural cu cel material. Mai exact, se pune întrebarea dacă principiul raționalizării a determinat economisirea resurselor în război, sau dacă precaritatea relativă a acestora a impus în teorie şi practică raționalizarea? În precizarea fenomenală a războiului modern, anterioritatea cauzală a unui factor – în ipoteza că se poate distinge cu adevărat –, are mai puțină importanță. Esențială este numai identificarea profilului cultural, cu raționalitățile şi motivațiile intelectual-atitudinale specifice. Pentru a nu eluda totuşi chestiunea, care-şi are importanța sa istoriografică generală, considerăm mai degrabă că raționalizarea a fost dacă nu neapărat anterioară, măcar autonomă în relație cu războiul, cu a cărui logică a ajuns să se întâlnească la un moment dat. Imperativul economisirii resurselor a existat dintotdeauna, însă teoretizarea şi aplicarea sa principială s-au produs abia în contextul mentalo-ştiințific al modernității, care a antrenat o sferă mult mai largă a gândirii decât gândirea militară. Nu este mai puțin adevărat că apariția armelor de foc, având o capacitate distructivă mai mare decât ceea ce se cunoscuse până atunci, a pus cu mai multă acuitate problema economisirii forțelor, căreia i s-a răspuns prin recursul la raționalizare. Explicația cauzală univocă ni se pare aşadar nesatisfăcătoare. Nu a fost vorba de o relație deterministă de la material la cultural sau invers, ci de influența reciprocă în cadrul unui sistem social-cultural integrat, definit printr-o manieră particulară de raportare a omului la existență, atât în aspectele sale concrete, cât şi în cele ideale. Înțeleasă astfel, modernitatea reprezintă esențialmente un model interpretativ, în sensul paradigmelor lui Thomas Kuhn.

Mai clară a fost întrepătrunderea dintre războiul modern şi ideologizare – eficientă odată cu trecerea de la războaiele monarhice la cele naționale, ca urmare a Revoluției franceze şi a campaniilor napoleoniene. Atunci când, sub presiunea intervenției externe, Convenția Națională a decretat la 23 august 1793 ridicarea în masă, implicând întreaga populație în efortul de război, a indus prin chiar acest fapt necesitatea ideologizării, întrucât numai angajamentul afectiv în jurul unor valori absolute şi netranzacționabile era susceptibil să susțină mobilizarea şi combativitatea populației respective, într-un conflict care nu mai era doar al regelui, ci o privea în mod direct. Louis Antoine Saint-Just surprindea cu acuitate importanța radicalizării morale, când îi semnala într-o scrisoare generalului Jean-Baptiste Jourdan că războiul libertății trebuia purtat „cu furie”[7]. Pe această cale a ideologizării sentimentul

[6] Cf. Hans Rothfels, în Edward Mead Earle (sous la direction de), *op. cit.*, p. 122.

[7] Saint-Just, *Le gouvernement révolutionnaire jusqu'à la paix*, ‹Paris›, Raisons d'Être, ‹1946›, p. 253.

popular a ajuns să facă diferența în desfăşurarea campaniilor, în condițiile în care armatele de meserie atinseseră în secolul al XVIII-lea aproape acelaşi nivel de pregătire, iar comandanții procedau aproximativ după aceleaşi metode[8].

Atingem în acest punct problema legăturii dintre social şi național, sau dintre material şi ideologic. S-ar putea crede că adeziunea masei țăranilor francezi la cauza Revoluției nu s-a datorat atât adeziunii lor la principiile democratice, cât transferului de proprietate de care beneficiaseră. Importanța vânzării pământurilor nobililor emigrați ca bunuri naționale este indiscutabilă. Credem totuşi că sentimentul solidarității naționale în jurul unor valori care îi opuneau pe cetățenii Republicii restului lumii nu trebuie neglijat, mai ales că îl regăsim cu semn schimbat, în registrul patriotismului monarhic, la soldații prusaci, austrieci şi ruşi care luptau contra ocupantului francez, fără să fi fost împroprietăriți în prealabil. Este paradoxul exprimat în epocă de Johann Gottlieb Fichte, identificat altminteri drept un fel de iacobin al eului nondeterminat în filosofie, care în politică a ajuns să susțină eliberarea de „patria libertății" prin puterea armată a monarhiilor de drept divin.

Dacă în cazul Revoluției franceze ideologia drepturilor cetățeneşti şi a suveranității naționale a susținut efortul militar, în războaiele de eliberare sau de unificare, de la cele din Peninsula balcanică, trecând prin *Risorgimento*, până la realizarea germană „prin fier şi sânge", sesizăm că naționalismul a fost acela care a condus la război, transformându-se din resort în cauză a conflictelor. Planul 17 francez, ca de altfel şi planul propus de generalul Constantin Prezan în 1916, au fost elaborările strategice exemplare pentru întrepătrunderea dintre operațiunile militare şi motivația mai cuprinzătoare a chestiunii naționale. Aceste planuri au privilegiat ofensiva în direcțiile impuse de sentimentul public, în Alsacia şi Lorena respectiv în Transilvania, deşi în cazul românesc cel puțin, apărarea pe Carpați şi atacul în sud, pentru a face joncțiunea cu trupele Antantei de la Salonic, păreau soluții mai favorabile din punct de vedere strict militar.

Ideologizarea a debutat în registrul democratic, dar apoi s-a manifestat în toate războaiele naționale, indiferent de sensul lor politic. Am amintit deja campaniile statelor absolutiste contra Franței napoleoniene, care au condus finalmente la crearea Sfintei Alianțe. Aici tot despre un drept absolut era vorba – dreptul divin, iar principiului suveranității naționale i se opunea un alt principiu – al legitimității. Mai târziu, odată cu progresele scientismului şi ale gândirii politice pozitive, în centrul ideologiilor nu s-a mai aflat dreptul ci adevărul (sau măcar ceea ce era considerat ca atare), corelativ necesității sociale sau naturale, de la care s-au revendicat comunismul şi național-socialismul, fără a omite liberalismul de inspirație spenceriană.

Mobilizarea masivă a populației şi maximalismul ideologic au configurat profilul specific al războaielor naționale, în măsura în care din punctul de vedere al obiectivelor acestea au devenit mult mai ambițioase decât războaiele monarhice,

[8] Carl von Clausewitz, *op. cit.*, p. 171.

vizând efectiv recompunerea teritorială şi politică a Europei, în timp ce din punctul de vedere al mijloacelor au pus la dispoziția comandanților o cantitate de resurse umane şi materiale nemaiîntâlnite anterior. Armatele erau suficient de numeroase şi beneficiau de logistica necesară pentru a înainta mult dincolo de baza lor, fapt care a sporit importanța liniilor de operații, a recunoaşterii şi a cartografiei. Acum au fost posibile manevrele de infiltrare şi de angajare succesivă a forțelor inamice – strategie în care a excelat Napoleon –, precum şi acțiunile de încercuire. Puțin practicată în secolul al XVIII-lea, învăluirea a devenit procedeul tactic prin excelență, recognoscibil într-unele din cele mai mari înfruntări, dacă ar fi să amintim numai bătălia frontierelor pe frontul de vest, în august 1914 (planul Schlieffen), sau contraatacul diviziilor siberiene la Moscova, în decembrie 1941. „O bătălie cu frontul drept şi fără învăluire – observa Carl von Clausewitz – va da rareori un succes atât de mare ca una în care cel înfrânt a fost întors sau constrâns să dea lupta cu frontul mai mult sau mai puțin răsturnat”[9]. Învăluirea permitea de asemenea tăierea căilor de retragere şi urmărirea adversarului, importante în mod deosebit pe teatrele de operații foarte mari, care tocmai prin lărgimea lor ofereau varianta retragerii strategice şi a refacerii. Eşecul campaniilor din 1812 şi 1941 în Rusia este concludent sub acest aspect.

În condițiile unor conflagrații îndelungate şi extinse, în care armatele părăseau teritoriul național, asigurarea comunicațiilor şi campamentele au făcut ca ocupația altor țări să devină o împrejurare comună. În această situație factorul ideologic a fost din nou definitoriu pentru războiul modern, ca un fel de cod comunicațional simbolico-afectiv în relația trupelor străine cu populația locală. Forma pozitivă a comunicării a reprezentat-o persuasiunea în favoarea cauzei ocupantului, de la sloganul revoluționar „Pace colibelor, război palatelor!”, până la afişele din al doilea război mondial, cu soldați germani care luptau în apărarea civilizației europene. Forma negativă a constat în condamnarea morală a tuturor adversarilor, militari şi civili în egală măsură, pentru a submina legitimitatea şi implicit motivația rezistenței lor. Miza ambelor procedee era sentimentul public, fie pentru a-l câştiga de partea ocupantului, prezentat ca eliberator sau protector, fie pentru a-l neutraliza prin compromitere şi intimidare.

Dusă până la ultimele consecințe practice, intimidarea s-a deversat în tactica terorii, destinată să anihileze nu numai capacitatea, dar şi voința de a lupta. „Armata victorioasă – remarca la un moment dat Lev Troțki – nu distruge în general decât o parte infimă din armata adversă; ea înspăimântă şi distruge voința celor care subzistă”[10]. Se încadrează aici tratamentul pământului pârjolit aplicat Sudului de generalul William Sherman, în războiul civil american, masacrarea reciprocă a grecilor şi turcilor în timpul conflictului din Asia Mică, sau publicarea imaginilor cu prizonierii umiliți în închisoarea Abu Ghraib, din Irak.

[9] *Ibidem*, p. 249.
[10] Léon Trotsky, *Le terrorisme*, Paris, Bibliothèque Communiste, 1920, p. 14.

Pe lângă ideologizare, fenomenologia războiului modern în faza lui națională a mai fost determinată de mecanizare – ca prelungire a revoluției industriale în domeniul militar. Transformările majore au privit dezvoltarea căilor ferate şi a materialului rulant cu destinație militară, trecerea definitivă de la forța motrice a cailor la cea a maşinilor – adaptate în cazul blindatelor la principiul distructiv al focului – şi apariția aviației, capabilă să lovească ținte din spatele frontului.

Cu toate că schimbările tehnice nu au modificat inițial esența națională a războiului, s-au repercutat asupra desfăşurării sale. Valorificarea infrastructurii a permis înaintarea concentrică în locul grupării întregii armate într-un singur punct – aşa cum propunea Helmuth Moltke încă din anii 1860[11] –, artileria de mare calibru a făcut inutil sistemul de forturi tradițional, după cum s-a constatat pe frontul belgian în 1914, iar binomul operațional tanc-avion, susceptibil să asigure elementul surpriză, a permis războiul-fulger, de la Gerd von Rundstedt la Moshe Dayan. Bombardarea industriei din spatele frontului a impus organizarea apărării civile şi adoptarea unor măsuri administrative inedite, spre exemplu mutarea întreprinderilor şi a muncitorilor în zone mai ferite.

Toate aceste evoluții au introdus în conținutul civico-moral specific războiului național un element pe care l-am numi tehnicist-antreprenorial, în sensul că războiul a devenit din ce în ce mai mult o activitate specializată şi o afacere. Astfel, toate statele s-au preocupat de sporirea capacității lor de luptă. În Franța a fost prelungit stagiul militar, în Bulgaria s-au făcut comenzi de armament, iar în Uniunea Sovietică s-a recurs la industrializarea forțată, cu scopul dublu de a furniza materialul necesar apărării şi de a-i deprinde pe muncitori cu noțiunile tehnice obligatorii pentru folosirea armamentului modern. Statele însă, cu excepția celui comunist, nu mai erau capabile să susțină singure cursa costisitoare a înarmărilor, aşa că efortul bugetar a fost suplinit de investițiile unor concernuri precum Krupp sau Schneider-Creusot. În aceeaşi logică a implicării capitalului în războaie, în Irak armata americană a subcontractat anumite activități unor firme private chiar în teatrul de operațiuni. Drept urmare, în imaginarul social reprezentarea soldatului patriot a fost înlocuită progresiv de cea a militarului profesionist, iar angajamentului etico-emoțional colectiv i s-a substituit mercantilismul companiilor particulare.

S-ar putea spune că influența simbolică invers proporțională a mecanizării în raport cu ideologizarea a modificat dialectic, din interior, caracterul național pe care l-a dobândit războiul modern în secolul al XIX-lea. Ideologizarea sistemului militar a contribuit la accentuarea tensiunilor internaționale şi subsecvent la perfecționarea armamentului şi mecanizarea luptei, care a condus la rândul său la creşterea însemnătății eficiente a tehnicii în detrimentul sentimentului public. Tendința actuală este aşadar către armata de profesie cu dotări sofisticate, a căror performanță pare să facă inutilă conscripția generală.

[11] Edward Mead Earle (sous la direction de), *op. cit.*, p. 208–209.

Dincolo de eficacitate, prin însuşi modul lor de operare noile arme au imprimat o altă orientare mental-atitudinală faţă de război, în sensul că au atenuat importanţa poziţionării morale, a motivării în termeni de bine şi rău, pe care se întemeiase mobilizarea naţională în jurul unor valori. Bombele de la mare înălţime şi rachetele, ucigând de la distanţă, au creat impresia unui război chirurgical, aseptic. Lipsa contactului vizual cu trupurile mutilate ale victimelor a favorizat psihologic ocultarea chestiunii responsabilităţii la nivelul trupelor, aşa încât nu a mai fost nevoie la fel de mult de justificarea principială, ideologică, a războiului. Limitarea conţinutului etic a făcut loc astfel pragmatismului, justificat prin performanţa inginerească[12].

Este posibil ca estomparea angajamentului şi a combativităţii cu suport ideologic să corespundă înclinaţiei către confort a societăţilor cu o activitate comercială intensă – despre care amintea Carl von Clausewitz[13] –, sau poate să fie rezultatul ritualizării şi exorcizării simbolice a violenţei prin intermediul competiţiilor sportive[14]. Cultural însă, ea traduce emergenţa în conştiinţa contemporană a relativismului etic şi gnoseologic postmodern, întrucât contestarea teoretică a viziunilor integratoare asupra existenţei este cea care delegitimează perspectiva universalistă inerentă ideologiilor. Dacă valorile nu mai sunt certe, atunci nu mai sunt credibile ca imperative categorice pentru naţiune în ansamblu. Fără argumentele principiale care să-i dea sentimentul justeţei cauzei sale şi să o motiveze afectiv, aceasta nu mai poate fi mobilizată pentru un obiectiv comun, iar membrii ei se repliază în materialitatea intereselor cotidiene ale fiecăruia.

Tocmai în această privinţă se întrevede sensul apartenenţei războiului la modernitate, care se defineşte cultural prin libertatea morală şi optimismul cunoaşterii, adică prin afirmarea capacităţii de alegere între bine şi rău sau între adevăr şi fals, respectiv prin decelarea unor modalităţi de certificare, speculativă ori ştiinţifică, a binelui şi adevărului. Raţionalizarea, ideologizarea şi mecanizarea presupun exerciţiul intelectului şi opţiunea conştientă, fie că este vorba de gestiunea şi crearea mijloacelor de luptă, fie de justificarea etică a războiului. Renunţarea la una dintre ele, mai ales la ideologizare, echivalează cu transgresarea în postmodernitate, în care logica schematică a informatizării tinde să anuleze raţiunea individuală deliberativă, iar calculul oportunităţii imediate înlocuieşte angajamentul principial cu relevanţă generală.

Se poate vorbi prin urmare de apariţia unui război postmodern, purtat nu atât de statele naţionale, cât de anumite structuri militare ce acţionează având ca unică justificare eficienţa în sine, abstrasă din contextul determinărilor umane rezonabile

[12] Această problematică morală s-a regăsit cu precădere în critica marxisto-existenţialistă a alienării, foarte actuală în anii 1960. A se vedea, spre exemplu, Herbert Marcuse, *Agresivitatea în societatea industrială contemporană*, în *Scrieri filosofice*, Bucureşti, Editura Politică, 1977, p. 256.

[13] Carl von Clausewitz, *op. cit.*, p. 179.

[14] Eric Carlton, *War and Ideology*, Savage, Maryland, ‹1990›, p. 4.

şi emoţionale. Aşa stau lucrurile în ultima vreme cu Alianţa nord-atlantică, în care decizia birocratizată nu mai reflectă întotdeauna voinţa naţiunilor componente. Războiul împotriva terorismului materializează în plan militar strategia narativă postmodernă, prin faptul că alătură în acelaşi text (conflict) personaje (participanţi) cu identităţi calitativ diferite şi neomogene – pe de o parte coaliţiile internaţionale, pe de alta organizaţiile transnaţionale. Deoarece sunt calitativ diferite, acestea sunt structural necomunicante şi deci incapabile să negocieze; deoarece sunt neomogene, nu reuşesc să propună un proiect politic postconflict, care să ofere un orizont de aşteptare al păcii. În consecinţă, singura lor raţiune este să aplice continuu forţa distructivă asupra adversarului. Acţionează ca mecanisme de exercitare a puterii pur şi simplu, în mod analog textualităţii postmoderne, care lipsită de referenţialul dătător de sens ajunge să se alimenteze din ea însăşi.

Totuşi, există încă armate bazate pe conscripţie, de pildă armata rusă, iar mobilizarea patriotică este prezentă în toate confruntările îndelungate care solicită un efort sporit din partea populaţiei, cum se întâmplă astăzi în Statele Unite ale Americii. De asemenea, unele intervenţii militare, precum cele din fosta Iugoslavie şi din Libia, sunt susţinute prin invocarea umanismului şi a democraţiei cu semnificaţie universală, ceea ce indică persistenţa elementului ideologic, deşi mai puţin asumat în mentalul colectiv în comparaţie cu secolul trecut.

Războiul s-a desfăşurat în toate timpurile după anumite coordonate strategico-tactice, care se referă la valorificarea circumstanţelor, a resurselor şi a terenului, însă interpretarea acestor coordonate s-a realizat în funcţie de paradigma culturală preponderentă în epocile respective. Războiul modern este aşadar la fel de actual sau inactual ca modernitatea însăşi, întrucât îi aparţine şi îi conţine preocupările, evaluările şi tensiunile.

RATIONALISER, IDÉOLOGISER, MÉCANISER. LA CULTURE DE LA GUERRE MODERNE

Résumé

L'étude cherche le rapport entre la phénoménologie de la guerre depuis le XVIIe siècle et jusqu'au XXe siècle, respectivement les traits intellectuels et pratiques qui ont précisé son profil culturel. On observe alors, à travers le passage de l'étape monarchique à l'étape nationale, le lien entre la manière de lutter et l'effort de rationaliser les ressources, le besoin d'une motivation idéologique pour la population et le triomphe de la mécanique, en plan matériel et symbolique à la fois. Ça corresponde en effet au passage des armées professionnelles aux armées de conscription, en relation avec les structures intégratives de la pensée moderne.

Mots-clés: guerre moderne, armées, opérations, technique, rationalité, engagement idéologique, mécanique.

GLADSTONE ŞI ROMÂNII[*]

MIHAI SORIN RĂDULESCU
(*Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti*)

În contextul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, în epoca în care Imperiul britanic îşi extindea hotarele şi interesele, contactele şi atitudinile lui William Ewart Gladstone (1809–1898)[1] legate de România au fost paralele şi chiar le-au premers pe cele faţă de Bulgaria şi Grecia, state emergente din Imperiul otoman. Politica sa – cea a foarte puţini oameni politici englezi care au susţinut emanciparea politică în Europa de sud-est – poate fi înţeleasă ca o încercare de a da o soluţie îndelungatei crize din Turcia veacului XIX, care se afla în mod tradiţional în bune relaţii cu Anglia. Deşi nu e de neglijat faptul că era vorba de două imperii ale căror interese intrau în conflict în unele regiuni din Orientul Apropiat.

Câţiva istorici au scris pagini interesante asupra subiectului: în primul rând e vorba de R.W. Seton-Watson, autor al unei strălucite *Istorii a românilor*[2], publicată în englezeşte în 1934 şi tradusă în româneşte abia în 2009 (desigur, mai bine mai târziu decât niciodată!). Mai târziu, alţi cercetători, britanici şi români – precum

[*] Iniţial, acest text a fost o comunicare prezentată în limba engleză, în iulie 2010, la conferinţa „Gladstone", ţinută la Biblioteca Gladstone de la Hawarden, Marea Britanie. Ulterior, cu prilejul unei călătorii de cercetare efectuate în vara anului 2013, am putut-o completa prin studierea, în aceeaşi bibliotecă, a corespondenţei dintre Gladstone şi fruntaşi români paşoptişti. Adresez şi pe această cale respectuoasele mele mulţumiri Bibliotecii Gladstone de la Hawarden şi Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, precum şi următoarelor persoane de ale căror sfaturi am beneficiat: istoricul londonez Roland Quinault, pastorul anglican Peter Francis, directorul Bibliotecii Gladstone de la Hawarden, pastorul W.T. Pritchard, istoric al acestei localităţi şi al regiunii, prozatoarea Suzette A. Hill, publicistul londonez Tom Aitken, medicul Graham Whitehouse, fost profesor la Facultatea de Medicină de la Liverpool, cântăreaţa Ana Maria Igiroşanu (căsătorită Methven, astăzi Maica Anastasia), „Andrew Duncan" Catholic History Trust din Birmingham, cercetătoarea Beatrice Marinescu şi nu în ultimul rând părinţilor mei, Gina şi Florin Rădulescu, fără de al căror sprijin nu ar fi fost posibile legăturile mele culturale cu Anglia.

[1] Despre personalitatea acestuia, vezi, mai recent, Sir William Gladstone, *Gladstone A Bicentenary Portrait*, Wilby Hall, Wilby, Norwich, Michael Russell, 2009. De asemenea, John Plowright, *The Routledge Dictionary of Modern British History*, London and New York, Routledge, 2006, p. 105–108.

[2] R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians*, Cambridge, University Press, 1934.

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXVII, 2014, p. 11–38

Trevor J. Hope[3], Beatrice Marinescu[4] şi Valeriu Stan[5] – au adus bogate contribuţii de informaţie şi de interpretare asupra suportului britanic – chiar dacă nu atât de puternic precum cel francez – adus marilor evenimente din istoria românească a secolului al XIX-lea. În perspectiva zilei de astăzi, subiectul pare oarecum prăfuit şi fără interes deosebit, dar – pentru a aşterne o consideraţie oarecum banală – istoria este fluctuantă şi în permanenţă schimbătoare.

Potrivit cuvintelor lui Trevor J. Hope, „istoricii au repetat vreme îndelungată aserţiunile unei generaţii mai vechi de cercetători, a căror teză generală deplângea lipsa interesului arătat de englezi în problema românească. Se afirmă de obicei că doar doi politicieni au ridicat vreodată chestiunea românească în Camera Comunelor – [Dudley] Stuart şi Gladstone; că nu a fost obţinută publicitate reală pentru cauza românească în presa britanică; şi că opinia publică din Anglia a rămas fundamental ignorantă în legătură cu principatele. Adevărul poate să nu fie reversul acestei poziţii, dar o modestă reformulare poate fi făcută în sens contrar, ca urmare a cercetărilor recente”[6]. Problema unirii şi a independenţei principatelor a fost pusă de mai multe ori în Camera Comunelor[7], dar cel mai cunoscut om politic britanic care a rostit discursuri favorabile panromânismului a fost Gladstone[8].

Figură de primă însemnătate a liberalismului britanic, W.E. Gladstone a fost avocatul popoarelor creştine asuprite din Răsărit: români, greci, sârbi, bulgari, muntenegreni şi armeni[9]. De altfel am constatat în biblioteca sa de la Hawarden că politicianul – care era în acelaşi timp şi teolog anglican şi clasicist cu mare interes

[3] Trevor J. Hope, „Dumitru Brătianu and British Public Opinion regarding the Unification of the Romanian Principalities (1848–1859)”, în *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Iaşi, 1983. Acesta aminteşte în note unele dintre scrisorile publicate mai jos, schimbate între W.E. Gladstone şi fruntaşi români paşoptişti.

[4] Beatrice Marinescu, *Romanian – British Political Relations, 1848–1877*, Bucureşti, 1983. Beatrice Marinescu a alcătuit şi o microbiografie a lui Gladstone (78 pagini scrise de mână) care urma să fie publicată în seria „Diplomaţi iluştri”. Din păcate nu a văzut lumina tiparului în această serie, dar avea să apară mai târziu, la iniţiativa autorului articolului de faţă, în „Analele Brăilei”, serie nouă, an XI, nr. 11, Brăila, 2011, p. 369–426.

[5] Valeriu Stan a publicat câteva articole privitoare la acest subiect. Dintre ele fie menţionat *Acţiuni diplomatice şi de propagandă în Anglia ale revoluţionarilor români exilaţi (1848–1853)*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, Bucureşti, Kriterion, 1998, p. 255–268.

[6] Trevor J. Hope, *op. cit.*, p. 52.

[7] Dumitru Vitcu, „Dumitru Brătianu”, în idem, *Diplomaţii Unirii*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979.

[8] Richard T. Shannon, *Gladstone and British Balkan Policy*, în Ralph Melville, Hans-Jürgen Schröder (coord.), *Der Berliner Kongreß von 1878. Die Politik der Großmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1982.

[9] Richard Clogg, *The Vlachs of Macedonia: some British Perspectives*, în *Anglo-Romanian Relations after 1821*, p. 18.

pentru literatura antică greacă şi publicist pe teme politice de actualitate, cât şi un pasionat bibliofil – avea o serie de cărţi legate de cultura şi istoria Europei de sud-est. Am răsfoit cu interes o istorie a Atenei în limba neogreacă, precum şi o carte dedicată literaturii populare a sârbilor. În biserica de lângă bibliotecă se află un vitraliu modern înfăţişându-l pe sf. Grigore Luminătorul, apostolul armenilor. Am găsit, de asemenea, o carte din biblioteca lui W.E. Gladstone, purtând *ex libris*-ul său cu un dragon, care trata despre represiunea otomană împotriva armenilor, aceasta de dinaintea tragediei din anul 1915.

O lucrare din domeniul studiilor sud-est europene pe care a cunoscut-o şi a prefaţat-o Gladstone, şi pe care am găsit-o amintită şi în microfilmele arhivei Gladstone de la British Library, este cea a învăţatului belgian Emile de Laveleye despre Peninsula balcanică[10]. De asemenea, tot lui W.E. Gladstone i se datorează prefaţa cărţii lui G. Muir Mackenzie şi A.P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe*[11].

O preocupare de lungă durată a fost cea dedicată grecilor[12], de care se simţea desigur atras şi pe cale livrescă, datorită studiilor sale de filologie clasică. A consacrat o carte lui Homer[13] şi l-a prefaţat pe Heinrich Schliemann[14]. Deşi filoelen, W.E. Gladstone, devenit comisar extraordinar al Insulelor ionice aflate sub stăpânire britanică, a întreprins o călătorie acolo în noiembrie 1858 – februarie 1859[15]. Nu a arătat însă simpatie pentru dorinţa locuitorilor Heptanezului de a se uni cu regatul elen, ceea ce e în fond explicabil ţinând cont de faptul că era un demnitar fidel al Imperiului britanic.

În îndelungata sa carieră, Gladstone a avut mai multe contacte cu realităţile româneşti. După încheierea războiului Crimeii, a susţinut cu tărie unificarea celor două principate extracarpatice, căreia i se opunea în primul rând puterea suzerană,

[10] La Biblioteca Academiei Române (în continuare B.A.R.) poate fi consultată versiunea în limba engleză: Emile de Laveleye, *The Balkan Peninsula*, London, T. Fischer Unwin, 1887.

[11] Apărută în 2 volume, Londra, 1877.

[12] Despre Gladstone şi chestiunea Greciei a curs multă cerneală. Vezi, printre primele lucrări consacrate lui Gladstone, George Barnett Smith, *The Life of the Right Honorable William Ewart Gladstone*, vol. II, London, Paris & New York, Cassell, Petter, Galpin & Co., p. 417–420.

[13] La B.A.R. este disponibilă versiunea în limba germană: William Ewart Gladstone, *Homer und sein Zeitalter. Eine Untersuchung über die Zeit und das Vaterland Homer's*, Jena, Hermann Costenoble, 1877. Vezi, de asemenea, idem, *Juventus Mundi. The Gods and Men of the Heroic Age*, Londra, Macmillan, 1869.

[14] În traducere franceză este disponibilă la Biblioteca Naţională din Bucureşti: Henry Schliemann, *Mycènes. Récit des recherches et découvertes faites à Mycènes et à Tirynthe*, avec une preface de M. Gladstone, ouvrage traduit de l'anglais par J. Girardin, Paris, Hachette, 1879.

[15] Dimitris Michalopoulos, *Vie politique en Grèce pendant les années 1862–1869*, thèse pour le doctorat de 3ème cycle à l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Athènes, 1981, p. 159.

Imperiul otoman. După cum se ştie, Napoleon al III-lea a convins-o pe regina Victoria la Osborne să fie de acord cu unirea lor, ceea ce a constituit temeiul statului naţional român. În paralel cu starea de spirit a populaţiei, în construirea unui stat românesc cu rol de tampon între imperii au fost implicate Anglia şi Franţa, a căror susţinere a fost de însemnătate substanţială.

William Ewart Gladstone s-a aflat în relaţii epistolare cu câţiva fruntaşi paşoptişti[16]: cu Dumitru Brătianu (1858, 1887), cu fraţii Nicolae (1858) şi Ştefan Golescu (1867) şi cu Ion Ghica (1866, 1878), ale căror legături cu Anglia datau din vremea emigraţiei de după revoluţia de la 1848[17]. Interesul marelui om politic britanic pentru principate datează aşadar din perioada imediat următoare războiului Crimeii şi se va confirma, în anii următori, până în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea[18]. În spiritul diplomaţiei timpului, corespondenţa dintre W.E. Gladstone şi fruntaşii paşoptişti este în franţuzeşte, limbă pe care cu toţii o stăpâneau foarte bine.

Una dintre primele manifestări filoromâneşti din Anglia a avut loc în octombrie 1856 la Brighton, unde, după cum scria R.W. Seton-Watson, „s-a organizat o întrunire publică în favoarea românilor, la care a luat cuvântul Dumitru Brătianu; deşi au fost primite mesaje de simpatie din partea lui Brougham, Gladstone şi Roebuck, evenimentul nu s-a bucurat de o publicitate veritabilă, iar publicul a rămas la fel de necunoscător în privinţa problemelor româneşti”[19].

Istoricul englez Richard T. Shannon observa că poziţia fermă pe care politicianul a adoptat-o în 1876 în favoarea bulgarilor[20] este devansată cu aproape două decenii de cea pe care a luat-o în favoarea unirii principatelor[21]. Discursul ţinut în Camera Comunelor în 4 mai 1858 este memorabil, şi el a prilejuit câteva

[16] *The Gladstone Diaries, 1861–1868*, vol. VI, edited by H.C.G. Matthew, Oxford, Clarendon Press, 1978, p. 437; vol. XIV. Index, compiled by H.C.G. Matthew, Oxford, Clarendon Press, 1994, p. 31, 98, 103.

[17] N. Corivan, *Din activitatea emigranţilor români în apus (1853–1857)*, Bucureşti, Cartea Românească, 1931.

[18] *The Gladstone Diaries*, vol. XIV, şi urm., p. 796, 816.

[19] R.W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârşirea unităţii naţionale*, Brăila, Muzeul Brăilei – Editura Istros, 2009, p. 215.

[20] La B.A.R. poate fi consultat volumul lui W.E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and Russia in Turkistan, with Other Tracts*, Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1876. De asemenea, idem, *Les atrocités turques en Bulgarie et la question d'Orient*, traduit sous la sanction de l'auteur par Victor Oger, London, 1876.

[21] Richard T. Shannon, *op. cit.*, p. 171. Acest fapt a fost observat şi de Trevor J. Hope, care nota că „intervenţia lui Gladstone în favoarea românilor a fost cel mai timpuriu demers al său în favoarea popoarelor supuse din Balcani” (Trevor J. Hope, *op. cit.*, p. 47).

epistole ale lui Dumitru Brătianu şi Nicolae Golescu, publicate mai jos[22]. La 29 aprilie 1858 Dumitru Brătianu îi scria lui Gladstone că a doua zi urma să se prezinte la el împreună cu Nicolae Golescu, pentru a-i oferi informaţiile necesare discursului[23]. Potrivit lui Richard T. Shannon, „discursul a fost în spirit, ton şi efect, un atac asupra politicii lui Palmerston de a susţine Turcia şi Austria în eforturile lor de a preveni unirea Moldovei şi a Valahiei şi astfel de a sugruma tânărul stat român la naşterea sa. Gladstone nu l-a menţionat pe Palmerston în mod direct, în parte pentru că încerca să convingă guvernul să-şi schimbe politica şi în parte pentru că poziţia incomodă a lui Gladstone în politică, în afara conservatorilor dar nu încă înlăuntrul liberalilor, a făcut posibilă o anumită viitoare acomodare cu Palmerston”[24]. Este des citată afirmaţia lui Gladstone făcută cu acel prilej: „Cu siguranţă cea mai bună rezistenţă manifestată faţă de Rusia este aceea prin puterea şi libertatea acelor ţări care vor trebui să-i reziste. Vreţi să aşezaţi o barieră vie între ea şi Turcia. Nu există o barieră precum pieptul oamenilor liberi”[25]. În 1858 Gladstone şi-a exprimat ostilitatea faţă de poziţia Turciei şi a Austriei, susţinând interesele româneşti. Nu altfel avea să fie şi în 1866 şi în 1877–1878, ceea ce face din Gladstone un caz unic în istoria relaţiilor româno-britanice.

Evenimentele din primăvara anului 1866[26] au readus România în atenţia marelui om politic. Ele au prilejuit un schimb de scrisori[27] între prim-ministrul şi ministrul Afacerilor Străine al noului guvern instaurat după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza – l-am numit pe iscusitul diplomat şi scriitor Ion Ghica – şi William Ewart Gladstone, care îndeplinea pe atunci funcţia de ministru de Finanţe (*Chancellor of the Exchequer*). Cele două scrisori – atât cea a lui Ion Ghica, cât şi cea a lui Gladstone – au calităţi literare, fiind atât descrieri ale situaţiei româneşti, cât şi expuneri de opinii generale privitoare la dezvoltarea economică şi politică pe calea modernităţii. Epistola lui Ion Ghica este legată fără îndoială de Conferinţa de la Paris a celor şapte puteri europene, din 26 februarie/10 martie – 1/13 aprilie 1866, în care urma să se dezbată problema Principatelor Unite, a căror uniune nu

[22] Vezi mai jos documentele nr. 1, 2, 3 şi 4. De asemenea, vezi *The Gladstone Diaries*, vol. XIV, şi urm., p. 31, 103.

[23] Vezi mai jos documentul nr. 3.

[24] Richard T. Shanon, *op. cit.*

[25] *Ibidem*, p. 172.

[26] Beatrice Marinescu, Valeriu Stan, *England and the Rumanian Political Crisis of 1866 (I)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXXIV, 1–2, 1995, p. 165–179.

[27] Vezi mai jos documentele nr. 6 şi 7. Vezi, de asemenea, *The Gladstone Diaries, 1861–1868*, vol. VI, şi urm., p. 437. Gladstone a cunoscut-o şi pe ruda mai îndepărtată a acestuia, Stavraki Aristarchi Bey, ataşat de legaţie al Imperiului otoman la Londra (vezi *ibidem*, p. 266: „Staurace [sic] Aristarchi”). *Ibidem*, vol. XIV, şi urm., p. 98.

fusese recunoscută decât pe durata domniei lui Alexandru Ioan Cuza. W.E. Gladstone era astfel sensibilizat. De precizat că Ion Ghica a avut legături cu intelectuali şi oameni politici britanici de-a lungul întregii sale vieți[28]. A petrecut zece ani la Londra – între 1881–1891 – ca ministru plenipotențiar al României. Şi-a crescut copiii în Anglia şi influența britanică în familia sa a durat de-a lungul generațiilor.

În epistola sa din 8/20 martie 1866, Ion Ghica îi prezenta lui W.E. Gladstone starea României, solicitând ajutorul Angliei pentru stabilizarea situației şi aducerea de capital străin. Ceea ce scria acum aproape 150 de ani e destul de actual şi astăzi: „Resursele teritoriale ale țării sunt imense: fertilitatea solului, supraabundența şi varietatea produselor agricole, minerale, lemne de construcție admirabile, ea reuneşte ceea ce de obicei face bogăția şi prin urmare forța statelor mai bine conduse. / Dar lipsa exploatării face toată această bogăție inutilă şi ca şi neavenită”[29]. Surprind judecățile foarte aspre la adresa domniei lui Cuza, dar acestea se explică prin dorința de a justifica înlăturarea acestuia de pe tron, prin defectele şi abuzurile reale ale domnitorului răsturnat de la putere, precum şi poate – nu în ultimul rând – prin dorința nesatisfăcută a lui Ion Ghica de a deveni el însuşi domn, dorință pe care a nutrit-o de-a lungul întregii sale vieți. „… de-a lungul a şapte ani – se plângea omul politic, economistul şi literatul român –, nu doar că nu s-a realizat nici un progres notabil, dar încă, după cum se întâmplă în mod constant într-un astfel de caz, țara în loc să stea doar pe loc, a realizat în sens invers tendințele activității sale. / Ceea ce ar permite să constate un examen imparțial al faptelor care s-au produs sub acest regim care nu a făcut decât să manifeste de altfel ceea ce manifestă orice guvern personal lipsit de idei conforme moralei sănătoase, adică: negarea oricărui principiu, de economie socială, de familie, de proprietate, de religie”[30]. Stilul şi întorsătura frazei lui Ion Ghica se aseamănă cu cea a lui W.E. Gladstone. De altfel între cele două personalități există similitudini considerabile: şi unul şi altul au pendulat de la conservatorism la liberalism, amândoi au fost nu doar oameni politici, dar şi intelectuali cu scrieri reprezentative în diferite domenii, amândoi au manifestat o admirație deosebită pentru cultura şi istoria Greciei în al cărei spațiu au şi ocupat funcții administrative – Ion Ghica, guvernator al Insulei Samos, W.E. Gladstone, comisar extraordinary al Insulelor ionice. Ambiții de

[28] Dintre numeroasele articole care tratează această chestiune, vezi Gheorghe Zane, *O scriere necunoscută a lui Ion Ghica în „Portfolio” al lui David Urquhart*, în idem, *Studii*, Bucureşti, Eminescu, 1980, p. 371–383; Valeriu Stan, *New Data concerning Ion Ghica's Relations with David Urquhart from their Previously Unpublished Correspondence*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 3–4, 1994, p. 307–329.

[29] Documentul nr. 6 de mai jos (traducere de Mihai Sorin Rădulescu).

[30] *Ibidem*.

putere, oportunism politic, abilitate şi o cultură vastă îi caracterizează pe amândoi aceşti oameni de stat, fără de care aproape că nu ar putea fi conceput veacul XIX, în Anglia şi în principatele dunărene.

W.E. Gladstone este amintit de nenumărate ori în presa românească[31]. În numărul din 7–8 martie 1866 al ziarului „Românul" – organ liberal, aşadar cu afinitate faţă de ideile şi activitatea politicianului britanic – a fost publicat un text intitulat *Uă datoria de recunoscinţa*, care merită toată atenţia: „În timpurile dureroase, când România era apăsată, fie de armatele străine fie de guverne mişeloase, când vocea românului era înecată în întru, nesce ânime generoase au luat în Francia apărarea causei naţionalităţii române, au luptat cu o tărie, c'un devotement pe care pucini români l-au arătat către ţara lor. A esprima recunoştinţa noastră acelor bărbaţi, este o datorie naţională, o datorie de onoare. Trebuie s-o plătim. Credem că unul din proiectele ce guvernul ar căuta a presinta Adunării este acel d'a se da, ca semn de recunoscinţă, calitatea de cetăţiani români acelor ce au fost apărătorii constanţi şi fără preget ai causei noastre"[32]. De remarcat este faptul că de fiecare dată enumerarea acestora începe cu W.E. Gladstone. „Românul" continuă: „Gladstone, Roebuck, Touvenel, Walewski, J. Michelet, Edgar Quinet, Saint-Marc Girardin, P. Bataillard, Neftzer, Havin, Edmond Texier, Armand Levy, iacă nume cari trebuiesc înscrise în inima fiecărui român şi-n cartea istoriei patriei. Recunoscinţa este virtutea sufletelor nobile. Ingratitudinea este degradarea. Să fim recunoscători"[33].

Poziţia lui Gladstone la conferinţa de la Paris din martie 1866, în chestiunea Principatelor, a fost rapid făcută cunoscută publicului românesc. În acelaşi număr din ziarul „Românul" se poate citi că „după cuvintele zise în Camera engleză de către d. Gladstone, Ministru de financie, suntem în drept a crede că Englitera se va uni cu Francia, spre a se recunoaşte voinţa naţiunei române"[34].

Ca urmare a atitudinii unioniste a lui W.E. Gladstone, el s-a numărat aşadar printre oamenii politici englezi şi francezi – alături de Austen H. Layard, John Arthur Roebuck[35], Jules Michelet, Edgar Quinet, Saint-Marc Girardin, Paul

[31] W.E. Gladstone apare în diferite relatări publicate în ziarul „Românul" referitoare la dezbaterile din Camera Comunelor: numărul de sâmbătă, 5 martie 1866, p. 1 (în numerotarea originală, p. 65), într-un text semnat Nicolescu Câţă; *ibidem*, anul X, vineri, 11 martie 1866, p. 1 (în numerotarea continuă p. 81); *ibidem*, anul X, duminică 20 martie 1866, p. 1 (în numerotarea originală, p. 113); *ibidem*, anul X, miercuri, 6 aprilie 1866, p. 1 (în numerotarea originală, p. 157); *ibidem*, anul X, 9 aprilie 1866, p. 1 (în numerotarea originală, p. 165); *ibidem*, anul X, sâmbătă, 30 aprilie 1866, p. 1 (în numerotarea continuă, p. 257).

[32] „Românul", 7–8 martie 1866, p. 73.

[33] *Ibidem*. Textul este nesemnat.

[34] *Ibidem.* Textul este, de asemenea, nesemnat.

[35] Despre politicianul John Arthur Roebuck (1802–1879), vezi *Oxford Dictionary of National Biography*, vol. 47, edited by H.C.G. Matthew and Brian Harrison, Oxford, Oxford University Press, 2004, p. 520–522, articol de S.A. Beaver.

Bataillard şi A. Ubicini – propuşi de guvern spre a primi cetăţenia română[36]. Scrisoarea din 15/27 aprilie 1867 trimisă de Ştefan Golescu, pe atunci ministru de Externe, lui W.E. Gladstone, atestă că acesta cu adevărat a şi primit cetăţenia română. „Apărător al dreptului şi al libertăţii în ţara Dumneavoastră – scria Ştefan Golescu –, vocea Dumneavoastră puternică s-a ridicat în acelaşi timp pentru apărarea dreptului şi libertăţii unei naţiuni care, retrasă în Răsăritul Europei, părea uitată de lumea întreagă. / Ca o mărturie slabă a recunoştinţei României, Reprezentaţiunea Naţională vă oferă drept omagiu aceste drepturi la a căror păstrare aţi ajutat foarte mult, aş fi zis, la recucerirea lor. Reprezentaţiunea Naţională îndrăzneşte să spere că, fiind cetăţean român, prin interesul pe care îl purtaţi cauzei noastre şi prin sprijinul pe care i l-aţi dat cu orice prilej, să binevoiţi a accepta să fiţi şi prin drepturi. Ea a votat aşadar în unanimitate şi A.S.S. Principele domnitor a sancţionat pentru Dumneavoastră, Domnule, marea naturalizare. / Sunt bucuros să aduc la cunoştinţa Dumneavoastră cu acest vot, expresia recunoştinţei patriei mele”[37].

Cel de-al treilea moment istoric în care W.E. Gladstone a luat partea românilor, a fost cu prilejul războiului ruso-turc din 1877–1878[38]. Marele om politic englez a susţinut „independenţa României, văzută ca o viitoare «casă a păcii» şi ca Belgia Răsăritului”[39]. Şi-a exprimat public regretul pentru pierderea sudului Basarabiei de către „galanta Românie”, în favoarea Rusiei[40]. Potrivit formulării lui R.W. Seton-Watson în legătură cu Congresul de la Berlin, „singurul protest mai însemnat împotriva «mutilării României» a venit de la Gladstone, care în momentul în care jingoiştii îl denunţau ca agent rus, şi-a exprimat deschis speranţa că Rusia nu «s-ar coborî la o spoliere atât de măruntă de la un umil dar viteaz aliat...»”[41]. În contextul aceluiaşi Congres, Gladstone declara limpede: „Nu suntem prietenii Turciei, nu suntem prietenii Rusiei… Cauza pe care am susţinut-o de la început nu a fost cauza Turciei sau a Rusiei: a fost cauza popoarelor subjugate”[42].

La 8 februarie 1878, Ion Ghica scria din nou lui Gladstone, de această dată o misivă scurtă[43]. Despre această călătorie a scriitorului şi omului politic român la

[36] Dan Berindei, *Acordarea cetăţeniei române unor personalităţi franceze în 1866*, în *Faţetele istoriei. Existenţe, identităţi, dinamici. Omagiu academicianului Ştefan Ştefănescu*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000, p. 709–721.

[37] Vezi mai jos documentul nr. 9 (traducere de Mihai Sorin Rădulescu). Vezi, de asemenea, *The Gladstone Diaries, 1861–1868*, vol. VI, şi urm., p. 541; *ibidem*, vol. XIV, Index, p. 103.

[38] Despre acest episode, vezi Sir William Gladstone, *op. cit.*, p. 139–141.

[39] R.W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, Macmillan and Co., Limited, 1935, p. 313.

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*, p. 489, nota 2.

[42] *Ibidem*, p. 501.

[43] Vezi mai jos documentul nr. 10.

Londra aflăm chiar din sinteza istoriografică a lui R.W. Seton-Watson: „… Ion Ghica a fost trimis într-o misiune la Londra, pentru a vedea în ce măsură politica anti-rusească a lui Disraeli putea fi folosită în interesul României. Ghica nu a găsit decât puțină simpatie, deoarece adevărații turcofili priveau chiorâş către aliatul Rusiei, acum aruncat în aer de propria-i bombă. Singura speranță rezida în calculul greşit că Marea Britanie putea interveni în război”[44].

Gladstone a fost acuzat de rusofilie datorită relației sale de prietenie cu Olga Novikov[45], soția generalului rus Alexander Novikov, ca şi datorită opoziției sale față de Benjamin Disraeli şi față de Imperiul otoman, pe care îl considera o închisoare a popoarelor[46]. Atitudinea în general pozitivă față de Rusia – care preconiza alianța de dinaintea primului război mondial – nu l-a împiedicat însă să se manifeste critic la adresa alipirii la Rusia a celor trei județe din sudul Basarabiei. Cunoscutul istoric britanic Seton-Watson, căruia în patria de origine i se reproşează astăzi uneori viziunea proromânească, izvorâtă din atmosfera primului război mondial, scria în legătură cu momentul 1878: „Încă o dată, atitudinea lui Gladstone era în evident contrast cu cea a marelui său rival, iar posteritatea poate considera că a salvat pentru a doua oară onoarea Marii Britanii în chestiunea românească. Îşi exprimase încă din februarie speranța că «pacea ce avea să vină» nu va fi stricată de «înstrăinarea Basarabiei», iar în martie pe aceea că Rusia nu se va «înjosi prin spolierea meschină a unui aliat umil, dar curajos». Pe 8 aprilie, a vorbit în Camera Comunelor împotriva «unei spolieri lipsite de înțelepciune şi culpabile». După Congres, a protestat din nou, acuzând guvernul «că a vândut libertatea Basarabiei către Rusia», care acum îşi va impune «instituțiile despotice». Iar în dezbaterea finală, a denunțat discursul premierului de la Congres împotriva cedării Basarabiei, «când deja îşi dăduse acordul» în acest sens”[47].

Deschiderea Legației româneşti de la Londra, la 4 mai 1880, adică exact în ziua în care W.E. Gladstone susținuse memorabilul discurs filoromân din 1858, nu

[44] R.W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârşirea unității naționale*, şi urm., p. 287.

[45] Beatrice Marinescu, *William Ewart Gladstone*, în „Analele Brăilei”, serie nouă, an XI, nr. 11, 2011, p. 401, nota 27.

[46] Vezi, de asemenea, W.E. Gladstone, *The Friends and Foes of Russia*, extras din „The Nineteenth Century”, ianuarie 1879. În corespondența lui W.E. Gladstone păstrată la British Library am observat că există şi o scrisoare (în limba franceză) din 1888, a baronului Nicolae Karlovici de Giers (1820–1895), ministru de Externe al Rusiei. La acea dată, Gladstone nu mai era prim-ministru. Scrisoarea poate fi consultată pe microfilm, sub cota Add. Ms. 44505, f. 82, Reel 17 (Pt. 9). De amintit faptul că soția baronului de Giers provenea dintr-o ramură moldovenească a familiei Cantacuzino.

[47] R.W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârşirea unității naționale*, şi urm., p. 290.

este străină de relaţiile marelui om politic englez cu fruntaşii români. Începerea celui de-al doilea mandat al lui Gladstone ca prim-ministru (1880–1885) coincide aşadar cu instituţionalizarea relaţiilor româno-britanice, ceea ce mi se pare semnificativ. Întâiul agent diplomatic al României la Londra a fost Nicolae Callimachi-Catargi, fost ministru al Afacerilor Străine[48]. I-a urmat în post, pentru un deceniu, chiar Ion Ghica, ale cărui epistole[49], păstrate la Biblioteca Academiei Române, conţin numeroase referiri la cel care era numit în acea vreme „the Grand Old Man". La 4 octombrie 1883, Ion Ghica scria lui Dimitrie A. Sturdza că „Anglia se găseşte în mare încurcătură fiindcă ea ar dori un echilibru între influenţa Rusiei şi a Austro-Ungariei «pentru a-şi putea dicta totdeauna voinţa». La ambasada Rusiei se crede că voiajul lui Gladstone ar avea drept scop să-l asigure pe ţar că «Anglia recunoaşte Rusiei o influenţă legitimă în Bulgaria»"[50]. La 10 ianuarie 1883, tot Ion Ghica îi trimitea aceluiaşi destinatar o epistolă în care se referea la „banchetul care a avut loc ieri la Guildhall şi care i-a făcut impresia că va deschide «o eră nouă» pentru Antanta Cordială; despre cuvântarea lui Gladstone, rostită cu această ocazie, prin care s-a anunţat continuarea ocupării Egiptului de către Anglia şi s-au făcut aluzii la situaţia din Balcani"[51]. La 27 noiembrie acelaşi an, Ion Ghica îi povestea corespondentului său din Bucureşti despre „cuvintele lui Gladstone la banchetul lordului mayor [care] au dat roade la Sofia, unde prinţul Alexandru a semnat un aranjament cu totul în favoarea Rusiei"[52].

Ultima scrisoare prezentată în articolul de faţă[53], datând din 22 aprilie 1887, a fost trimisă lui W.E. Gladstone – care încetase să fie prim-ministru – de către vechea sa cunoştinţă Dumitru Brătianu. Astfel cercul se închide. Momentul încetării din viaţă a lui W.E. Gladstone, în castelul de la Hawarden, a cunoscut un ecou considerabil în presa românească, unde i s-au consacrat pagini şi coloane întregi. Interesant este faptul că în arhiva familiei s-au păstrat tăieturi de ziar

[48] *Reprezentanţele diplomatice ale României. „Londra"*, vol. I, 1859–1917, Bucureşti, Editura Politică, 1967.

[49] *Catalogul corespondenţei lui Ion Ghica*, întocmit de Nicolae Liu, Bucureşti, Editura Academiei, 1962, p. 73, doc. nr. 149, scrisoare a lui Ion Ghica către Ion Bianu, din 29 iulie 1884, Londra. *Ibidem*, p. 333, doc. nr. 1.178, scrisoare a lui Ion Ghica către Dimitrie A. Sturdza, din 30 sept. 1883, Londra. *Ibidem*, p. 333–334, doc. nr. 1.181, scrisoare a lui Ion Ghica către D.A. Sturdza, din 29 octombrie 1883, Londra, ş.a.m.d. În epistola sa din 30 septembrie 1883, Ion Ghica nota în legătură cu călătoria lui Gladstone în Rusia că ea „preocupă mult legaţiile".

[50] *Ibidem*, p. 333, doc. nr. 1.179, din 4 octombrie 1883, Londra.

[51] *Ibidem*, p. 334–335, doc. nr. 1.184, din 10 noiembrie 1883, Londra. Vezi, de asemenea, şi scrisoarea lui Ion Ghica din 17 ian. 1884, Londra. *Ibidem*, p. 337, doc. nr. 1.191.

[52] *Ibidem*, p. 335, doc. nr. 1.186, din 27 noiembrie 1883, Londra.

[53] Vezi mai jos documentul nr. 11.

româneşti, mai ales necroloage – din „Adevĕrul" şi din „L'Indépendance Roumaine" – în care i se omagia personalitatea[54].

Posteritatea lui Gladstone în relațiile anglo-române[55] îşi are semnificația ei. Există în Anglia o localitate Glodstone – scris cu prima vocală „o", nu cu „a" –, de care am aflat din cartea francezului Guy Gauthier despre regina Maria, şi în care a locuit la un moment dat viitorul rege Carol al II-lea.

O chestiune merită încă să fie elucidată: nu cu mult timp în urmă am aflat dintr-un interviu televizat al Mioarei Roman, fosta soție a politicianului Petre Roman, că Alexandra Sidorovici, soția politologului Silviu Brucan (1916–2006), personaj de răsunet în ultimele decenii, a fost nepoata [*sic*] lui Gladstone. Afirmația m-a intrigat foarte mult, pentru că oare cum se poate naşte un asemenea zvon fără să existe şi o bază de adevăr? Am început să întreb pe câteva persoane care ar fi putut să ştie câte ceva despre această problemă. Doamnele Anca Oroveanu, istoric de artă, directoare ştiințifică a Colegiului Noua Europă din Bucureşti, şi arh. Mariana Celac mi-au confirmat această informație. Potrivit d-nei Oroveanu, familia Alexandrei Sidorovici provenea de la Constanța, unde mama sa, englezoaică, înrudită cu Gladstone, se căsătorise cu un polonez. S-ar părea că moştenise ceva din averea familiei acestuia.

În memoriile sale intitulate *Generația irosită*, Silviu Brucan nu face, din păcate, nici o referire la familia soției sale. Politologul îşi amintea însă de faptul că tatăl său era „negustor *en gros* de stofe importate din Anglia şi apucase o conjunctură favorabilă în anii de după primul război mondial"[56]. Să fi fost soția sa – ilegalistă şi ea, ca şi el – înrudită cu Teofil Sidorovici, comandantul Străjii Țării în vremea lui Carol al II-lea? Având în vedere raritatea numelui Sidorovici, ne putem pune această întrebare. Dar de la spiritul auster al unei familii anglicane de elită, cum a fost cea a lui W.E. Gladstone, şi până la comunismul stalinist profesat în tinerețe de către această posibilă strănepoată de soră a acestuia, e cale lungă. Te poate trimite cu gândul la revolta de clasă, destinul nefericit al celei care ar putea fi antecesoarea Alexandrei Sidorovici. În vremea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, al

[54] Acestea se păstrează la Gladstone Library, Hawarden, depuse la Flintshire Record Office, Hawarden, Glynne – Gladstone Papers, cota GG / 1626. Este vorba de coupuri din „Adevĕrul" din 8 mai 1898, conținând o telegramă cu încetarea din viață a lui W.E. Gladstone; „Adevĕrul" din 11 mai 1898; „Adevĕrul", anul XI, nr. 3.176, din 18 mai 1898, cu o relatare despre moartea lui Gladstone; „Adevĕrul" din 9 august 1898, în care era vorba de ridicarea unei statui a lui Gladstone; „L'Indépendance Roumaine", 13–25 mai 1898; „L'Indépendance Roumaine", 8 (20) mai 1898.

[55] Relațiile anglo-române în secolul al XX-lea au făcut să curgă multă cerneală. Mai recent, vezi Gheorghe Paşcalău, *România şi Marea Britanie. Relații politico-diplomatice 1933–1939*, Bucureşti, Albatros, 2001.

[56] Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Bucureşti, Teşu, 2012, p. 21.

cărui consilier a fost, Silviu Brucan a îndeplinit şi funcţia de ambasador la Washington şi la Naţiunile Unite[57]. La începutul anilor ’60 a publicat împreună cu soţia sa o carte despre America. Oare numirea sa în aceste funcţii să fi avut şi vreo legătură cu posibila încrengătură britanică a soţiei sale?

W.E. Gladstone a avut o soră, Helen Jane (1814–1880), a cărei soartă a fost tristă[58]. Călătorind în Europa, a avut o relaţie cu un conte dintr-o cunoscută familie nobilă ruso-polono-ucraineană, Leon Solohub (sau Sologub, Sollogub). De amintit în treacăt şi faptul că în genealogia acestei familii există cel puţin o alianţă matrimonială care are tangenţă cu spaţiul românesc: cu Rosetteştii moldoveni[59]. Să se fi născut din legătura lui Helen Gladstone cu contele Leon Solohub un copil? În orice caz această soră a omului politic britanic, dependentă de laudanum – a nu se confunda cu cealaltă Helen Gladstone (1849–1925), una dintre fiicele acestuia, care a făcut carieră la Newnham College din Cambridge[60] – a fost ţinută închisă de către ilustrul său frate şi însăşi existenţa ei pare să fie adesea trecută sub tăcere[61]. Consideraţiile de faţă nu sunt menite să arunce o umbră asupra familiei lui W.E. Gladstone, dar genealogiile cer exactitate. Să fi fost simpatia omului politic britanic pentru problemele româneşti motivaţia pentru care posibila sa strănepoată de soră să fi ajuns să trăiască în România?

Poate că filoromânismul lui W.E. Gladstone trebuie pus în legătură şi cu locul său de obârşie, unul dintre cele mai însemnate porturi ale lumii din veacul al XIX-lea. De la Liverpool, un oraş cu o impunătoare catedrală grecească ortodoxă şi în care avea să-şi petreacă copilăria câţiva ani cunoscutul poet Constantin Kavafis, se ţeseau legături de comerţ cu îndepărtatele porturi de grâne de la gurile Dunării: Brăila şi Galaţi. Interesele economice ale Angliei, surprinse cu acuitate în scrierile sale de către sociologul Ştefan Zeletin, impuneau în bună măsură această atitudine favorabilă statului român unitar în formare.

[57] Pentru biografia lui Silviu Brucan, vezi şi necrologul său publicat de Tom Gallager şi Nick Thorpe în „The Guardian”, 27 septembrie 2006.

[58] Despre familia Gladstone, vezi S.G. Checkland, *The Gladstones. A Family Biography 1764–1851*, Cambridge, University Press, 1971. Anne Isba, *Gladstone and the Women*, Hambledon Continuum, 2006. W.T. Pritchard, *A History of the Old Parish of Hawarden,* Wrexham, Bridge Books, 2002, p. 110–114.

[59] R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, 1938, p. 172: contele Neculai Solohub, ofiţer rus, s-a căsătorit în 1844 cu Maria Rosetti-Roznovanu.

[60] W.T. Pritchard, *op. cit.*, p. 114.

[61] Într-o scrisoare – din 1 august 2013 – pe care Sir William Gladstone, strănepot al lui W.E. Gladstone şi biograf al său, mi-a trimis-o ca răspuns curiozităţii mele în legătură cu această posibilă legătură de rudenie, domnia sa se declara foarte sceptic, dar nu excludea cu totul această posibilitate.

DOCUMENTE[62]

1) **8 aprilie 1858**. Scrisoare a lui Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone
British Library, Gladstone Papers, Add. Ms. 44389 (microfilm), Reel 18 (rola), Pt. 7, f. 135:

„a / 24, Abbey Road, St. John's Wood
le 8 [nesigur] avril, 1858
Mon cher Monsieur,

Je m'empresse de vous communiqué les significatives lignes, ci-joint, prises dans l'organe du gouvernement français.

Demain je verrai Mr le Duc de Malakhoff; et après demain matin je prendrai la liberté d'aller vous offrir mes respects.

J'ai l'honneur d'être, mon cher Monsieur, votre très humble et très oblige serviteur

D. Bratiano

A Mr Monsieur Gladstone
P.C., M.P."

---

2) **29 aprilie 1858**. Scrisoare a lui Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone
British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44389, Reel 18, Pt. 7, f. 175:

„a / 24, Abbey Road, St. John's Wood
le 29 avril 1858

Mon Cher Monsieur,

Je m'occuperai aujourd'hui à chercher dans les journaux du temps le discours dont je vous ai entretenu il y a deux jours; et demain matin, lorsque j'aurai

[62] Cu excepția epistolei din 1866, trimisă de către W.E. Gladstone lui Ion Ghica, păstrată la secția Manuscrise a B.A.R., toate celelalte scrisori se păstrează în original în Gladstone Papers, la British Library, Londra. Autorul acestor rânduri le-a transcris de pe microfilm în iulie 2013, cu prilejul unei călătorii de cercetare efectuate la Biblioteca Gladstone de la Hawarden, instituție care i-a finanțat șederea acolo vreme de o săptămână. După știința mea, scrisorile de la British Library văd acum pentru întâia oară lumina tiparului.

l'honneur de me presenter chez vous avec Mr Golescu, j'espère vous pouvoir donner les informations que vous avez la bonté de me demander.

Mon cher Monsieur, agréez, je vous prie, l'expression de mes sentiments de respect et de gratitude.

D. Bratiano

To the Right Hono[ura]ble
W.E. Gladstone, P.C., M.P., [alte două inițiale nedescifrate, între care există o virgulă]"

---

3) **4 mai 1858**. Scrisoare a lui Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone
British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44389, Reel 18, Pt. 7, f. 188:

„a / 24, Abbey Road, St. John's Wood
Mardi, le 4 mai 1858

Mon cher Monsieur,

Je m'empresse de vous communiqué, ci-joint, le seul passage concernant les Principautés, que je viens de trouver dans un discours de Mr. Disraeli, et qui ne manque pas je pense d'importance.

J'ai l'honneur d'être, mon cher Monsieur, votre très humble et très dévoué serviteur

D. Bratiano

Mon[sieu]r
Monsieur Gladstone,
P.C., M.P.

[f. 188v:] May 4 / 58
M. Bratiano

[Urmează patru pagini în limba engleză, foarte greu descifrabile, care conțin pasajul din discursul lui Benjamin Disraeli]"

---

4) **4 mai 1858**. Scrisoare a lui Nicolae Golescu[63] şi Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone
British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44389, Reel 18, Pt. 7, f. 186:

„Londres, le 4 mai 1858

6 Little Ryder [lecţiune incertă] Street, St. James's

En venant prendre conge de vous, permettez-nous, nous vous prions, de vous offrir, au nom de nos compatriotes de la Moldavie et de la Valachie, nos respectueux et sincères remerciements pour l'éloquente plaidoyer que vous avez consacré à la defense de nos droits et de nos interest à la Chambre des Communes.
Croyez-le, Monsieur, le people roumain ne se montrera pas ingrate. Il saura

A Monsieur
Monsieur Gladstone, P.C., M.P.

[f. 186:] se rendre digne du bel avenir que votre genie et vos efforts finira par perdurer [lecţiune incertă], et en Roumanie votre nom sera éternellement béni comme le nom d'un libérateur de la patrie.

Monsieur,
Nous avons l'honneur d'être avec un profond respect vos très humbles et très obéissants serviteurs

[Semnat:] Nicolae Golesco

_____

[Semnat:] D. Bratiano

[f. 184v:] March 58
M.N. Golesco
Bratiano"

[63] Interesul pentru Anglia era mai vechi în familia Golescu, mai exact la cărturarul Dinicu Golescu, tatăl paşoptiştilor Nicolae şi Ştefan Golescu, care apar în contextul relaţiilor româneşti ale lui W.E. Gladstone. Vezi teza de doctorat al lui Petre V. Haneş, *Un călător englez despre români. O scriere englezească despre principatele române, tradusă în româneşte de Constantin Golescu*, Bucureşti, Editura Librăriei Alcalay & Co., 1920. În generaţiile mai recente, anglofilia s-a manifestat la Maria Golescu, istoric de artă, descendentă a boierului cărturar Iordache Golescu. Maria Golescu care ar merita să fie redescoperită astăzi, a făcut ani grei de închisoare pentru faptul că a lucrat la Biblioteca Britanică din Bucureşti.

5) **13 iulie 1858**. Scrisoare a lui Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone *British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44390, Reel 20, Pt. 7, f. 52:*

„32 Orchard Street, Portman Sq[ua]re 58
le 13 juillet 1858

Jul. 13

Mon cher Monsieur,
Mr. Bratiano

N'ayant pas eu le Bonheur de vous voir lorsque j'ai l'honneur ce matin de déposer chez vous l'hommage de mes compatriotes de Paris, je vous demande la permission de vous entretenir un instant par lettre:

Plusieurs membres de la Chambre des Communes sont disposes à saisir la Chambre de nouveau de la question des Principautés, pensant que cette question

à Monsieur
Mr. Gladstone, Membre du Parlement, N., N.

[f. 52v:] devant se résoudre durant vos vacances, il convient à la Chambre des Communes avant de se prononcer d'examiner quelle est la conduite qu'il incombe à la politique de l'Angleterre la solution d'une autre question qui renferme dans ses flancs la paix à venir de l'Europe ou un bouleversement general. Je pense d'après ce qu'on m'écrit de Paris que cette fois votre ministère se montrera moins hostile que dans les débats du 4 mai. Je n'ai pas certes besoin de vous dire le bien que vous rendrez au people roumain en [f. 53:] prenant vous-même part aux débats projetés. Nos amis du Parlement nous consulteront sans nul doute à ce sujet; aussi, je viens vous supplier de ne pas les en dissuader au cas ou vous ne jugeriez pas opportune de prendre vous même la parole; car en supposant meme que les nouveaux débats n'auront aucune prise sur votre gouvernement (ce qui n'est pas admissible), ils démontreront que notre exemple est suivi par d'autres membres du Parlement et donneront plus de force à l'opinion [f. 53v:] par nous précédemment émmise; et, quoiqu'il arrive ils engageront l'opinion publique à considerer advantage la question roumaine, et en meme temps ils seront une consolation et un encouragement pour le people roumain qui lui permettront de ne pas désespérer de l'avenir se voyant constamment soutenu dans ses droits par les représentants de la Grande Bretagne.

Mon cher monsieur, excusez, je vous prie, la longueur de cette lettre, et permettez-moi d'espérer que vous écouterez ma prière avec bienveillance.

Votre très-humble et très-obligé serviteur.

D. Bratiano"

6) **[1866]**. Scrisoare a lui Ion Ghica către W.E. Gladstone
British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44410, Reel 30, Pt. 7, f. 179–186:

[f. 179:]
„PRINCIPAUTES-UNIES Bucarest
186…
CABINET DU MINISTRE [1866][64]
Monsieur le Ministre

Le cercle nouveau qu'ont ouvert à la politique vos savantes etudes économiques et industrielles, sympathie respectueuse pour vos opinions liberals et progressives et la conviction où je suis que Votre Excellence n'a pu manqué d'apporter dans ses hautes fonctions actuelles, cette larger et cette fécondité d'idées qui illustrent ses antecedents ces considerations me portent, Monsieur le Ministre, à soumettre à votre appreciation éclairé la situation présente du pays Roumain.

A Son Excellence
Monsieur Gladstone
Chancelier de l'Echiquier
etc. etc. etc.

[f. 179v:] Glissant rapidement sur des faits bien connus de vous, je me bornerai à rappeler à Votre Excellence les bienveillantes intentions qui president au Traité de Paris, mirent les Roumains en position de declarer leur voeux, ceux de ces voeux qui furent pris en consideration immediate et enfin celui qui se traduisant plus tard dans un fait accompli, fut ultérieurement accepté et consacré comme tel.

A défaut du Prince Etranger qu'on leur refusait, le choix des Roumains s'étant fixé sur la personne du Colonel Couza, ils attendirent de lui, des actes qui correspondissent à leurs légitimes espérances.

Cette attente fut trompée.

[64] Potrivit cercetătoarei Beatrice Marinescu, această scrisoare este datată 8/20 martie 1866, vezi articolul său *William Ewart Gladstone*, şi urm., p. 381, nota 13: „În acest context [cel al unui discurs filoromân al lui Gladstone], prim-ministrul Ion Ghica îi scria lui Gladstone, pe 8/20 martie, solicitându-i sprijinul pentru încurajarea investiţiilor britanice în ţara noastră. Ghica arăta bogăţiile pe care România le posedă şi considera că investirea de capital britanic în diferite sectoare de activitate, transporturi, exploatarea bogăţiilor etc. ar contribui la dezvoltarea economică a României". Cu adevărat, textul acestei epistole – dar nu scrisă de mâna lui Ion Ghica – se află la B.A.R., Msse, Arhiva D.A. Sturdza, XXIII Varia 2, f. 248–251v. Textul poartă data „8/20 Mars 1866". Înaintea formulei de adresare – „Monsieur le Ministre" –, au fost adăugate cu creionul roşu cuvintele „lettre à Gladstone". De asemenea, în josul primei file este trecut adresantul: „Monsieur Gladstone / Chancelier de l'Echiquier". Textul nu este iscălit, dar el coincide întru totul cu cel publicat aici, aflat la British Library.

Leur élu ne tarda pas en effet à adopter la voie qui devait le plus sûrement conduire au résultat opposé.

Etranger à la science économique, ne faisant aucun cas des besoins matériels du pays, ne tenant aucun compte ni des avantages inherent à leur satisfaction légitime, ni de l'action que peuvent avoir sur l'esprit d'une [f. 180:] nation et sur son développement moral et intellectual, l'établissement des voies de communication, d'institutions de credit, les progrès de l'agriculture (industrie à laquelle la fertilité du sol oblige les habitants du pays à s'appliquer particulièrement) l'économie dans les Finances, une assiette des impôts qui sans changer outre mesure les contribuables, fasse entrer dans le trésor tout juste les sommes necessaries à l'entretien de l'autorité, tout en affectant le minimum aux frais de perception; ne connaissant de la civilisation occidentale que les avantages qu'offrent certaines grandes villes aux distractions des oisifs; imbu d'idées d'une politique surannée, sa preoccupation exclusive semble avoir été de neutralizer, les uns par les autres, les hommes capable du pays et d'empêcher ainsi l'efficacité de leurs efforts.

L'entretien ruineux d'une armée inutile, grievant le trésor de sommes dont l'emploi intelligent eut suffi à doter le pays de tous les Etablissements qui lui manquent, a contribute pour une large part au [f. 180v:] deficit qu'une dilapidation générale suite d'une incurie absolue, devait inévitablement amener chez nous.

Enfin la stérilité semble avoir été l'unique but de cette politique inqualifiable qui debutant et continuant par la désorganisation, s'est terminée par un discrédit justifié à l'intérieur comme à l'extérieur par l'impossibilité où s'est place ce régime, de faire honneur aux engagements les plus sérieux.

De façon que dans un laps de sept années, non seulement aucun progres notable ne s'est realize mais encore, ainsi qu'il arrive constamment en pareil cas, le pays au lieu de rester purement stationnaire, a realize en sens inverse les tendances de son activité.

C'est ce que permettrait de constater un examen impartial des faits qui se sont produits sous ce régime lequel n'a fait que manifester d'ailleurs ce que manifeste tout Gouvernement personnel dépourvu d'idées conformes à la saine morale à savoir: la negation de tout principe, d'économie sociale, de famille, de propriété, de religion.

[f. 181:] Cela suffirait à expliquer, Monsieur le Ministre, pourquoi les Assemblées étaient dissoutes toutes les fois qu'elles commettaient d'indiscrétion de demander des comptes afin de soumettre les dépenses à un contrôle qui permet d'introduire dans les Finances l'ordre qui jusqu'à ce jour leur a fait défaut.

En un mot, le régime déchu limitant son autorité à ce qu'on peut appeler le Gouvernement proprement dit, offrait ces tendances caractéristiques des pouvoirs absolus qui consistent à monopoliser l'action collective et à n'en tolérer l'exercice que pour et par le Gouvernement, sans rayonnement profitable pour la masse des Gouvernés.

Il en est résulté – pour ne parler que d'un detail entre mille – que pas un seul établissement industriel n'a été crée et que, d'autre part, l'exportation de la richesse agricole, cette principale resource du pays, a diminué dans les proportions les plus inquiétantes.

Ces faits dont, malheureusement pour nous, la [f. 181v:] triste réalité n'est pas sujette à controverse, témoignent assez éloquemment en faveur de l'impossibilité absolue de maintenir un pareil état de choses.

Aussi faut-il considerer la manifestation pacifique qui vient d'y mettre un terme, non point comme une sedition mais comme une evolution naturelle, logique, absolument correlative aux premises dont elle était la conclusion prévue.

D'ailleurs la netteté, la spontanéité, l'unanimité de la reaction qui vient d'avoir lieu, étant absolument exclusives de toute idée de satisfaction obtenue par des ambitions isolées, il n'est pas permis d'y voir autre chose qu'une nécessité jaillie des circonstances.

Au surplus, Monsieur le Ministre, cette nécessité, ici comme à l'étranger, n'était un secret pour personne; son échéance imminente ne constituait tout au plus qu'une question de temps pour les cabinets qu'elle préoccupait d'assez longue date.

Le coup d'Etat par lequel le Prince Couza s'était flatté de rémédier au malaise, n'a fourni qu'une experience [f. 182:] de plus à l'appui de la conviction générale où l'on était, touchant la nature incurable de la situation dans les conditions qui la réalisaient.

Bien plus, l'absence de tout contrôle, qui fut la suite de cette mesure et, dès lors, le libre déchaînement des convoitises de l'entourage, joint à l'impunité du pillage organize par une cupidité sans frein, n'ont fait qu'accélérer un dénouement auquel tout le monde clairvoyant s'attendait d'un jour à l'autre.

Plus tard, l'échauffourée artificielle où une pensée coupable a cru pouvoir puiser le salut; n'a été qu'un remède héroïque à peine capable de galvanizer, un instant, un système dont la decomposition se trahissait par maint indice.

Mais l'insuffisance du chef de l'Etat ne saurait expliquer, à elle seule, le deplorable état de choses ou elle a figure comme element.

Le mal, il faut le dire, a tenu à une cause plus radical et j'entends par là, Monsieur le [f. 182v:] Ministre, les conditions défectueuses dans lesquelles le fait essentiel de l'Union, eut à se developer et l'instabilité que ces conditions impliquaient, ainsi que les Gouvernements des Puissances Garantes ont bien été forces de le reconnaître après coup.

L'instinct populaire ne s'y était pas trompé lorsque la nation Roumaine avait émis simultanément à celui de l'Union le voeu correlative concernant le Prince Etranger.

Le système d'un chef électif bon, à la rigueur, chez un people où l'intrigue extérieure n'a pas d'accès, est peut être de nature à y produire (encore est-ce fort problématique?) quelques heureux resultants.

Il n'en saurait être de meme à l'égard d'un pays ouvert comme le nôtre aux convoitises de l'étranger; car alors il arrive de deux choses l'une: ou bien l'élection est due à l'influence extérieure qui a le dessus, ou bien, le choix de la nation se porte sur le citoyen qui a su se ménager les vulgaires avantages de la popularité; et vous n'ignorez pas Monsieur le [f. 183:] Ministre, à quel prix elle s'acquiert fort souvent et combine ses choix sont sujets [cuv.scurt nedescifrat; poate că "ou"] caution par suite de leur indignité fréquente.

Laissant de côté les raisons politiques qui militeraient en faveur de l'adhésion de la Turquie à un arrangement par lequel une cause de faiblesse se transformerait, à son benefice, en une cause de force et de sécurité, je me borne à poser l'urgence qu'il y aurait pour les Principautés et conséquemment pour la tranquillité de l'Europe, à sortir d'un état de choses proviso ire, précaire, qui s'oppose et, tant qu'il sera maintenu, ne cessera de s'opposer à leur plein développement et qui, je l'ajoute à regret, menace de tourner au profit de quelque puissance intéressée à la persistence de cette faiblesse.

Les resources territoriales du pays sont immenses: fertilité du sol, surabondance et variété des produits agricoles, minéraux, bois de construction admirable, il reunite ce qui d'ordinaire fait la richesse et par consequent la force des états mieux régis.

[f. 183v:] Mais le défaut d'exploitation rend toute cette richesse inutile et comme non avenue.

La première condition, en effet, pour la mettre en oeuvre, serait un réseau suffisant de voies de communication: routes, Chemins de fer, canaux, car, autrement les frais d'exportation de ces produits, dans le cas où l'exportation n'en est pas à peu près impossible, comme par exemple, pour les bois de construction, ces frais, dis-je, seraient tells qu'ils absorberaient tout le benefice de l'exploitant.

Mais la creation des routes comme celle des usines et autres établissements de première nécessité, n'étant possible qu'au moyen d'un appel aux capitaux étrangers, le manque de stabilité s'oppose chez nous à tout ce qu'on pourrait tenter à cet égard par suite du peu de garantie que cet état éminemment transitoire offre aux intéressés.

Nous avons donc tout lieu de desirer une modification de notre régime, qui soit de nature à nous donner un credit dont la privation nous interdisant [f. 184:] tout progrès materiel nous maintient dans une infériorité à laquelle il y aurait de la cruauté à nous condemner indéfiniment ainsi qu'il arriverait si, ce qu'à Dieu ne plaise, les Hautes Puissances persistaient à vouloir nous imposer un état de choses analogue sinon identique à celui que nous avons rejeté et dont une trop longue experience nous a fait toucher les vies.

J'ajoute en terminant, Monsieur le Ministre, que l'heureux changement que nous sommes en droit d'espérer de la bienveillance des Hautes Puissances ne bornerait pas à nous ses resultants bienfaisants: l'industrie et le commerce étrangers ne pourraient manqué d'y trouver aussi leur compte et, sous ce rapport l'Angleterre ne

serait certainement pas la moins bien partagée par suite des relations qui ne tarderaient pas à s'établir entre nos producteurs et l'habile et vaillante industrie qui est une de ses glories.

Pour acquérir tout son essor le commerce entre l'Angleterre et les Principautés qui n'est [f. 184v:] encore qu'à son début ne réclame qu'une organization basée sur les sains principes dont vous êtes l'intelligent propagateur.

Je n'ose me flatter, Monsieur le Ministre que les considerations que j'ai l'honneur de soumettre à l'esprit judicieux de Votre Excellence et dont mes sentiments de patriotism m'ont commandé l'expression soient appelées à entrer pour quelque chose dans la decision qui nous intéresse mais je croirais faillir à un devoir aussi cher qu'impérieux si je négligeais tout moyen qui s'offre à moi d'exposer et de justifier une aspiration nationale dont le caractère unanime et persistant mérite de fixer à divers égards l'attention des hommes de votre haute intelligence et de votre caractère.

Au demeurant, Monsieur le Ministre, c'est une nouvelle occasion qui s'offre – providentiellement peut-être – à Votre Excellence de montrer à l'Europe comment dans le siècle où nous vivons et grace aux lumières que possède la vraie science politique et sociale, les questions [f. 185:] internationales peuvent parvenir à leur solution rationnelle.

J'ose me dire à cette occasion, Monsieur le Ministre,

De Votre Excellence,
le très humble et
très obeisant serviteur
Le Président du Conseil, Ministre des Affaires Etrangères,

[semnat:] Ion Ghica"

---

7) [**1866**][65]. Scrisoare a lui William Ewart Gladstone către Ion Ghica
BAR, Msse, Arhiva Ion Ghica – Corespondenţă, cota S 19 / DCXV:

„Monsieur

J'ai reçu avec un profound intérêt la lettre que V.E. m'a fait l'honneur de m'adresser sur l'état actuel et les voeux des Principautés Danubiennes.

[65] *Ibidem*, p. 381: „În răspunsul său, datat 17 mai 1866, Gladstone sublinia interesul pe care îl purta, ca şi în 1858, Principatelor Unite, dorindu-le bunăstarea şi consolidarea ca stat, ele interesând Europa prin trecutul lor istoric, prin ceea ce pot oferi în prezent şi prin importanţa pe care o au prin aşezarea lor geografică". Data amintită nu figurează pe scrisoarea aflată în Arhiva Ion Ghica – Corespondenţă de la B.A.R. Documentul nr. 7 bis de mai jos constituie varianta olografă, în limba engleză, a acestei epistole a lui W.E. Gladstone către Ion Ghica. Dacă varianta în franceză nu este datată, cea în engleză poartă data de 17 mai 1866, iar locul redactării ei este „11 Carlton House Terrace / London".

Le sujet de cette lettre devait éveiller mon plus vif intérêt et je desire aujourd'hui avec autant de sincérité qu'au tem[p]s où j'ai donné une attention toute special à leurs affaires, tout ce qui peut contribuer au bien être et à la consolidation de provinces qui doivent tant intéresser l'Europe et par leur histoire passée et par les promesses que donne leur situation présente et par l'importance de leur position géographique dans des vues generals.

A cause du poids de mes propres occupations officielles, autant que par consideration pour l'état present des affaires de l'Europe si menaçant pour la tranquillité générale, je devrai peut-être m'en tenir à ces assurances non equivoques je l'espère, cependant j'ajouterai quelques mots que je suis sûr que la bienveillance et l'indulgence de V.E. interpréteront dans un sens favorable.

La conviction et l'expérience me conduisent à desirer avec le cours des années que le progres sur lequel le monde civilize est maintenant si répandu devrait dans tous les cas, si c'est possible, est un progres de paix. Dans aucun cas je crois que ce désir ne devrait être plus naturel ou desirable que pour les Principautés Danubiennes où les relations avec la Porte Ottomane établies par la loi publique de l'Europe, ne contient comme je l'espère et le desire aucun danger et aucun empêchement à la realisation de la prospérité matérielle ou au développement, de la paix politique dans tous les points de l'autonomie pratique tandis que cela devrait les soulager du grand poids d'une independence absolue et de ces lourdes charges qui sont si dures et memes si périlleuses à de jeunes états et que cependant nous voyons qu'il est difficile pour les petits états d'éviter. Il ne devrait pas non plus échapper à l'observation que les provinces ayant maintenant le bénéfice d'une garantie européenne, les puissances par lesquelles a été donnée [cuv.scurt nedescifrat] par l'acte meme par lequel ells l'ont donné, contracté des obligations et envers ells et envers le Sultan comme Suzerain.

De bonnes lois commerciales, des relations bien entendues et une harmonie conséquente de classe à classe économique du gouvernement, libre application des resources (rendue possible par cette économie) pour des travaux utiles et réproductifs et surtout pour l'amélioration des communications, sont les fruits spéciaux, qu'un homme bien intentionné pour les Principautés désirerait voir de l'énergie réveiller les hommes et c'est dans ces mesures de progress intérieur qu'on trouverait probablement non seulement les meilleurs assurances presents contre le danger que V.E. avec raison croit si formidable d'intrigues étrangères dans vos affaires domestiques, mais probablement la meilleure et la plus solide preparation pour le contingent dans l'avenir prospère et distingue que j'espère la providence reserve à votre pays.

Je compte sur la bienveillance de V.E. pour accepter cette lettre en réponse non seulement à celle que j'ai eu l'honneur de recevoir de vous mais aussi à l'adresse de la municipalité de Bucarest et de plusieurs personnes distinguées qui

se sont jointes, une provenance pour les termes de laquelle je ne saurai trop remercier en termes appropriés à l'occasion.

J'ai l'honneur d'être de V.E. le plus obeisant et humble serviteur.

Gladstone"

---

7 bis) **17 mai 1866, Londra**. Scrisoare a lui William Ewart Gladstone către Ion Ghica (versiunea olografă, în limba engleză, a scrisorii anterioare)
BAR, Msse, Arhiva D.A. Sturdza, XXIII varia 2, f. 268–270:

[f. 268:] „11 Carlton House Terrace
London
May 17 : 1866

Sir,

I have received with deep interest the letter which your Excellency has done me the honour of address to me on the present state & prospects of the Danubian Principalities.

The subject of that letter must even command my liveliest interest: and I desire with not less earnestness at present, than at the time when first I paid some degree of special attention to their affairs, all that can contribute to the welfare and the [f. 268v:] solid strength of provinces so interesting to Europe from their past history, from the promise offered by their present aspect, and from the importance in a general view of their geographical position.

Both from the pressure of my own heavy official engagements, and likewise from a consideration of the present state of affairs on the Continent of Europe, so menacing to the general tranquility, I ought perhaps to content myself with these, I hope, unequivocal assurances: yet I will add a few words which I am sure your Excellency's kindness and indulgence will interpret in a favourable sense.

Conviction and experience lead me to [f. 269:] desire increasingly with the lapse of years, that the progress on which the civilized world is now so intent should in all cases if possible be a peaceful progress.

In no instance can this desire, I think, be more natural or suitable than in the case of the Danubian Principalities: where the relation to the Ottoman Porte established by the public law of Europe entails, as I trust and believe, no danger and no impediment, either to the attainment of material prosperity or to the development of political freedom in all the points of practical self-government: while it ought to relieve them from much of the burden of an absolute independence, and from those heavy [f. 269v:] charges which are so burdensome and even so perilous to young states, and yet which as we see, young states find it difficult to avoid. Nor will it escape observation that as the Provinces have now the benefit of a European Guarantee, so the Powers by whom has been given habe, in

the very act of giving it, contracted obligations both among themselves, and towards the Sultan as Suzerain.

Good commercial laws, wll understood relations, and consequent harmony between class & class, economical administration of the Government, liberal application of resources (made possible by such economy) to useful and reproductive works, and [f. 270:] especially to the improvement of communication, these are among the special fruits which a wellwisher of the Principalities would desire to see from the awakened energies of the people, and it is in these and kindred methods of internal progress that there would probably be found not only the best present securities both against the mischief which your Excellency justly thinks so formidable of foreign intrigues in your domestic affairs, but likewise the best and most solid preparation for the contingencies of that, I trust, prosperous and distinguished future which Providence may have in store for your [f. 270v:] country. In this course I earnestly hope that the wishes of the Roumanian people may be found to [cuv. scurt nedescifrat].

I trust to your Excellency's kindness to accept this letter in acknowledgement not only of the one I have had the honour to receive from you but likewise of the Address from the Municipality of Bucharest, and from many distinguished persons who have joined them; an address for the terms of which I know not how to offer my thanks in terms adequate to the occasion.

I have the honour
Your Excellency's most obedient humble servant
[semnat:] W.E. Gladstone

His Excellency
M. Ghika
Pres[iden]t of the Council & Minister for Foreign Affairs"

---

8) **19 martie 1866.** Depeşă a lui Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone *British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add.Ms.44409, Reel 29, Pt. 7, f. 260:*

„THE ELECTRIC AND INTERNATIONAL TELEGRAPH COMPANY
[…]

The following Message has been received at Strand Station

19 - 3 1866

FROM
Name Bratiano

and
Address
TO
Name Hon. William Gladstone
and Chancellier de l'Exchequer
Address Londres

Monsieur vos récentes paroles prononcées au sein du parlement ont rappelé aux roumains que toujours le premier vous avez pris la defense de [lecţiune incertă a următoarelor două cuvinte:] cette nationalité et la municipalité de Bukarest vous a vote, au nom du people roumain une adresse de remerciements qui a été signée de l'archevêque des membres du Sénat, du [f.261:] corp[s] législatif, du conseil d'état et de tous les notables de la ville, elle sera deposée au consulat d'Angleterre, je suis heureux d'avoir à signer cette dépêche

Bukarest 10 6 pm"

---

9) **15 / 27 aprilie 1867.** Scrisoare a lui Ştefan Golescu, prim-ministru şi ministru de Externe al României, către William Ewart Gladstone
British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44410, Reel 30, Pt. 7, f. 211–212v:

f. 211: „MINISTERE Bucarest, 15 / 27 avril 1867
des
AFFAIRES ETRANGERES
No. 2016

Monsieur,

Défenseur du droit et de la liberté dans votre pays, votre voix puissante s'est élevée en même temps pour la defense du droit et de la liberté d'une nation qui, reculée à l'Orient de l'Europe semblait oubliée du monde entier.

Comme un faible témoignage de la reconnaissance de la Roumanie, la Représentation Nationale vous offre en homage ces droits que vous avez puissamment aidés à conserver, j'allais dire à reconquérir. La Représentation Nationale ose espérer que, citoyen Roumain, par l'intérêt que vous portez à notre cause et par l'appui que vous lui avez prêté en toute occasion, vous voudrez bien accepter de l'être aussi par les droits. Elle a donc voté à l'unanimité et S.A.S.le Prince Régnant a sanctionné pour vous, Monsieur, la grande

Monsieur Gladstone
Ancien Chancelier de l'Echiquier
Membre du Parlement

[f. 211v:] naturalization.

Heureux de porter à votre connaissance avec ce vote, l'expression de la gratitude de ma patrie. Je vous prie, Monsieur, de vouloir bien agréer l'assurance de la haute consideration avec laquelle j'ai l'honneur d'être,

de Votre Excellence,
le très humble et très obeisant Serviteur,
Stephan Golescu

[f. 212v:] Ap 27
Roumanian
Foreign Minister
S. Golescu"

---

10) **8 februarie 1878.** Scrisoare a lui Ion Ghica către William Ewart Gladstone *British Library, Gladstone Papers, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44456, Reel 22, Pt. 8, f. 88:*

„Excellence

La lettre d'introduction ci-jointe je la dois à la bienveillante amitié de Docteur Sandwitch. Je serai très honoré si au milieu de vos nombreuses occupations vous pouviez m'accorder un moment d'entretien.

Je saisis cette occasion pour vous réitérer l'assurance de ma respectueuse consideration.

Ion Ghica

Londres le 8 février
1878
Jermyn Street no 92"

---

11) **22 aprilie 1887**. Scrisoare a lui Dumitru Brătianu către William Ewart Gladstone *British Library, Gladstone's Paper, apud Gladstone's Library, Hawarden, Add. Ms. 44500, Reel 14, Pt. 9, f. 263:*

„le 22 Avr. 1887

Monsieur

Une dépêche que je reçois à l'instant m'oblige de partir pour Bucharest. Permettez-moi donc je vous prie de venir prendre conge de vous par lettre et vous

exprimer en meme temps mon ferme espoir que vos sympathies et votre appui ne manqueront pas à mon pays, dans les graves circonstances dans lesquelles il se trouve [cuv.nedescifrat] aujourd'hui.

[f. 263v:] P.S. Mon ami, Mr. G. Crowe[66] qui vient de visiter les Principautés auxquelles il prend un vif intérêt, m'a permis de s'occuper de tout ce qui pourra advancer la cause Roumaine et fournir tous les renseignements aux personnes qui sont sympathiques à cette cause.

[f. 264:] Laissez-moi aussi croire, Monsieur, que les communications que je prendrai la liberté de vous addresser de Bucharest seront accueillies par vous avec la bienveillance à laquelle vous avez daigné m'habituer.

Monsieur, j'ai l'honneur d'être avec un profond sentiment de gratitude

votre très humble
et très obeisant serviteur
[semnat:] D. Bratiano

W.E. Gladstone M.P.

[f. 264v:] Ap. 22 87

Mr. D. Bratiano"

GLADSTONE AND THE ROMANIANS

Abstract

This article is based mainly on the correspondence between William Ewart Gladstone (1809–1898) – four times liberal prime-minister of Great Britain – and four Romanian statesmen who were revolutionaries in 1848: Dumitru Brătianu (1858, 1887), Ion Ghica (1866, 1878), Nicolae (1858) and Ştefan Golescu (1867). This correspondence is kept among Gladstone's Papers, at the British Library, in London. The author could transcribe these letters from the microfilms kept at the Gladstone's Library, in Hawarden, Wales. One letter, found in the Library of the Romanian Academy, Bucharest, was sent by Gladstone in the spring of 1866 to prime-minister Ion Ghica. The author of the article consulted also the Glynne – Gladstone Papers at the Gladstone's Library, in Hawarden, from the Flintshire Record Office.

All these documents give informations about the interest of W.E. Gladstone about the Romanian Principalities, whose union and independence he supported through the speeches held in

[66] G. Crowe, împuternicit al lui Sir Henry Bulwer, ambasador la Istanbul şi membru al Comisiei europene din principatele dunărene, era corespondent la Paris al ziarului „Morning Chronicle", vezi Dumitru Vitcu, *op. cit.*, p. 176, nota 112.

the House of Commons. Chronologically speaking, Gladstone's support for the Romanians has been even prior to the interest he showed to the fate of the Bulgarians, Greeks, and Armenians. William Ewart Gladstone was granted in 1867 the Romanian citizenship by the Parlementary Assembly in Bucharest, as a sign of recognition for his pro-Romanian actions and speeches.

Keywords: William Ewart Gladstone, John Arthur Roebuck, Dumitru Brătianu, Ion Ghica, Nicolae Golescu, Ştefan Golescu, Romanian Principalities.

IMPLICAREA ROMÂNIEI ÎN CONFLICTELE BALCANICE REFLECTATĂ ÎN CORESPONDENȚA DIPLOMATICĂ BRITANICĂ (1912–1913)

CONSTANTIN ARDELEANU
(*Facultatea de Istorie, Filosofie şi Teologie, Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi*)

Lucrarea de faţă are drept sursă corespondenţa diplomatică britanică din anii 1912–1913, mai precis rapoartele anuale trimise *Foreign Office*-ului de ministrul englez la Bucureşti, Sir George Barclay[1]. Acesta nota că regele Carol şi primul-ministru Titu Maiorescu îi reproşaseră adesea dezinteresul Marii Britanii faţă de România, atitudine vizibilă şi prin faptul că titularul legaţiei se schimbase foarte des sau că personalul diplomatic era insuficient[2]. Relativa indiferenţă britanică, o splendidă izolare de agitaţia ce cuprinsese capitala în perioada tulbure ce prevestea sfârşitul unei epoci în istoria politicii externe româneşti, nu a însemnat că Barclay a fost un spectator indiferent al realităţilor româneşti, pe care le-a urmărit şi prezentat cu claritate în rapoartele sale din anii 1912–1913. Poate tocmai această relativă detaşare l-a făcut pe ministrul britanic să sublinieze şi sumedenia de erori de natură diplomatică, de calcul politic sau de oportunitate militară, toate transformând implicarea românească în criza balcanică într-o veritabilă tragi-comedie a erorilor diplomatice şi militare. Astfel că prezentul articol va insista asupra implicării diplomatice a României în cele două războaie balcanice, privind lucrurile, într-o abordare cu subtitluri de comedii shakespeariene, din perspectiva acestor erori de apreciere sau oportunitate, aşa cum au fost ele văzute de britanicul Barclay[3].

Prima eroare sau „mult zgomot pentru nimic". Mobilizarea statelor balcanice în septembrie 1912 a luat guvernul român prin surprindere. Regele Carol afirma că opinia privind iminenţa unui război în Balcani era ridicolă şi chiar şi atunci când au

[1] Câteva dintre rapoartele uzuale au fost publicate în *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*, editat de G. P. Gooch şi Harold Temperley, vol. IX, *The Balkan Wars*, Londra, 1934.

[2] Referinţe la anexa documentară de la finalul acestei introduceri – Roumania: Annual Report (mai departe RAR), 1912/8.

[3] Pentru prezentarea implicării diplomatice a României în conflictele balcanice, a se vedea monografiile şi sintezele dedicate acestei teme în ultimele două decenii, dintre care menţionăm: Anastasie Iordache, *Criza politică din România şi războaiele balcanice: 1911–1913*, Bucureşti, 1998; Gheorghe Zbuchea, *România şi războaiele balcanice: 1912–1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, Bucureşti, 1999; Daniela Buşă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin şi primul război mondial (1878–1914)*, Bucureşti, 2003, p. 237–284; Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România şi războaiele balcanice (1912–1913)*, Iaşi, 2008; Nicu Pohoaţă, *Politica externă a României în timpul războaielor balcanice (1912–1913)*, Bucureşti, 2011.

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXVII, 2014, p. 39–72

înțeles că acesta va izbucni, suveranul şi guvernanții de la Bucureşti au rămas convinşi în victoria finală a turcilor. Aceasta semnifica şi păstrarea *statu quo*-ul regional, garantat prin intervenția puterilor europene, ceea ce nu permitea extinderea teritorială a Bulgariei[4]. Astfel, agitația din Balcani a părut inițial doar mult zgomot pentru nimic.

A doua eroare sau „îmblânzirea scorpiei”. Când au realizat această greşeală, autoritățile româneşti au reacționat disproporționat şi pripit, sub imperiul spaimei că războiul avea să se încheie înainte ca România să obțină satisfacție. Bulgarii făcuseră câteva tentative de a obține neutralitatea României în schimbul unor compensații teritoriale. Propunerile lor au fost respinse, căci regelui Carol îi displăceau bulgarii şi nu avea încredere în suveranul de la Sofia[5]. Astfel că vreme de aproape cinci luni, relațiile dintre România şi Bulgaria au ținut de povestea îmblânzirii scorpiei, fiecare văzând în cealaltă parte nesuferitul personaj. În vreme ce Maiorescu încerca să convingă Bulgaria prin amenințarea tacită cu mobilizarea, vecinii sudici răspundeau invidiei crescânde a românilor printr-o abilă politică de tergiversare. Devenea tot mai clar, sublinia Barclay, că „extinderea teritorială a Bulgariei, coşmarul politicienilor români, se vedea la orizont”[6], iar la București nemulțumirea față de pasivitatea guvernanților era în creştere. Agitația unor facțiuni conservatoare mai belicoase şi a liberalilor din opoziție sporea presiunea asupra bătrânului Maiorescu[7], încă puțin dispus să rişte o mutare câştigătoare. România calculase greşit momentul când putea obține o compensație de la bulgari fără a le stârni şi resentimentele. În noua situație, dacă reuşea să obțină ceva, guvernul de la București căpăta şi dușmănia iremediabilă a bulgarilor. Şi trebuie să ținem cont, continua Barclay, „că dacă se va ivi ocazia ca România să încerce să-şi realizeze visele iredentiste în privința Transilvaniei şi Bucovinei, bunăvoința Bulgariei era de mare valoare”[8].

A treia eroare sau „o poveste de iarnă”. În decembrie 1912, agitația diplomatică a atins un punct sensibil odată cu cererea României de a obține o rectificare de frontieră în sudul Dobrogei, pe linia Turtucaia – Balcic. Negociatorul Stoian Danev a vizitat Bucureştii, fiind primit de regele Carol şi având lungi întrevederi cu Maiorescu şi Take Ionescu. Danev a continuat politica de tergiversare, în vreme ce românii încă oscilau între atitudinea echilibrată (şi pe placul puterilor) de a localiza conflictul şi frustrarea de a simți că soluția diplomatică eşua încet, dar sigur[9]. Într-o

[4] RAR 1912/1 şi 22.
[5] RAR 1912/22.
[6] RAR 1912/3.
[7] RAR 1912/3, 23 şi 25.
[8] RAR 1912/6.
[9] RAR 1912/23. O analiză recentă a politicii recente româneşti în acea perioadă, în Nicu Pohoață, *Diferendul teritorial româno-bulgar şi relațiile României cu Puterile Centrale în timpul conferinței de pace de la Londra (decembrie 1912 – ianuarie 1913)* şi *România şi Antanta în timpul conferinței de pace de la Londra (decembrie 1912 – ianuarie 1913)*, în „Cogito”, t. III, nr. 4, decembrie 2011 (online, pe site-ul publicației electronice, http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html, accesat pe 10 februarie 2014).

mare dilemă diplomatico-militară, România continua să rămână pasivă. Astfel că, nota ministrul britanic, tot mai mulţi se întrebau la Bucureşti dacă „nu era mai bine ca România să fie în fruntea statelor balcanice decât la coada puterilor europene”[10]. Toată această lipsă de decizie făcea ca utilitatea negocierilor româno-bulgare de la Londra şi Sofia să fie o simplă poveste frumoasă de iarnă.

A patra eroare sau „zadarnicele chinuri ale dragostei” româno-austro-ungare. În 1912, Barclay a urmărit cu maximum interes atitudinea curtenitoare a diplomaţiei de la Viena, atât de făţişă încât românii înşişi se simţeau jenaţi de o efuziune ce putea stârni bănuielile Rusiei şi Bulgariei. Vizitele la Bucureşti ale contelui Berchtold şi ale generalului Conrad von Hötzendorf alimentaseră speculaţiile presei privind existenţa unei alianţe militare între cele două state[11]. Însă Barclay nota că „aceste semne de curtoazie pot fi interpretate şi drept un semn al faptului că Viena nu era complet sigură că poate păstra România pe orbita sa”[12]. În toată această perioadă politica românească a fost bine coordonată cu diplomaţia austriacă, tratatul de alianţă fiind prelungit în februarie 1913. Însă obiectivele celor două state mai corespundeau doar în mică măsură, aspect ce rezulta şi din îmbunătăţirea vizibilă a relaţiilor cu Rusia. Regele român a primit înalta distincţie de feldmareşal al armatei ruse, iar diplomaţia ţaristă făcea eforturi aparent sincere ca Bulgaria să accepte cererile României, care la St. Petersburg nu erau considerate drept excesive[13].

A cincea eroare sau „măsură pentru măsură”. Guvernul de la Bucureşti se temea că Bulgaria urmărea ocuparea Dobrogei, dovada fiind existenţa unor hărţi militare ce indicau teritoriul dobrogean drept partea încă neeliberată a Bulgariei Mari. Astfel că, nota Barclay, o extindere teritorială a Bulgariei nu era privită la Bucureşti doar cu gelozie, ci cu veritabilă alarmă. Revizionismul românesc era motivat în două moduri: Take Ionescu considera că România era îndreptăţită la compensaţie teritorială deoarece doar neutralitatea sa permisese succesul aliaţilor balcanici, precum şi pentru că modificările de graniţă din peninsulă afectau situaţia vlahilor sud-dunăreni; Maiorescu nega că România dorea compensaţie pentru

[10] RAR 1912/6 şi RAR 1913/4 şi 9.

[11] RAR 1912/11–12. Detalii în Claudiu-Lucian Topor, *România, Austro-Ungaria şi războiul din Balcani. Vizita la Bucureşti a generalului Conrad von Hötzendorf, 28–30 noiembrie 1912*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi”, Istorie, serie nouă, t. LI, 2005, p. 189–200.

[12] RAR 1912/13. Evoluţia relaţiilor dintre guvernele de la Bucureşti şi Viena, în Ema Nastovici, *Unele probleme privind relaţiile dintre România şi Austro-Ungaria în ajunul primului război mondial*, în „Analele Universităţii Bucureşti – Istorie”, t. XXI, nr. 1, 1972, p. 47–69 şi Claudiu-Lucian Topor, *Austro-Ungaria şi diferendul româno-bulgar în chestiunea Silistrei (1912–1913)*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi”, Istorie, t. XLVII–XLVIII, 2002–2003, p. 77–95.

[13] RAR 1912/14–16. Detalii în Nicu Pohoaţă, *Relaţiile româno-ruse şi politica Antantei faţă de România în contextul desfăşurării primului război balcanic*, în „Cogito”, t. III, nr. 3, septembrie 2012 şi idem, *Relaţiile României cu Antanta în perioada premergătoare conferinţei de la Sankt Petersburg (ianuarie-martie 1913)*, în *ibidem*, t. IV, nr. 1, martie 2012 (online, pe site-ul publicaţiei electronice, http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html, accesat pe 10 februarie 2014).

neutralitatea sa şi pretindea că, dacă frontierele stabilite în 1878 se modificau, România era îndreptățită la o revizuire care să îndrepte injustețea de atunci[14]. Când se adoptase politica „Balcanii pentru statele balcanice", tratatul de la Berlin fusese masacrat, iar România avea nevoie de o linie defensivă care să-i garanteze investițiile umane şi materiale făcute în Dobrogea. Şi puterile europene au intervenit oportun, interesate să medieze sau să arbitreze disputa româno-bulgară[15]. Însă protocolul de la Petersburg era o soluție ce nu mulțumea pe nimeni[16]. Ea marca şi frustrarea în creştere la adresa Austro-Ungariei, după ce diplomații vienezi susținuseră cererile româneşti, dar şi ca Bulgaria să primească Salonicul, un schimb teritorial ce ar fi avantajat guvernul de la Sofia. Apoi, nota Barclay, era marea problemă a românilor ardeleni. Era dificil ca România să pună în practică o eventuală alianță defensivă împotriva Rusiei, căci, judecând după opinia publică din țară, guvernul nu putea să-şi asume un asemenea angajament[17].

A şasea eroare sau „visul unei nopți de vară". Erorile diplomației româneşti au fost depăşite de greşelile bulgarilor. Barclay considera că Bulgaria putea „cumpăra" ieftin neutralitatea României acceptând aplicarea corectă şi rapidă a înțelegerii de la St. Petersburg. Însă bulgarii au refuzat să facă propuneri clare de compensație teritorială, la fel cum Austro-Ungaria nu a insistat ca asemenea propuneri să fie înaintate. Curând, jocurile diplomatice s-au modificat radical, iar Rusia avea alte interese înaintea izbucnirii celui de-al doilea război balcanic, nedorindu-şi o înțelegere între România şi Bulgaria, care ar fi avut libertatea de a zdrobi Serbia[18]. Astfel că ruşii au descurajat o înțelegere între Bucureşti şi Sofia, în vreme ce ambasadorul francez la Bucureşti a făcut tot posibilul ca românii să mobilizeze imediat. Atacul bulgar asupra foştilor aliați sârbi şi greci, fără notificare prealabilă, a fost o greşeală şi mai mare. Declarația de mobilizare a fost primită cu entuziasm în România, fiind momentul unor notabile agitații publice antiaustriece. În circulara trimisă puterilor pe 16 iulie, guvernul român sublinia că războiul şi atacul pervers al bulgarilor confirmau pe deplin necesitatea de a obține o frontieră strategică în Dobrogea. La rândul său, atacul bulgar pleca de la alte calcule greşite, ținând de forța militară a adversarilor greci şi sârbi, dar şi de durata mobilizării armatei române[19].

[14] RAR 1912/24.

[15] RAR 1913/11.

[16] RAR 1913/13–14. Detalii în Nicu Pohoață, *România şi Antanta în timpul conferinței de la Sankt Petersburg (martie–mai 1913)*, în „Cogito", t. IV, nr. 2, iunie 2012 (online, pe site-ul publicației electronice, http://cogito.ucdc.ro/arhiva.html, accesat pe 10 februarie 2014).

[17] RAR 1913/3.

[18] RAR 1913/17.

[19] RAR 1913/18–20. Detalii despre aspectele militare ale participării României la conflict, în lucrarea recentă a lui Constantin Olteanu, *Participarea României la cel de-al doilea război balcanic*, în „Studii şi Articole de Istorie", t. LXXX, 2013, p. 60–73.

Concluzii sau „totul e bine când se termină cu bine”. Tratatul de la Bucureşti[20] a fost consecinţa faptului că bulgarii făcuseră mai multe erori diplomatice şi militare decât adversarii lor. Cum nota Barclay, România ieşea din criza balcanică cu un mare profit moral şi material. Câştiga aproape 8.000 km^2 de teritoriu, la momentul critic îşi arătase independenţa de sub influenţa austriacă şi devenise arbitrul Balcanilor. Şi toate acestea cu un preţ infim. Declaraţia de război a României era considerată cea mai ieftină din istorie, fără a fi urmată de lupte efective, cu doar vreo 1.500 de victime provocate de holeră[21]. Războiul produsese şi o schimbare semnificativă în raportarea României la problemele balcanice. Grecia, anterior antipatizată la Bucureşti, era acum legată printr-un angajament diplomatic solid, ce urma să fie întărit de o alianţă matrimonială[22]. Relaţii cordiale existau şi cu Serbia, cu care s-au semnat mai multe convenţii de colaborare.

Dincolo de aceste constatări subiective, rapoartele diplomatului britanic reprezintă o excelentă sursă primară ce documentează evoluţia relaţiilor diplomatice ale României cu marile puteri europene în ajunul primului război mondial, precum şi perspectiva britanică asupra implicării guvernului de la Bucureşti în războaiele balcanice, temă ce nu a făcut subiectul unei cercetări exhaustive în istoriografia noastră.

ANNUAL REPORT ON ROUMANIA FOR THE YEAR 1912[23]

Roumania's attitude during the Balkan war

1. The mobilisation of the Balkan States at the end of September and beginning of October came as a complete surprise to the Roumanian Government. M. Kalinkof, the Bulgarian Minister, had only recently returned from leave, bringing from both King Ferdinand and M. Gueshof assurances as to the pacific intentions of the Bulgarian Government, and in an audience granted at Sinaia on the 27th September by King Charles to Mr. Bourchier, "Times" correspondent at Sophia, His Majesty ridiculed the notion that war might be imminent.

2. When communicating to the Roumanian Government the demands which the allied States had presented to Turkey, M. Kalinkof expressed the hope that they could count on Roumania's benevolent neutrality, in reply to which M. Maioresco, Prime Minister and Minister for Foreign Affairs, merely pointed to the fact that

[20] RAR 1913/27–31. Analize ale semnificaţiei păcii de la Bucureşti, în Vasile Vesa, *Pacea de la Bucureşti din august 1913, o pace a puterilor mici?*, în volumul *Convergenţe europene. Istorie şi societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 1993, p. 212–221 şi Claudiu-Lucian Topor, *Pacea de la Bucureşti (1913) şi relaţiile României cu Puterile Centrale*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XLII, 2005, p. 349–363.

[21] RAR 1913/1.

[22] RAR 1913/7.

[23] The National Archives of the United Kingdom, Foreign Office, Fond 81 (Confidential Print), Dosar 10161 (Roumania: Annual Report, 1912).

Roumania had not mobilised as proving her *de facto* neutrality, and, as in the case of the Italo-Turkish war, Roumania has made no declaration of neutrality in the present conflict. As regards her sympathies it may be said that so far as the Government and the army, at any rate, are concerned, they have been entirely on the side of Turkey, and in so far that the Roumanian authorities have not only not hindered, but also have done their best to conceal the passage of war material for Turkey and its shipment on board Turkish ships at Constanza, Roumania's *de facto* neutrality may be said to have been distinctly one of benevolence towards that country.

3. Early in October, when war was seen to be imminent, M. Maioresco defined the attitude of Roumania to me as follows: Roumania would keep quiet, and had no intention of mobilising, and so long as the Great Powers remained in agreement she would act in docile accord with them. Up to near the close of the year there were no signs of any inclination either on the part of King Charles or on that of his Ministers to depart from the course thus laid down. It is true that the whole period from the outbreak of the war has been marked by much activity in military preparations. It is also true that at the end of October mobilisation was loudly talked of in Bucharest. By that time, to the astonishment and disappointment of Roumanians, the fortune of war had declared itself in no uncertain fashion on the side of the allies, and it was clear that the formula of the maintenance of the territorial *status quo*, which had been used in the communication made by Austria and Russia on behalf of the Powers to the allied States, had become obsolete. The aggrandisement of Bulgaria, that nightmare of Roumanian statesmen, loomed on the near horizon, and there were unmistakable signs of discontent with the passive role Roumania was playing. But the rumours that mobilisation was impending were categorically denied by Government, and a communiqué issued to the press on the 29th October announced that the new coalition Cabinet, at a meeting the day before presided over by the King, had decided that there was no occasion for such a step. For several weeks there was no further talk of mobilisation, but latterly quite suddenly it has begun again, and this time there is every reason to think that the excitement is welcomed, if not encouraged, by Government, who feel that with the fall of Adrianople their leverage with Bulgaria would be lost, and who evidently think that a rattling of sabres is the best means of bringing the Bulgarian Government to proceed without delay with the pending negotiations for the rectification of the Dobrudja frontier. At the moment of writing the atmosphere in Bucharest is unmistakably warlike. There has been much clamour during the past few days in the press about Roumania's claims, and even Parliament has not been entirely free from bellicose utterances. Roumania's *amour–propre* is thus deeply committed, and it may be feared that a dangerous situation will arise should M. Danef and M. Misu fail to come to terms. In a recent article in "La Roumanie," M. Take Jonesco's newspaper, alluding to the settlement in principle at the informal ambassadorial meetings in London of the question of Albanian autonomy and of

Servian access to the Adriatic, it was pointed out that with the disappearance of this menace to the peace of Europe, Roumania, whose attitude, says the article, has hitherto been dictated by the desire not to contribute to the spreading of the war, will now be more free to act as demanded by her individual interests – a pronouncement the more significant as appearing in the newspaper of the Bulgarophil Minister of the Interior.

4. Roumania takes credit to herself for the pacific attitude she observed during the recent hostilities. But against this it should be said that there are some who attribute that attitude to her military unreadiness. However this may be, it is clear that a pacific attitude was the only one dictated by prudence, for she would have doubtless had to count with Russia had she moved at the outbreak of the war; still, whatever was her motive for keeping quiet the fact remains that at that time she did her part towards the localisation of the conflict. In this connection may be quoted a portion of the speech with which King Charles opened the new Parliament on the 9th December:

"In the firm desire to contribute to the localisation of the war, Roumania has observed a neutral attitude while attentively following the course of events which concern many of her interests. She has the right to expect that this attitude will have favourable results for her good relations with the Balkan States as in future constituted and that her interests will he respected. She is regarded as an important factor in the European concert and her voice will be listened to at the time of the general settlement of the questions raised by the Balkan crisis."

5. Since that speech was delivered Roumania has abandoned her attitude of calm. How far she has forfeited her claim to rank as a peace factor in Europe will be shown by the result of the negotiations between M. Danef and M. Misu in London.

Foreign relations

General remarks

6. There has been of late a growing tendency to question the benefit that Roumania desires from her close relations with Austria. These relations are largely due to the warm personal friendship of King Charles for the Emperor Francis Joseph. King Charles is often described as his own Foreign Minister and the wisdom of his policy of close attachment to Austria has in the past, I believe, been seldom questioned by Roumanians. But lately much criticism has been heard especially from the Liberal party, and this will certainly become louder if Roumania fails to get what she is demanding from Bulgaria. Recent events in the Balkans have afforded much food for reflection, and the impending transformation in the map of Europe to the advantage of the allied Balkan States has, undoubtedly, produced a feeling of discontent. Roumania has always prided herself on standing quite apart from these States, from which she declares she is distinct both geographically and ethnologically; nevertheless, there are many today who

question whether she might not be better off figuring at the head of the Balkan States than at the tail of the European Powers. For Roumania's attitude at the time when the Balkan war was imminent, a heavy responsibility rests on King Charles. Had she then come to terms with Bulgaria her position would be much better than it is today. She could at that time have got what she wanted without even incurring the resentment of Bulgaria; now, even if she succeeds by menaces or force in extorting concessions from Bulgaria it is to be feared that she will have incurred the lasting enmity of that country; and it must be borne in mind that if ever an opportunity comes for Roumania to attempt to realise her irredentist dreams as regards Transylvania and Bukovina, Bulgaria's goodwill will be an invaluable asset.

7. An event which might exercise an important influence on the foreign relations of this country in the course of the next few years would be the marriage of either Princess Elizabeth or of Prince Carol, who are respectively 18 and 19 years old. At one time, there were rumours of the possible betrothal of the Princess to Prince Boris of Bulgaria, but it has not been talked of lately. Prince Carol is reputed to be very anglophil and, in commenting on this, the Minister for Foreign Affairs once remarked that it was a factor which should not be lost sight of in Great Britain. The fact that the future Queen of Roumania is an English Princess has not been without effect in the country, as shown by the widespread increase in the study of English amongst the younger generation, as it is considered that that language will in time become necessarily the alternative to Roumanian in court circles.

Relations with Great Britain

8. The impression prevails in Roumanian Government circles that the country is regarded with indifference and even treated with neglect by His Majesty's Government. The Minister for Foreign Affairs has mentioned the subject more than once during the year, and even King Charles has alluded to it. It is regarded as a grievance that on several occasions the legation has been left for what are deemed to be excessive periods in the hands of a chargé d'affaires. Umbrage is also taken at the fact that the British Minister is frequently left without any secretary, while the legations of other Powers have numerous staffs. M. Maioresco, in accepting the assurances that no discourtesy was intended on the part of His Majesty's Government, remarked to Mr. Vaughan last summer that Roumania was worth cultivating, as her friendship might one day prove a valuable asset for Great Britain. His Excellency also expressed regret that the alliance of the future King of Roumania with an English princess should not have been productive of a closer intimacy between the two countries.

9. In a private conversation a day or two after my arrival at the end of August, M. Maioresco again took the opportunity of urging the desirability of less indifferent relations between the two countries. I told him at the time that I was sure that it was not in any way the desire of His Majesty's Government to appear

neglectful, but I added that I thought it better not to report what he had said until longer experience of this post should have put me in a better position to judge the bearing of what he had said. M. Maioresco returned to the charge on the 3rd December, complaining in a friendly but very earnest manner of Great Britain's lack of interest in Roumania. His grievance was on the same general lines as on the two previous occasions, but he complained this time in particular that while he was well aware from conversations with my colleagues of the attitude of other Great Powers towards questions which interested Roumania, he was quite in the dark as to the British attitude, my conversations with him being for the most part confined to the exchange of compliments. I do not doubt that M. Maioresco spoke on each occasion under orders from the King. It was evident to me on the last occasion that the Roumanian Government felt very sore at our apparent neglect, and M. Maioresco expressed to me his sense of gratification at receiving on the 15th December the message from His Majesty's Government to the effect that they much appreciated Roumania's peaceful attitude through the trying time since the outbreak of the Balkan war.

10. Except for these complaints of neglect, there has been nothing to chronicle during the past year as regards the relations between the two countries. The present Prime Minister and Minister for Foreign Affairs, M. Maioresco, professes to be a great admirer of Great Britain, and as shown above he is very anxious that the most cordial relations should exist between her and Roumania. My relations with his Excellency are most friendly, though as is, perhaps, natural, I have the impression that he is less communicative with me than with representatives of other Powers who have not incurred the reproach of indifference.

Austria-Hungary

11. During the past year Austria-Hungary has been assiduous in her efforts to render still more intimate her relations with Roumania, and has neglected no opportunity of emphasising the closeness of the bond which unites the two countries. Roumania, on the other hand, while, no doubt, reciprocating the cordial feelings of the Dual Monarchy, has at times felt some embarrassment at this effusiveness from fear of giving umbrage to Russia or even to Bulgaria. This was especially noticeable in August, when the Roumanian Government found it necessary to issue to the press a communiqué refuting the insinuations contained in the "Neue Freie Presse" at the time of Count Berchtold's visit as to the existence of an alliance between the two countries. The late Count Aehrenthal was highly prized as a friend of Roumania, although, after his death the Roumanian Minister for Foreign Affairs confessed to having had some misgivings as to the lengths which his aspirations and dislike of Russia might have led him. At first M. Maioresco was doubtful as to whether his successor at the Ball Platz possessed the requisite qualifications to fill the place of so great a statesman, but since then Count Berchtold's activities have removed all doubt on this score. Great satisfaction was

caused in Roumania by the flattering allusions made to this country by Count Berchtold in his *exposé* on foreign Hungarian Delegation in the spring, but M. Maioresco remarked at the time that he hoped that Count Berchtold's friendly language would not excite jealousy or ill-feeling in Bulgaria.

12. It is customary for each newly appointed general in command of the Austro-Hungarian forces on the Roumanian frontier to pay a complimentary visit to the King of Roumania on His Majesty's arrival at Sinaia for the summer months, and on the occasion which presented itself this year the visit appears to have been marked by special cordiality. On the 22nd June General Kovess von Kovesshaza, commanding the 12th Austro-Hungarian army corps in Transylvania, accompanied by seven other generals and nine colonels, visited Sinaia. Cordial speeches were delivered at the Royal luncheon, and the two monarchs exchanged telegrams couched in warm terms. On the 1st July General von Schemera, Chief of the General Staff of the Austro-Hungarian army, also visited King Charles. Later in the same month M. Maioresco paid a visit to Vienna, and was received by the Emperor. His Excellency was the nearer of an invitation from the King and Queen of Roumania to Count and Countess Berchtold to visit their Majesties at Sinaia. This visit took place at the end of August, and, synchronising closely as it did with Count Berchtold's proposals to the Powers, great political significance was assigned to it, especially in the Vienna press, and it was then that the communiqué referred to above was issued in refutation of the insinuations in the "Neue Freie Prease" as to the two countries being allied. The communiqué, however, concluded as follows:

"L'amitié qui lie let deux Souverains et les deux pays est trop sérieuse pour qu'elle ne soit pas prête à parer aux éventualités."

In the opinion of the Minister for Foreign Affairs there was nothing to be gained by Roumania's openly identifying herself with the Triple Alliance, while such action on her part would be interpreted as a deliberate affront to Russia. In September Count Berchtold, in his *exposé* to the Hungarian Delegation, again made flattering references to Roumania. General Conrad von Hötzendorf, who was then inspector–general of the Austro-Hungarian army, visited Bucharest at the end of November. He was the bearer of an autograph letter from the Emperor Francis Joseph to King Charles, and was a guest at the palace during his visit. It was given out by the Roumanian Government that the visit was for the purpose of conveying the Emperor's condolences at the death of King Charles's sister, the Countess of Flanders, but, occurring as it did during a time of great international tension, much significance was attached to it. Whether or not, it was, as imagined by some, for the purpose of putting the finishing touches to dispositions for eventual combined military operations, it emphasised at any rate once more the close relations between the two States.

13. The ostentatious court paid by Austria to Roumania throughout the past year may perhaps be interpreted as a sign that she does not feel altogether secure as to the retention of Roumania within her orbit.

Russia

14. There has been noticeable during the past year a distinct increase in the cordiality of Roumania's relations with Russia, and there is certainly a current of opinion in this country tending to a less friendly feeling for Austria and for a more intimate friendship with Russia. Russia, on her side, has shown her desire to obliterate the resentment which Roumania has so long felt for the shabby treatment she received at the Treaty of Berlin owing to the influence of Russia.

15. On the 30th September, the fiftieth anniversary of King Charles's entry into the Russian military service, the Emperor Nicholas appointed King Charles a field-marshal in the Russian army. The telegram in which the Emperor announced this appointment to His Majesty was couched in the most cordial language, and referred in flattering terms to the part taken by Roumania in the Russo-Turkish war, and the mission in December of the Grand Duke Nicholas Michaelovitch, with a distinguished staff, to present the field–marshal's baton on the anniversary of the fall of Plevna – 11th December – was marked by warm expressions of the Emperor's friendship for King Charles, and by speeches laying stress on the excellent relations between the two countries.

16. Whatever pressure or encouragement Russia may have used on the eve of the present war to ensure Roumania's keeping quiet, she has, at any rate, not been backward in her expressions of appreciation of Roumania's pacific attitude daring the past critical months. In particular, an interview given by M. Sazonof at the beginning of November to the editor of the "Ruskoye Slovo" afforded lively satisfaction here. In this interview M. Sazonof emphasised two points: (1) the European character of Roumania's policy, its pacific character meriting appreciation from the Great Powers; and (2) the need for Bulgaria to avoid creating a situation which would render it difficult for Roumania to maintain her loyal attitude to the end. In connection with this second point it should be noted that Russia was largely instrumental in the opening of the formal negotiations now proceeding in London between Roumania and Bulgaria as regards a rectification of the Dobrudja frontier, Roumania having requested Russia's mediation in this matter. Russia apparently does not consider excessive what Roumania is asking for, and she is apparently exerting strong pressure at Sophia to induce Bulgaria to come to terms with her.

France

17. Relations between Roumania and France may be classed as unimportant from a political point of view, though likely influential from the point of view of

sentiment. A very large number of Roumanians are educated in France, and in society French is as much spoken as Roumanian. In her adoption of French fashions Roumania is more Parisian than Paris.

18. In the month of April M. Paul Deschanel, the French deputy and the former president of the Chamber, and M. Félix Roussel, Mayor of Paris, visited Bucharest They were fêted on a lavish scale and the Roumanian press contained most enthusiastic and even sentimental allusions to France, whom the "Politique," the organ of the Government, addressed as the elder sister amongst the Latin nations. The "Politique" added: "Roumania has been obliged by her geographical position to give to her policy certain fixed lines. But she loves France and she looks upon herself as the advance guard of Latin culture in this part of the world, a factor in the maintenance of the general peace so strongly and consistently desired by France".

Other Great Powers

19. I do not know that there has been anything during the period under review specially deserving of notice in Roumania's relations with the two remaining Great Powers. Nothing has occurred to mar Roumania's friendly relations with Germany. In the Italo-Turkish war Roumanian sympathies were rather on the side of Turkey than of Italy, and a certain trifling irritation against the latter country was aroused by the stopping and visiting by Italian war-ships of several Roumanian ships last summer, but the Roumanian Government treated those incidents very lightly. Indeed, so far as I know, the only occasion on which there was any suspicion of irregularity was in the case of the visit of the Roumanian steamer "Imperatul Trajan" in August, when three persons were arrested on suspicion of being Turkish officers. The Roumanian Government protested, and the Italian Government replied that they much regretted such incidents, but that nothing had been done contrary to international law. I understand that the Roumanian Government did not push their protest further, but that for the rest of the war the Italian naval authorities abstained from further visits of Roumanian vessels.

Turkey

20. Roumania's attitude during the Balkan war has at last finally disposed of the legend of the existence of a secret military convention between the two countries. How far Turkey has pressed her to assist her I do not know, but before the war broke out I know that the Porte informed the Roumanian Minister at Constantinople that Turkish troops were being concentrated near the Bulgarian frontier, ostensibly for manoeuvres, but really for purposes of intimidation, and asked that Roumania should, on her side, make some declaration which should frighten Bulgaria, a request which the Roumanian Government categorically refused. Nevertheless Roumania's sympathies, both in the Turco-Italian and the Balkan wars have been, as already mentioned, on the side of Turkey and in the latter war

her neutrality has been tinged with benevolence towards that country. Both wars have had unfortunate results for Roumanian trade as they have in a great measure stopped ships from visiting Danubian ports, so that Roumania has not been able to export her crops. It is natural, therefore, that she should have viewed with dismay the Balkan crisis, which developed at a moment when there appeared a likelihood of the peace negotiations at Lausanne breaking down. At that time King Charles gave Turkey most pressing advice to conclude peace with Italy and to detach Greece from the Balkan League by the cession of Crete. King Charles's efforts in the interests of peace on this occasion earned for him the thanks of both belligerents.

21. During the summer negotiations were being conducted at Constantinople for the conclusion of a Turco-Roumanian commercial treaty, but the internal crisis in Turkey brought them to an end without any definite results being achieved.

Bulgaria

22. At the moment of writing, the relations between Roumania and Bulgaria are causing much anxiety, and it would be rash to attempt to predict the developments in these relations which will be witnessed during the next few weeks. Of Roumania's three traditional grievances – viz., (1) the subjection to Austrian rule of the three or four million Roumanians in Bukovina and Transylvania; (2) the extortion from her by Russia, at the Treaty of Berlin, of that portion of Bessarabia given to Moldavia by the Treaty of Paris; and (3) the unsatisfactory frontier fixed by the Treaty of Berlin for the Dobrudja, which province was given them in exchange for Bessarabia – the last is naturally the one the redress of which has always seemed to be within easiest reach. There is no doubt that Roumania could have obtained a substantial rectification of frontier from Bulgaria had she given her, before the war, assurances of benevolent neutrality. Tentative overtures in this sense, I have good reason to believe, were made by Bulgaria at Sinaia Lake in September by a private emissary, but though these were at first listened to with favour by the Minister for Foreign Affairs, they were rejected after the latter had consulted King Charles, who, if rumour does not belie him, cordially dislikes Bulgarians and mistrusts King Ferdinand, and who, moreover, had no belief in the imminence of war. Another possible opportunity for obtaining favourable terms was neglected when, early in October, M. Kalinkof, the Bulgarian Minister, when communicating to M. Maioresco the demands which his allies had presented to Turkey, expressed the hope that they might count on Roumania's benevolent neutrality. The fact is, that not only did the war take the Roumanian Government by surprise, but also when its imminence was realised, they did not foresee anything but a Turkish victory, in which case the Great Powers' formula of the territorial *statu quo* would have held good; and Roumania did not feel, therefore, that she was threatened with an aggrandisement of Bulgaria.

23. When, however, at the end of October it was seen that the success of the allies was assured and that the formula of the territorial *statu quo* was obsolete, Roumania began to get restive. The Liberals blamed the Government for not having bargained with Bulgaria before the outbreak of the war. Mobilisation was talked of as a means of repairing this mistake, but King Charles and his Ministers decided against it. It was about this time, I believe, that Bulgaria was first sounded as to an arrangement for a rectification of frontier. At any rate rumours were abroad that Roumania had presented demands, and Sir Ralph Paget was informed early in November by the Ministry of Foreign Affairs at Belgrade that she claimed a frontier line from Turtukai on the Danube to Baltchik on the Black Sea. I have never yet been able to extract from M. Maioresco anything precise as to the line of frontier which Roumania hopes to get though the line indicated to Sir Ralph Paget tallied exactly with what I had, in conversation with Roumanians, gathered was what she hoped for. It was denied at the time both at Bucharest and at Sophia that there had been any pourparlers, and it is no doubt true that nothing had passed officially. If I am right in my conjecture that Bulgaria was privately sounded about this time, it was doubtless done by M. Take Jonesco through Mr. Bourchier, these two gentlemen being at the time in constant telegraphic communication. Apparently these private conversations led to no satisfactory result, for Roumania in the middle of November applied to Russia for her mediation in the matter, and it was on Russia's pressing advice that it was decided on the 15th November to send M. Danef on a special trip to Bucharest. Owing to M. Danef's being engaged in the armistice negotiations at Tchataldja there was some delay and he only reached Bucharest on the 9th December. He stayed only thirty-six hours. I do not know exactly what passed. He was accompanied by Mr. Bourchier who urged most strongly upon his friend M. Take Jonesco the danger of incurring Bulgaria's lasting enmity by taking advantage of her temporarily crippled condition to make exorbitant demands. M. Danef had an audience of the King and long interviews with M. Maioresco and with M. Take Jonesco. He was said to have made a favourable impression and to have been most conciliatory. As the Minister for Foreign Affairs put it to me, his visit had broken the ice. M. Danef, however, wished the continuation of the negotiations postponed till after his return from the Peace Conference in London but the Roumanian Government, who felt that should the Peace Conference result in the conclusion of peace they would not have the same leverage for negotiations with Bulgaria, would not hear of this, and it was finally arranged that they should continue in London where M. Danef was due on the 13th December for the Peace Conference. For some few days Bucharest remained under the favourable impression of M. Danef's visit. This favourable impression was further strengthened by the visit of two Bulgarian generals on the 11th December, in order to greet King Charles on the anniversary of Plevna. The press was loud in favour of friendly relations with Bulgaria, and it was hoped that the conversations would be resumed in London without delay; M. Misu, Roumania's ablest diplomatist, was sent at a moment's notice from Constantinople

to London in place of M. Mano in order to conduct the negotiations. M. Misu left Bucharest on the 20th December and arrived in London two days later, but it soon became known here that there was delay at Sophia in sending M. Danef his full powers to negotiate, and during the last few days of the year there has, as mentioned in an earlier portion of this report, been renewed talk of mobilisation, and the impending occupation of Silistria has been mooted even in the Chamber of Deputies. Articles hostile to Bulgaria have taken the place in the press – even in the Government organs – of the friendly utterances of a fortnight ago. The addresses to the throne from the Senate and the Chamber in reply to the King's Speech at the opening of Parliament were couched in almost menacing tones, and extraordinary military credits amounting to over 6,000,000 *l.* were demonstratively submitted to Parliament and were unanimously voted on the last day of the year. The Government deny that mobilisation is impending, but M. Maioresco in telling to this the other day added the words: "Unless Bulgaria provokes us."

24. Roumania's case has been variously stated to me, the version of M. Take Jonesco, the leader of the Conservative Democratic section of the Cabinet, differing from that of the Minister for Foreign Affairs. Before summarising those two versions, I should mention that Roumanians believe, or profess to believe, that Bulgaria has irredentist aspirations in regard to the Dobrudja, and in proof of this they adduce a map, which is alleged to have been circulated amongst the Bulgarian troops, showing Dobrudja as part of still unconquered Bulgarian territory. If such a belief really prevails in Roumania, it is natural that the aggrandisement of Bulgaria should be not merely a source of jealousy, but a source of genuine alarm, and that Roumania should make every effort to protect herself from the danger she believes to threaten her. As regards the views of M. Maioresco and M. Take Jonesco of Roumania's rights, as stated to me, these may be briefly summarised as follows: M. Take Jonesco urges that Roumania is entitled to compensation from Bulgaria because Roumanian neutrality alone made possible the successes of the allied armies, and because, owing to the impending territorial changes in the peninsula, Roumania must inevitably, as time goes on, lose her hold on the Koutzo-Vlachs. On the other hand, M. Maioresco is always most emphatic in denying that Roumania is asking for compensation for her neutrality during the recent hostilities; his argument is apparently as follows: Notwithstanding the declarations of the allies previous to the war disclaiming all territorial aims, their frontiers fixed by the Treaty of Berlin are about to undergo revision, and therefore Roumania, whose frontier was also fixed by that treaty, and fixed in a manner to which she raised the strongest objection at the time, is also entitled to revision. These grounds may be convincing to Roumanians, but it is to be feared that they will not prove so to Bulgaria, who well knows that it is not for her *beaux yeux* that Roumania has so far remained neutral, and who can point to the fact that she herself had no reason to be specially content with the Treaty of Berlin, which deprived her of so much which had been given her by the Treaty of San Stefano.

25. As has already been remarked in an earlier portion of this report, the handling of Roumania's relations with Bulgaria at the time of the outbreak of the war has been much criticised by the Liberal party. In this connection it may not be out of place to point out that Roumania's initial mistake was made when the Liberal party was in office, for there is no doubt that the hostility shown by Russia to Roumania at the time of the Treaty of Berlin, and in the negotiations which followed for the delimitation of the Dobrudja frontier fixed by that treaty, was due to her resentment of Roumania's uncompromising attitude in the matter of the recovery by Russia, in exchange for the Dobrudja, of that part of Bessarabia which had been given to Moldavia by the Treaty of Paris. Had M. Bratiano, the Liberal leader, shown at that time a less unbending spirit, there can be no doubt that Roumania would have obtained far more than she is asking for today.

26. Long before this report is printed it will doubtless be known precisely what are Roumania's present demands and how far Bulgaria is prepared to go towards satisfying them. At the moment of writing I have no reason to doubt that the frontier demanded is that mentioned earlier in this report, i.e., a line from Turkhai, on the Danube, to Baltchik, on the Black Sea, though no doubt Roumania would content herself with less provided she acquires Silistria. She is, it appears from a telegram just received from Sophia, apparently prepared, in exchange for territorial concessions, to offer to join the allies against Turkey. This might prove a very substantial *quid pro quo*, and would seem to offer the best chance of Roumania's obtaining her territorial compensation without incurring Bulgaria's lasting enmity. There is also the question of the treatment of the Koutzo-Vlachs, whose numbers in European Turkey are variously estimated at anything from 400,000 to 1,200,000, the latter figure being certainly greatly exaggerated. For years past the Roumanian Government has been spending money on these people; at least 30,000,000 fr. are said to have gone to the upkeep of their school and churches, but the utterances of the Government and in the press on this question, and the popular demonstrations that have lately been a feature in Bucharest, have always struck me as not entirely sincere, and one cannot but feel that the interest of the country in these people has been fostered in large measure in order to give Roumania a pretext for more practical demands whenever the general liquidation should come. In any case, the question of the treatment of the Koutzo-Vlachs does not seem likely in itself to give rise to difficulties as far as Bulgaria is concerned; for I understand that Bulgaria is quite prepared to give those residing in the territories assigned to her episcopal and educational autonomy.

Greece

27. Until the outbreak of the Balkan war the year 1912 had proved singularly from "incidents" between this country and Greece, and there can be no doubt that, this satisfactory result was largely to the tact and conciliatory attitude of the Greek representative in Bucharest, M. Carusso. He made it known that he would not take

up any doubtful cases, but his action, though approved by Greeks of standing in Roumania, procured him many enemies among his intriguing countrymen in this country and in the more chauvinistic circles in Athens, and ultimately led to his recall. In the course of the war incidents have occurred which have revived the anti-Greek feeling in Roumania. A short time ago, on the arrival of the Roumanian steamer "Dacia," bound from Alexandria to the Pireus, six of her passengers, suspected of being Turkish officers, were arrested and removed by the Greek authorities. Owing to this incident it was decided that the Roumanian mail–steamers should for a time suspend calling at Greek ports. Since then anti-Greek feeling has been aggravated by reports which have reached Roumania of the persecution of the Koutzo-Vlachs in the districts occupied by Greek troops. Quite recently, on the 1st December, a public meeting in Bucharest, held to protest against the persecution of these people, was followed by an attempt at a hostile demonstration before the Greek Legation, which was, however, foiled by the police.

28. Roumania's relations with the other States which have representatives in Bucharest – America, Spain, Belgium, Holland, Persia and Servia do not call for special comment, except that as regards the last named country, it should be mentioned that the position of the Koutzo-Vlachs in Albania has recently been given great prominence by the Roumanian Government and press, and it is clear that Roumania will strive to make her voice heard when it comes to considering the boundaries of an autonomous Albania, a question which so closely affects Servia, and although Roumania has not, as she hoped, and as was suggested by Austria and Germany, been given a place in the ambassadorial meetings in London, she has been given to understand that she will be consulted when matters which concern her are under discussion. The delimitation of Albania will doubtless come up shortly for discussion, and this is a question which Roumania thinks, or at any rate professes to think, concerns her very nearly.

ANNUAL REPORT ON ROUMANIA FOR THE YEAR 1913[24]

General Survey of Foreign Relations

1. The Speech from the Throne at the opening of the Roumanian Parliament in December 1912, closed with the words, "Roumania's voice will be listened to at the time of the final settlement of the questions raised by the Balkan crisis." Thanks to favouring circumstances, and above all to Bulgaria's folly, these words of King Charles have received during the year under review more ample fulfilment than could have been imagined at the time they were uttered, by even the most sanguine, and Roumania has emerged from the Balkan crisis with much profit, moral and material. She has acquired nearly 8,000 square kilom. of new territory;

[24] *Ibidem*, FO 881/10421 (Roumania: Annual Report, 1913).

she has, at a critical juncture, asserted her independence of Austrian influence, and has become in great measure the arbiter of the Balkans, thus extinguishing for a time at any rate Bulgaria's chance of achieving the hegemony to which she aspired. And all this at comparatively trilling cost. As the "Times," I think, put it, Roumania's declaration of war on the 10th July was perhaps the cheapest on record. There was no fighting, and practically the only casualties among the troops were the deaths from cholera amounting to some 1,500.

2. Before proceeding to the narrative of events during the year, I would briefly touch on the present state of Roumania's foreign relations as I see them.

Austria

3. On the 8th July, Sir F. Cartwright reported that he had heard that the Emperor Francis Joseph had commanded Count Berchtold to concentrate his efforts on retaining the friendship of Roumania, and since her blunder in making the abortive reserves as regards the revision of the Treaty of Bucharest, Austria has sought to make up lost ground by a liberal bestowal of orders on members of the Roumanian Royal Family, and by appointing, as her Minister at this Court, Count Ottokar Czernin, who should prove a *persona grata* here, as he is known to be in favour of more liberal treatment for the Roumanians in Transylvania. Nevertheless, there is a very bitter feeling in this country against her, and Count Czernin will find it difficult to combat it. It is felt that during Roumania's negotiations with Bulgaria in the winter, Austria did not champion Roumania's cause with sufficient vigour at Sophia, and though it is known that at the meeting of the Ambassadors at St. Petersburgh she worked to obtain for Roumania more than Silistria, it is also known that she proposed at those meetings that Bulgaria should be given Salonica as compensation, an arrangement which would have been in the highest degree unpalatable to Roumania as it would have so greatly strengthened her rival. The Austrian pronouncement in regard to the revision of the Treaty of Bucharest did not improve matters, and besides these grievances, there is the chronic sore of the treatment by Hungary of the Roumanians in Transylvania. Of course, Austria has an important asset in the friendship of King Charles for the Emperor Francis Joseph, which leads those in power in Bucharest to do their utmost to smoothe matters, and while this asset remains it would be difficult for Roumania to denounce that defensive alliance against Russia the existence of which Russians suspect, though, judging from the present trend of public feeling in Roumania, one hardly sees how, if the *casus foederis* arose, the Roumanian Government could carry out any engagement of the kind.

Russia

4. With Russia Roumania's relations have improved during the year. The sincerity and rigour of the Russian representations at Sophia on Roumania's behalf, during the Roumanian and Bulgarian negotiation last winter, have never been

questioned, and Roumania has viewed with an indulgent eye Russia's attitude not only at the meetings of the Ambassadors at St. Petersburgh but also her attitude in regard to the revision of the Treaty of Bucharest, the requirements of her position as a great Slav Power being fully realised. Roumania is grateful to Russia for having only acquiesced in, but even approved her action in the summer. One hears little talk nowadays of Bessarabia, and altogether things look promising for the relations between the two Powers. The Emperor has intimated to King Charles that prince Carol would be a welcome suitor for the hand of one of the grand duchesses, and I am told that M. Diamandi, the Roumanian Minister at St. Petersburgh, is just now being treated in that capital with very special consideration.

France, Germany, and Italy

5. With France Roumania's relations, always good, are warmer and more friendly than ever. Roumania is grateful for the favourable view taken by that country of her intervention last summer, which France rightly regarded as a powerful factor for the prompt restoration of peace, and also for her opposition to the revision of the Treaty of Bucharest. Germany, too, by a similar attitude in regard to revision earned her gratitude, which found expression in a telegram after the peace from King Charles to the Emperor, which contained the phrase, "Thanks to your Majesty the treaty remains definitive." Roumania's relations with Germany are of the friendliest character, and there is even talk of the Emperor, who has not always been on the best of terms with King Charles, visiting Bucharest this year. The slight coolness between Roumania and Italy arising out of the Italo-Turkish war has worn off, and relations are now very good. Prince Carol visited Italy in the spring, and was accorded a most cordial reception, which elicited a chorus of exuberant appreciation from the Roumanian press, which saw in the honour and attentions bestowed upon Prince Carol the inauguration of an era of close friendship between the two kindred nations for their mutual benefit, political and commercial. Prince Carol's visit was followed by an order for four torpedo-destroyers from Messrs. Pattison, at Naples.

Great Britain

6. The scathing utterances of many of the London papers last summer with regard to Roumania's treatment of Bulgaria, though resented at the time, have, so far as I can see, left no rancour against Great Britain, and except for this nothing has happened to mar the relations between the two countries. M. Maioresco, for some reason which was not clear to me, as he listened with apparent equanimity to much more pressing advice from others, evinced a good deal of annoyance when, in obedience to instructions, I counselled moderation in January, but he was sincerely grateful for the advice from the Powers, in the following month, initiated by Great Britain, to have recourse to mediation for a settlement of Roumania's differences with Bulgaria. I may mention another instance where our representations

bore fruit. In September the Netherlands invited Roumania to adhere to the Opium Convention. The invitation was supported at the time by America, Germany, Italy and Russia, but Roumania's reply was an almost categorical refusal. It was only at the end of October that I was instructed to support The Hague invitation. My representations were received in a most amenable spirit, and Roumania has now adhered to the convention.

Balkan States

7. The developments of the Balkan crisis in the summer have thrown Greece and Roumania together, and Greece, until recently disliked and despised by the Roumanians, is now bound to Roumania by an agreement concluded after the conference here between Roumania, Greece, Servia and Montenegro, guaranteeing as against Bulgaria the maintenance of the Treaty of Bucharest. At the time of the conference M. Venizelos made the most favourable impression amongst all in authority here, and the mutual confidence engendered at that time was perhaps not without influence at the time of M. Take Jonesco's visit to Athens in November, when his efforts at mediation between Turkey and Greece produced such a happy result. The standing grievance that Roumania has had against Greece, that of the treatment of the Koutzo-Vlachs by the Greek bands has now disappeared, and Greece has bound herself (as mentioned below) to accord her Koutzo Vlach subjects ecclesiastical and educational autonomy. It seems probable that the excellent relations now existing between the two countries will before long be cemented by a matrimonial alliance between the two Royal Families. The Crown Prince of Greece is expected in Bucharest shortly, the object of his visit being that he should make the acquaintance of Princess Elizabeth of Roumania. With Servia Roumania's relations have always been good. Neither country covets the other's territory, and both have similar irredentist dreams which may lead in the future, in the event of trouble befalling Austria, to important developments. For the present, however, and until the death of King Charles or his lifelong friend the Emperor Francis Joseph, it seems doubtful whether Roumania will bind herself more closely to Servia than she has already done. Since the conference at Bucharest, besides the agreement already mentioned, Servia has signed two agreements with Roumania, one, a postal convention, stipulating for inland rates between the two countries for telegrams and letters, and another providing for the linking up of the Roumanian and Servian railway systems by a bridge over the Danube joining Barza Palanka on the Servian bank, and Tziza Noshi in Roumania, 16 miles above Gruia. As regards Bulgaria her relations with Roumania are as good as could be expected after recent events. M. Radef, the new Bulgarian Minister, is liked here, though he perhaps protests too much, endeavouring to spread the belief that Bulgaria will let bygones be bygones. For all his protestations, Roumania intends to keep her powder dry.

8. The question of special interest for the moment in the relations of the two countries is whether, if Bulgaria allowed the passage of Turkish troops through

Thrace against Greece, it would be a *casus foederis* under Roumania's agreement with Greece and Servia concluded at the time of the conference at Bucharest. I am inclined to think that Roumania would not treat this merely passive assistance to Turkey as a *casus belli*, and I have reported in this sense more than once.[25]

Roumano-Bulgarian frontier Dispute

9. It will be remembered that when M. Danef passed through Bucharest, in the middle of December, 1912, on his way to take part in the abortive Balkan Peace Conference in London, it had been arranged that the conversations opened in Bucharest by the Bulgarian Government, at the prompting of Russia and Austria, with a view to a rectification of frontier for Roumania and to obtaining guarantees for the treatment of the Koutzo-Vlachs in Macedonia should be continued in London between M. Danef and M. Misu, the latter of whom had recently replaced M. Mano at the legation in London, as specially conversant with the Eastern Question. M. Danef's arrival in London did nothing, however, to advance matters. For a fortnight he declared himself without instructions and when they came, his offer as regards territorial concessions which he made on the 3rd January to M. Misu and M. Take Jonesco, the latter of whom had arrived in London to take an unofficial hand in the negotiations, was quite inadequate, and merely conceded the two triangles which extending northwards break the straight line of the frontier fixed by the Treaty of Berlin. A few days later M. Danef announced that he would not continue the negotiations because when passing through Paris M. Take Jonosco had told M. Poincaré that M. Danef had committed himself while in Bucharest. At this the Roumanian Government were fairly exasperated. Time was passing and they felt that any moment Adrianople might fall or peace be concluded when they would lose their leverage. M. Maioresco was not appeased by certain proposals made by M. Schebeko, the Russian Minister, on behalf of the Bulgarian Government on the 8th January:

(1) Ecclesiastical and educational autonomy for the Koutzo Vlachs;

(2) The dismantling of the fortifications of Silistria and the cession of the strategic position of Medjidie Taba;

(3) A slight rectification of frontier giving Roumania some twenty villages;

(4) Guarantees that Bulgaria had no irredentist designs on the Dobrudja.

M. Maioresco expressed annoyance at Russia's interference at a moment when there was no question of mediation or arbitration. He complained of M. Danef's methods of negotiation and declared – a declaration which he afterwards repeated to Prince Fürstenberg, the Austrian Minister – that unless M. Danef resumed the negotiations in London, Roumania would occupy the territory she claimed from Bulgaria. By this time, however, it was realised at Sophia that matters were serious

[25] Since I wrote the above my opinion expressed above has been proved to be, now, at any rate, incorrect for the new Cabinet has made it quite clear at Sophia, and, I believe, at Constantinople, that Romania could not remain indifferent in such an eventuality.

and M. Danef was instructed to resume negotiations. M. Maioresco informed M. Schebeko of this and added that farther intervention on Russia's part was in these circumstances unnecessary. But even now things in London did not improve. Complaints were loud in Bucharest that M. Misu could get nothing definite out of M. Danef, and this though Roumania was offering Bulgaria assistance in money and also, it is believed, in troops. At a Cabinet Council on the 25th January some of the Ministers pronounced themselves in favour of immediate military action. The warlike members of the Ministry, however, were overruled and it was decided to do no more for the moment than to insist on M. Danef's recording in a *process-verbal* the last word of what Bulgaria was prepared to give. Instructions in this sense were sent to M. Misu, who was told that Roumania's minimum demand was the line from Silistria to Baltchik, both inclusive; if M. Danef offered this, M. Misu was to accept, if not, he was to record his dissent in the *procès–verbal*, leaving a settlement for later. In the protocol of the 29th January resulting from these instructions Roumania took act of a declaration made in the course of the negotiations that Bulgaria consented to grant ecclesiastical and educational autonomy for the Koutzo Vlachs, and stated his territorial demand as a frontier running from west of Turtukai to Baltchik on the Black Sea. On the other hand Bulgaria offered to dismantle the fortifications of Silistria and to cede the two triangles and a strip of some 5 or 6 kilom. on the coast of the Black Sea.

10. The signature of this protocol marked the close of the London negotiations. M. Danef left London, where, after Enver Bey's *coup d'État* at Constantinople, the Balkan Peace Conference had broken down, and it was decided to continue the negotiations at Sophia, where Prince Ghika, the Roumanian Minister, was instructed to insist on the line from Silistria to Baltchik as Roumania's minimum. Bulgaria's reply delivered to Prince Ghika, by the Bulgarian delegates, M. Danef and M. Saraffof, at the sitting of the 15th February, though it showed some slight advance on her terms as embodied in the London protocol in that it ceded Medjidie Taba and somewhat increased the strip of territory on the Black Sea, was very far from what Roumania demanded, and Prince Ghika made it clear that if it was Bulgaria's last word it meant the breakdown of the negotiations. Thus ended the negotiations between Roumania and Bulgaria. The Powers were now to try their hand at a settlement.

11. A section of the Cabinet, supported by M. Carp and other prominent Conservatives outside the Cabinet, were clamouring for the immediate occupation of the territory claimed, while the King and M. Maioresco and the Conservative Democrat members of the Ministry were known to favour recourse to the mediation of one or all of the Great Powers. Advice given in this latter sense by His Majesty's Government on the 14th February, supported as it was on the following days by all the other Great Powers, came therefore very opportunely. It was immediately taken into favourable consideration by M. Maioresco, who, with King Charles's support, pushed it through the Cabinet and was able to inform the

legations on the 22nd of February that Roumania accepted the Powers advice, though he was careful to cite articles 3 to 7 of The Hague Convention as defining the non-binding character of the mediators' recommendations. But now some confusion arose, as the instructions to advise mediation were closely followed by instructions to some of the representatives in Bucharest to advise the Roumanian Government to leave the decision to the Great Powers, this latter instruction pointing rather to arbitration than mediation. Both sets of instructions, that in respect of mediation and that in respect of arbitration, had also been sent to Sophia; but whereas the later instructions had not reached all the representatives in Bucharest before the mediation proposals had been accepted – it was doubtless because M. Maioresco had got wind of the arbitration proposals that he had made such haste to accept the more palatable mediation proposals – this was not the case at Sophia, where the advice to leave a settlement to the decision of the Powers was duly tendered to and accepted by the Bulgarian Government. It was clear that to bring the two Governments into line a supplementary representation must be made at one or the other capital, and knowing how difficult it would be for M. Maioresco to induce his colleagues to agree to submit to arbitration, the representatives at Bucharest advised their Governments to make the necessary amending representation at Sophia and to urge Bulgaria to accept mediation. The representatives were, however, overruled in London, and instructed to inform the Roumanian Government of Bulgaria's answer to the Powers' advice, and to enquire whether Roumania was also prepared to submit to their decision. This enquiry was made on the 2nd March by the French Minister, the doyen, and elicited the reply that the Roumanian Government could not go back on their decision; that, indeed, to do so would be dangerous to the cause of peace which the Powers had at heart, for if the Cabinet did what was asked, it would probably fall and be succeeded by one which would certainly be less pacific. His Excellency, however, gave the representatives his personal and secret guarantee that the proposals eventually formulated by the Powers, whatever they might be, would be respected by the Roumanians. This secret assurance of M. Maioresco practically removed the divergence between the modes of settlement accepted respectively at Sophia and Bucharest. Both Governments expressed the desire that the mediation proceedings should take place at St. Petersburg, M. Maioresco being careful to explain to me that this was not through lack of consideration for London but because it was thought that the Ambassadors in London had enough troublesome questions to deal with already. It will be remembered that many of the leading papers in England were anything but flattering to Roumania at this time, a fact which doubtless had something to do with M. Maioresco's preference for St. Petersburgh.

12. Roumania's case for mediation was presented in a memorandum to the Powers early in March. After recalling the part taken by Roumania in the war of 1877–78, the Roumanian memorandum pointed out that she had for a second time merited Bulgaria's gratitude by her neutral attitude in the Balkan war, an attitude

which was natural so long as the Great Powers adhered to their principle of the maintenance of the territorial *status quo*, but now that by their abandonment of that principle and the adoption of the formula "the Balkans for the Balkan States," they had driven a coach and four through the Treaty of Berlin, Roumania, whose interest in the Balkans was recognised by that treaty, was entitled to a revision of her position. She now claimed (1) special treatment for the Koutzo-Vlachs of Macedonia, who under Turkish rule had enjoyed protection and had been treated as a separate community, and (2) such rectification of her frontier as would give her a line running from some miles west of Silistria to the Black Sea at Baltchik. The present worthless frontier had been forced upon her at the Treaty of Berlin. Silistria dominated the Roumanian Dobrudja, and in view of the irredentist feeling in the Bulgarian army, which was taught to regard the Dobrudja as still unfreed Bulgaria, constituted a constant danger to Roumania, whereas in Roumania's hands it was exclusively a defensive post. Roumania also needed a stretch of coast as far as and including Baltchik, a military post being needed to protect Constanza, and Mangalia being too near to the present frontier to be so used. The memorandum explained the difference between Roumania's present demand – a line from Silistria to Baltchik – and what she had asked for in London – a line from Turtukai to Baltchik – as being due to the fact, that the latter was put forward at a time when Bulgaria had expressed her ardent desire for a thoroughly comprehensive arrangement which should guarantee the interest and the dignity of the two States. This proposal seemed to foreshadow demands from Bulgaria, and it was in expectation of this that Roumania had formulated her maximum claim.

13. At the meetings of the Ambassadors at St. Petersburgh, which opened on the 1st April, the Triple Alliance Powers, as was to be expected, championed Roumania's cause, while those of the *entente* were for letting Bulgaria off as lightly as possible. The protocol embodying the proposals to be made to the two Powers was signed on the 17th April. The terms were briefly as follows: Roumania was to get Silistria and the country round it for a zone of 3 kilom., and was to indemnify the Bulgarian subjects residing in the annexed district who desired to leave it. Bulgaria was to construct no fortifications along the frontier from the Danube to the Black Sea. The Koutzo-Vlachs were to be given ecclesiastical and educational autonomy, Bulgaria allowing the creation of a Koutzo Vlach bishopric and subventions from Roumania for the schools. The tracing of the frontier, the amount of the indemnity to the Bulgarian inhabitants of Silistria who wished to leave that town, and the limits of the districts within which Bulgaria was to erect no fortifications were to be fixed by a mixed Roumanian-Bulgarian commission, assisted, if necessary, by experts to be named by the mediating Powers.

14. Although it had been agreed that the result of the St. Petersburgh meetings are not to be announced till preliminaries of peace had been signed by Turkey and the Balkan allies, the terms of the protocol soon became known in Bucharest, and a noisy agitation was started against their acceptance. The most

warlike member of the Cabinet, M. Filipesco, had already resigned, and he and M. Carp, the late leader of the Conservative party, held meetings to call upon Parliament to reject the proposals of the Powers, but though these meetings were attended by many of the Conservative senators and deputies they stood firmly by M. Maioresco, and when the protocol was submitted to Parliament, it was accepted with practical unanimity, the leader of the liberals, however, making it plain that his party in voting with the Government did not imply that they approved the Government's conduct of affairs during the Balkan crisis, and the speeches in the debate making it abundantly clear that all parties regarded the solution as not necessarily final. A retort by M. Maioresco during the debate to something said by M. Bratiano when complaining of the Government's inaction in the autumn of 1912 indicates what was thought of the outlook at the time by the Prime Minister. M. Bratiano complained that Roumania "had missed her train," and M. Maioresco replied that "Roumania's train is now coming."

15. Roumania notified her acceptance of the St. Petersburgh protocol to the Powers on the 5th June in a circular which foreshadowed her subsequent course. She said that she had at once ordered the execution of the arrangement though it did not entirely satisfy his expectations. Roumania had thus given a fresh proof of her desire to act so far as her interests permitted, in harmony with the Great Powers. She had been a decisive factor in the localisation of the war, but dissensions seemed to have suddenly manifested themselves amongst the allies in regard to the partition of their conquests. These questions affected the recognised interests of Roumania, and she could not remain indifferent to an eventual aggravation of the situation in the Balkans. She hoped that peace would be promptly assured, but, if her hopes were disappointed she could not persevere in the attitude of reserve she had hitherto observed.

16. The Mixed Commission for the tracing of the frontier according to the St. Petersburgh protocol got to work at Silistria at the middle of June and it was from the first evident that there would be difficulties over the question where the zone of 8 kilom. round Silistria was to be measured from. However, the point soon lost its importance for the moment had now come when Bulgaria was to have forced from her much more than Silistria and its 8 kilom. zone.

17. Already as early as March the King of Greece in taking leave of the outgoing Roumanian Minister had spoken of the possibility of an agreement with Roumania against Bulgaria, and at the beginning of April the Servian Minister at Bucharest had sounded M. Maioresco in the same sense. The latter had replied evasively as he did also later when approached by the Greek Minister early in June, but in the face of the warning contained in the circular to the Powers by which Roumania had announced her acceptance of the St. Petersburgh protocol no one should have been in any doubt that unless Bulgaria came to terms with her, Roumania would mobilise against her as soon as war broke out between the former allies. Indeed the foolhardiness of Bulgaria's attitude during the three weeks

preceding the war was truly amazing. She was well served by M. Kalinkof, her Minister in Bucharest, and cannot have been ignorant either that Roumania was in earnest or that Russia would not prevent her from moving. Bulgaria could, I believe, despite Roumania's threats of mobilisation with a view to maintaining the balance of powers in the Balkans, have bought Roumania up to the very day the latter's mobilisation was decreed, by ceding the territory in dispute; and yet during the whole of the three weeks preceding the war, she did not so far as I know make any definite proposals to Roumania. It is true that M. Danef enquired of Prince Ghika on the 18th June as to the force of Roumania's neutrality but this was not enough, what Roumania wanted, Prince Ghika replied, was a definite proposal and if war broke out she would mobilise. It is indeed strange that Austria failed to induce her to make these definite proposals. Russia's object was of course different. The last thing she wanted was that Bulgaria by coming to terms with Roumania should be left free to crush Servia and from the moment a conflict threatened between the allies M. Schebeko did his best to discourage any arrangement between Roumania and Bulgaria. He did not, I believe, expressly advise Roumania to mobilise, though the French Minister, when once Roumania had announced her determination to mobilise in the event of the outbreak of war did all he could, doubtless with M. Schebeko's approval, to induce the Government not to wait until war had broken out but to mobilise at once.

Second Balkan War

18. Partial mobilisation was ordered on the 13th June but countermanded on the King's learning of the Emperor of Russia's telegrams to the Kings of Bulgaria and Servia. On the 30th June news reached Bucharest that the Bulgarians had taken the offensive attacking both the Servians and Greeks in force, and after enquiring at Sophia, Belgrade, and Athens whether the respective Governments considered their countries at war and receiving affirmative replies from Belgrade and Athens it was decided to mobilise forthwith and the decree was signed on the 3rd July. The announcement in Bucharest of the signature of the decree was enthusiastically received and was made the occasion for a somewhat startling display of anti-Austrian feeling in Bucharest. Crowds paraded the leading streets and even took up their stations in front of the palace with banners bearing the legend "Down with perfidious Austria," and it was thought necessary to place a guard at the Austrian Legation. It had been evident for some time that Austria had been losing ground here. As has been already stated it was felt that she had not pressed at Sophia on Roumanians behalf with anything like the vigour shown by Russia, and her efforts at the meetings of the Ambassadors at St. Petersburgh to secure better terms for Roumania met with scant recognition; but Prince Fürstenberg must have been disagreeably surprised by the popular demonstrations which made it evident how profoundly unpopular the policy of saying ditto to Austria had become.

19. Roumania declared war on the 10th July, reminding the Bulgarian Government of the warning given them and stating that war had begun by Bulgaria's suddenly attacking Servian troops without regard to international usage, which prescribed previous ratification. Prince Ghika left Sophia after delivering this note and placing Roumanian interests in Italy's hands. M. Kalinkof the Bulgarian Minister here lingered till the 13th when the Roumanian Government sent him his passport. On the 16th Roumania addressed a circular to the Powers explaining her action; it was to the following effect: in invading Bulgaria Roumania was pursuing no policy of conquest, nor did she aim at crushing the Bulgarian army. Her military action was dictated, in the first place, by the necessity of obtaining forthwith, for her territory across the Danube, an assured frontier.

20. The present conflict between the Balkan States and above all the origin of this conflict, which arose from the stubbornness of the Bulgarian Government and from its having attacked its former allies, had confirmed the Roumanian Government in its conviction that a strategic frontier was indispensable in order to render possible peaceful relations between the two States in the future. The frontier desired was a line giving to Roumania, Turtukai, Dobritch, and Baltchik with a few kilometres of territory to the west and south of these places as dictated by the conformation of the territory.

21. Besides this, the essential interests of Roumania in the Balkan Peninsula prevented her from remaining a mere spectator in the face of the manifest designs of Bulgaria which aimed at the hegemony of the Balkans. It was the duty of Roumania as a constant element of order and peace in the east of Europe to participate in the final settlement of a question which had too long threatened her own gates, and finally had disturbed the general peace and in acting as she was acting, with a view to reaching a definitive arrangement between the belligerents Roumania considered that she was not only helping to assure the legitimate interests of the parties whose cause was directly at stake but that she was also seconding the efforts of the Great Powers in the cause of peace.

22. By this time Bulgaria was in truly desperate case. She had miscalculated not only the strength of the Greeks and Servians, but also the time that the Roumanian mobilisation would take, and she had doubtless hoped to defeat the Greeks and Servians before the Roumanians had obtained any considerable footing in Bulgaria. But as a matter of fact, by the 9th July she was defeated all along the line, and the Roumanian mobilisation was almost complete. In her desperate plight she put her case unreservedly in Russia's hands, and on the 14th July M. Schebeko made on behalf of the Bulgarian Government a formal offer of the Turtukai – Baltchik line, at the same time urging that the Roumanian troops should confine their action to the occupation of that line. But by this time things had gone too far, for not only had Roumania occupied Silistria on the 11th July with troops from the Dobrudja, but all the necessary preparations for crossing the Danube had been completed, and the troops began to cross at Corabbia on the 15th July. On the

following day M. Schebeko, this time supported by M. Blondel, the French Minister, again urged that the advance of the troops should be stopped, M. Schebeko at the same time making it clear that the Turtukai – Baltchik line already offered included the important town of Dobritch. M. Schebeko and M. Blondel were assured in reply that, however far the troops advanced, Roumania would only insist on two things – the Turtukai – Dobritch – Baltchik line, with a few kilometres to the west and south demanded by the configuration of the ground and participation in the Peace Conference, which M. Maioresco suggested should be held at Bucharest or Sinaia.

23. By this time the Gueschof Ministry at Sophia had fallen and given place to a Cabinet presided over by the Stamboulophist M. Ghenadief. The new Ministry abandoned the Russian channel of communication, and communicated with the Roumanian Government through the Italian Legations at the two capitals. This annoyed M. Schebeko, and for a time he ceased from pressing further for the stoppage of the Roumanian advance. On the 19th the Italian Minister, on behalf of the Bulgarian Government, offered the Turtukai – Baltchik line, and begged in return Roumania's benevolent neutrality and her aid and support for the pacific settlement of Bulgaria's difficulties with Greece and Servia, and above all for the immediate recall of the troops, to which Roumania replied, pointing out that the offer of the Turtukai – Baltchik line had already been made officially by Russia in the name of Bulgaria in more precise form than the offer now made, as it expressly gave Dobritch to Roumania. Roumania had taken act of the offer made by Russia, and as regards the demand that Roumania should stop her advance and withdraw her troops, this could not be considered, as Roumania had advanced her troops in order to accelerate the conclusion of peace between all the belligerents. If Bulgaria also desired the prompt conclusion of peace, she should at once inform Roumania and name her plenipotentiaries for the discussion of preliminaries of peace with all the belligerents, and in this discussion Roumania would exert herself in a spirit of conciliation and impartiality.

24. Bulgaria's rejoinder to this message declared that the proposals she had made with a view to resuming friendly relations had not been made with the object of continuing the war with Greece and Servia. On the contrary, Bulgaria was firmly decided speedily to conclude peace with the two countries. She had already formally accepted a proposal from Russia that she should send delegates to negotiate peace and these had already left for Servia. She was ready for an immediate cessation of hostilities, provided Greece and Servia on their side would suspend fighting, and she again begged that the advance of the Roumanian troops should be arrested. The negotiation which passed through the Italian Legations were immediately followed by a direct exchange of telegrams between M. Ghenadief and M. Maioresco in which

(1) The former asked M. Maioresco to appoint peace plenipotentiaries, and to name a place for the discussion of peace preliminaries;

(2) M. Maioresco replied, recording in explicit terms what he considered as already conceded to Roumania by Bulgaria and as needing no further discussion, and leaving the place for the discussion of the terms of a suspension of hostilities to Greece and Servia, the Peace Conference to be at Bucharest; and

(3) M. Ghenadief accepted in principle M. Maioresco's statement of what Bulgaria had conceded, and agreed to Bucharest for the discussion of peace preliminaries, an armistice to be arranged at Nish.

25. Concurrently with these negotiations a number of telegrams were sent by King Ferdinand to King Charles imploring him to stay the advance of the troops, and repeating the assurances of his Government that he urgently desired peace, not only with Roumania but also with Greece and Servia.

26. With Bulgaria on her knees there was no need for any farther advance of the Roumanian troops, who were now within easy march of Sophia, and on the 21st July the Bulgarian Government was formally assured that the troops would not emerge from the passes leading into the Sophia plain.

Peace Preliminaries

27. On M. Maioresco's sounding the Greek and Servian Governments as to the Peace Conference being held at Bucharest, Greece, while agreeing to Bucharest for the signature of the treaty of peace, insisted on peace preliminaries being signed "on the field of battle," i.e., that the discussion of peace preliminaries was not to be preceded by a suspension of hostilities; both were to be signed simultaneously at Nish. This proposal did not suit M. Maioresco, who wished the discussion of the terms of peace to take place at Bucharest, as he felt that if it was at Nish, there was more chance of the treaties having to be revised by the Powers than if the terms of peace were discussed at Bucharest, where the delegates would be in touch with the representatives of the Great Powers. Greece, however, while she no longer insisted on preliminaries of peace being signed at Nish, held out, notwithstanding some pressure from the Powers, for the simultaneous signature of the armistice and preliminaries of peace. The meeting of delegates at Nish, where some of them had already arrived, was therefore abandoned. Formal invitations were issued to Belgrade, Athens, Cettinje and Sophia to attend the Peace Conference at Bucharest, and the three Prime Ministers of Greece, Montenegro, and Servia, and M. Tontchef from Sophia started forthwith for Bucharest.

28. Immediately on M. Venizelos's arrival at Bucharest he announced his willingness that a brief suspension of arms should be arranged at once. He had doubtless had bad news from the front – indeed King Charles has since told me that the Greek forces were in fact in a dangerous plight – and after the preliminary formalities of the conference, which opened on the 30th July, its first work was to accept unanimously the proposal of M. Maioresco, who had been elected President, for a five days' suspension of hostilities.

29. The conference held twelve sittings, but all the really important preparatory work was done at private meetings between the delegates. I will not attempt to record the fragmentary information that reached me of the proceedings at these private meetings. Very briefly it may be said that, as was to be expected from the telegrams which had passed between Sophia and Bucharest, which have been recorded above, the Roumanian and Bulgarian delegates found no difficulty in coming to terms, and M. Maioresco was able to announce at the following sitting on the 4th July that complete agreement had been reached. In making this announcement M. Maioresco said that the arrangement come to was not regarded by the Roumanian Government as a separate agreement between Roumania and Bulgaria, but only as a beginning of the labours of the conference. It was merely a beginning – a portion of the work destined to be included in the general result of the conference. His Excellency added that the private meetings between the other delegates had not yet produced a result which could be submitted to the conference. He urged that these negotiations should be hastened, and concluded by proposing a three days' prolongation or the suspension of hostilities, which was agreed to. M. Maioresco's disclaimer of a separate agreement with Bulgaria, reinforced, as it is believed to have been, by a private warning to the Bulgarian delegates that if they did not come to terms without delay with Servia and Greece, the Roumanian troops would march on Sophia, extinguished any hope the Bulgarian delegates still had of separating Roumania from her co-belligerents. It was clear that there was nothing for them now to do but to come to terms quickly, trusting, perhaps, to a subsequent revision of the treaty by the Great Powers.

30. The next forty–eight hours were marked by great activity amongst the delegates and some of the foreign representatives, with the result that at the plenary meeting of the 6th August a complete agreement on all territorial points was come to. On the following day an armistice *sine die* was ordered, and there remained only the drafting and the signature of the treaty. The draft was read and approved at the plenary sitting of the 8th August. M. Maioresco there announced certain reserves which the Austrian and Russian Ministers had made in regard to the Powers' right to the revision of the treaty, and in particular in regard to the acquisition of Cavalla by Greece (see below), and one of the Bulgarian delegates stated that these reserves had contributed to determine their consent to accept the conditions of peace. The sitting of the following day deserves special mention, because of a declaration of M. Tontchef to the effect that out of deference to the wishes of the Great Powers they had consented to establish a partition of territory acquired from Turkey based solely on considerations of facts. Bulgaria hoped that she would find in the Great Powers support to improve her position in accordance with her sacrifices and with the necessities of her economical and national development. This called forth protests from the Greek, Servian, and Montenegrin delegates, and M. Maioresco declared that in taking act of the protests of the allies

he thought he was expressing a conviction shared by the entire assembly in saying that the terms of the statement made by the first Bulgarian delegate could neither weaken nor impair in any way whatever the juridical value of the treaty.

Treaty of Bucharest

31. The treaty was signed at 10 A.M. on the 10th August. Its signature was announced with a salute of guns, and was followed by a State *Te Deum*. It was greeted by telegrams of congratulation from the Governments of all the Great Powers and from most of their chiefs of State. It seems superfluous to give more than a brief summary of the Treaty of Peace, copy of which was sent home in M. Barclay's despatch No. 86. Article 2 defines the territorial limits between Roumania and Bulgaria, which give the former the maximum of the demands put forward by her from time to time, i.e., a frontier leaving the Danube a few kilometres west of Turtukai, passing a few kilometres south of Dobritch, and sinking to Black Sea a little south of Baltchik. Bulgaria is to dismantle within two years the fortresses of Rustchuk and Shumla, and is not to erect any fortifications either there, or in the intermediate country, or within a zone of 20 kilom. from Baltchik. Article 3 defines the new frontiers between Servia and Bulgaria. Article 4: Servia and Bulgaria undertake to settle their long standing differences concerning their old frontier. Article 5 defines the new frontier between Greece and Bulgaria. Bulgaria renounces all pretensions to Crete. Article 6 deals with the demobilisation to begin within twenty–four hours, of the Bulgarian army. Article 7 provides for the evacuation of Bulgarian territory by the allies within a fortnight of the completion of Bulgarian demobilisation. Article 10 stipulates that the ratifications shall be exchanged at Bucharest within fifteen days.

Subsequent events

32. During the conference my attitude and that of the French and German Ministers was strictly neutral, our action in asking authority of our Governments to make reserves regarding the declination of Cavalla (see infra) being dictated solely by the desire to facilitate the work of the conference. The remaining three representatives of the Great Powers were all active, as were also the Roumanian delegates in their efforts to save for Bulgaria as much of Macedonia as possible, the Italian Minister, I am credibly informed, having even gone so far as to urge Bulgaria at one critical moment not to give way about Cavalla as the Powers would probably make reserves about that place.

33. The question of the reserves made by certain of the Great Powers calls for somewhat detailed treatment as at one time there was some confusion as to who had, and who had not made these reserves. In pursuance, as I understand, of a decision taken by the Ambassadors in London, I was instructed on the 23rd July that any arrangements as to the distribution of territory would of course have to be ratified by the Powers after examination, but I was told that I had better not

volunteer this statement until some of my colleagues had similar instructions. I found on enquiry that the only one of my colleagues who had had these instructions was the Austrian Minister, and though he had acted I did not consider myself authorised to follow suit, which I was, moreover, unwilling to do, as I found my French colleague vehemently opposed to any such communication. The question of the specific reserve about Cavalla stood on a different footing, and I should wish it to be recorded that this specific reserve emanated privately from the Roumanian Government itself at a moment when the conference's prospects of success were not of the brightest, and when the Roumanian Government thought that if such a reserve were made by the Great Powers it would improve the chances of peace. The first meetings of the peace delegates had made it clear that the fate of Cavalla would present the greatest difficulty. The Bulgarian delegates were stubborn in this claim to the Port, and, on the other hand, M. Venizelos was quite uncompromising. The latter, however, knowing, perhaps, that there were Powers which would refuse revision, professed to the Roumanian delegates and to one of my colleagues that though he could not yield at the conference Greece would afterwards submit to the pressure of the Great Powers if these were united in their insistence that Cavalla should go to Bulgaria. In these circumstances, M. Take Jonesco, in the course of a visit to the Russian Legation on the 31st July, suggested that in order to make it easier for the Bulgarian delegates to yield, and thus to diminish the chances of a breakdown of the conference, the representatives of the Great Powers should be authorised to declare to M. Maioresco that whatever the decision come to by the conference in regard to Cavalla, the Powers reserved to themselves the right to revise it. M. Schebeko having ascertained privately that this step had M. Maioresco's approval, telegrams were sent in the proposed sense to the respective Governments. The reply I received was to the effect that I might act as proposed when all my colleagues were similarly instructed, but it was to be on the understanding that this did not preclude the Powers from revising other points if they thought necessary. The matter appeared to be pressing, and in view of the decision of the Ambassadors in London (see supra) in regard to the general reserves, I had no reason to think that all my colleagues would not, in due course receive instructions analogous to my own. I accordingly informed M. Maioresco of my telegram leaving with him, in order to avoid any mistake, an *aide-mémoire* which embodied its contents and made it perfectly clear that any declaration was only to be made if others made it. Prince Fürstenberg made the declaration on the following day, and two days later, M. Schebeko. The Italian Minister was authorised to do so when all his colleagues acted, and the French Minister was to make it only at the formal request of M. Maioresco, a request never made because by this time the danger of a breakdown of the conference had greatly diminished, and the German Minister received no reply from Berlin. In these circumstances the reserve was only made by Austria and Russia, the former of whom made also a similar reserve about Kochana. I should here mention parenthetically that somehow or other – I prefer to think it was not

M. Maioresco who was responsible – it was falsely stated in the press that I had made reserves about Cavalla in a note which I had subsequently withdrawn. The details I have given are now purely academic, for the question of revision, general or only so far as regarded Cavalla, did not long survive the conclusion of peace as Austria and Russia dropped it when it was made clear by France and Germany that they were strongly opposed to it.

34. Before leaving Bucharest the delegates of Servia, Greece and Montenegro concluded an agreement with Roumania guaranteeing as against Bulgaria the execution of the treaty of peace by all means diplomatic or force of arms. There was also an exchange of notes between Roumania, Servia, and Greece, respectively, by which the two latter countries accorded to their Koutzo Vlachs subjects the same treatment as that stipulated in the treaty for those resident in Bulgaria. Ratifications were exchanged on the 26th August. All Roumanian troops had left Bulgaria by the end of August and official relations between that country and Roumania were resumed on the 11th September when the new Bulgarian Minister, M. Radef, one of the delegates to the conference, presented his credentials. Parliament confirmed the annexation of the new territory on the 5th December and the joint commission appointed to delimit the frontier completed its labours without hitch on the same day when the protocol recording the delimitation was signed on board a Roumanian gunboat at Rustchuk.

35. There remains little to record, so far as Roumania is concerned, in the course of events in the Balkans following the conclusion of the Treaty of Bucharest. Roumania for the most part received the alarms which were raised from time to time in the autumn with equanimity, though she was liberal with her counsels of moderation at Athens and Belgrade, and in her warning at Sophia and Constantinople that the Treaty of Bucharest must not be upset. So far as I am aware she was anxious on two occasions only. The first was in October at the time of the Austrian ultimatum to Servia in regard to the latter's occupation of positions in Albania. I have good reason for thinking that instructions were already drafted to the Minister in Belgrade to warn Servia that she had no support to expect from Roumania, who had no interest in the conflict, when news was received in Bucharest that Servia had yielded, and the instructions were therefore not sent. Some anxiety was felt here also in the early part of November, when the negotiations between Turkey and Greece seemed perilously near to a breakdown, and the moment was chosen for M. Take Jonesco to redeem a promise made to M. Venizelos at the time of the Bucharest Conference that he would visit Athens when the cares of office should permit. During the stay of his ship at Constantinople on his way to Athens, M. Take Jonesco was visited by Talaat Bey, to whom he delivered a warning as to the danger of attempting to upset the Treaty of Bucharest, and on his arrival at Athens he worked hard and successfully to bring about agreement.

Roumania's Interest in Albanian Question

36. The Roumanian Government have shown much interest in the question of the candidature of Prince William of Wied as Ruler of Albania. His Highness is, of course, the nephew of the Queen of Roumania, who has favoured his candidature with characteristic enthusiasm. I fancy that one of the Powers – perhaps Italy – had suggested that it might reduce the danger of a difference of opinion among the Great Powers if the proposal of Prince William's candidature came from Roumania, and when I returned from leave in the beginning of October, M. Maioresco enquired of me whether I knew what His Majesty's Government thought of him as a candidate. This enquiry was repeated twice during the course of November, M. Maioresco on the last occasion being able to tell me that all the other Great Powers had expressed their approval of the Prince, but I was not authorised to do more than to hint politely to M. Maioresco that the selection of the Prince was one for the six Great Powers, and until they had arrived at a definite agreement His Majesty's Government could not discuss it with the Roumanian Government. His Majesty's Government were therefore consulting the other Great Powers. I did not convey this hint because before I next saw M. Maioresco, the position of Ruler of Albania had already been offered to Prince William by the German Government on behalf of the Great Powers.

ROMANIA'S INVOLVEMENT IN THE BALKAN WARS AS REFLECTED BY BRITISH DIPOLOMATIC CORRESPONDENCE FROM BUCHAREST (1912–1913)

Abstract

This paper briefly presents the way in which Britain's minister to Bucharest, Sir George Barclay, presented to the Foreign Office, in his annual country reports of 1912 and 1913, Romania's diplomatic involvement in the Balkan wars. Barclay proved to be a keen observer of diplomatic developments in Bucharest, as he scrutinised the context in which Romanian authorities were compelled to finally react after the alteration of the *statu quo* in the Balkans. He referred to several rash decisions taken both in Bucharest and Sofia, as well as to the far reaching consequences of the conflicts on Romania's foreign policy. This paper insists on these miscalculations and diplomatic errors, as they result from Barclay's detailed reports. His correspondence is edited *in extenso* in the appendix of this paper.

Keywords: Balkan Wars, Romania, foreign policy, 1912–1913, Sir George Barclay, Foreign Office, Bucharest, Sofia.

UN DIPLOMAT BULGAR LA BUCUREŞTI: GHEORGHI KALINKOV (1911–1913)*

DANIEL CAIN
(*Institutul de Studii Sud-Est Europene/Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi*)

La sfârşitul anului 1910, „dichisitul şi extrem de precautul colonel de stat major" Hristofor Hesapciev este înlocuit din fruntea Legației bulgare de la Bucureşti de către „bătrânul boem" Gheorghi Kalinkov[1]. Părerile despre acest personaj, puțin cunoscut nu doar în România, ci şi în Bulgaria, sunt împărțite. Hesapciev este extrem de critic, în memoriile sale, față de activitatea diplomatică a acestui „om lipsit de scrupule" şi „dezechilibrat doctor în drept"[2]. Fostul secretar al Legației bulgare de la Bucureşti, Petăr Neikov, care a lucrat cu ambii miniştri, este însă de altă părere: „membru de seamă al Partidului Democrat, aflat la guvernare, om fără nici un fel de pregătire diplomatică, fără prea multe maniere de salon, însă deştept, cu o gândire sănătoasă şi cu un discurs natural, care îi încurca câteodată şi pe cei mai remarcabili diplomați"[3]. Dacă diplomatul şi omul politic Grigor Naciovici îl consideră pe ministrul Gheorghi Kalinkov doar un „ştiulete" nefolositor[4], premierul Titu Maiorescu va declara că îi păstrează acestui „onorabil" reprezentant al guvernului bulgar „un fel de recunoştință pentru modul moderat în care d-sa a susținut totdeauna interesele Statului d-sale"[5]. Scurta carieră diplomatică a lui Gheorghi Kalinkov se rezumă doar la postul de la Bucureşti, într-o perioadă de convulsii în Sud-Estul european, respectiv războaiele balcanice. În acea perioadă, personalul Legației bulgare la Bucureşti (situată pe strada G. Cantacuzino, nr. 13) este format din cinci persoane: un ministru plenipotențiar, un secretar I, un secretar II, un secretar III şi un ataşat militar[6].

* This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2012-3-0288.

[1] Petar Nejkov, *Spomeni*, Sofia, Izdatelstvoto na Otečestvenija Front, 1990, p. 151.

[2] Hristofor Hesapciev, *Amintirile unui diplomat bulgar în România (1905–1910)*, Bucureşti, Editura Fundației Pro, 2003, p. 230.

[3] Petar Nejkov, *Zavčera i včera. Skitsi ot minaloto*, Sofia, Balgarski Pisatel, 1959, p. 140.

[4] Institut za istoričeski izsledvanija, *Balkanskite voini 1912–1913 g. Pamet i istorija*, Sofia, Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov", 2012, p. 226.

[5] *Desbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1913–1914, Nr. 6/12 decembrie 1913, Şedința de la 4 decembrie 1913, p. 38.

[6] *Anuarul General al României*, Bucureşti, 1911, p. 33.

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXVII, 2014, p. 73–84

Născut într-un sat din Basarabia (Tvardița), la 6 august 1860, cu studii gimnaziale la Chişinău şi stagii universitare la Odesa şi Geneva, Kalinkov obține un doctorat în drept la Universitatea din Bruxelles. Stabilit la Sofia, se dedică unei cariere de avocat, de succes, judecând după averea acumulată. După patru mandate de consilier local, în iunie 1908 este ales deputat în Adunarea Națională de la Sofia[7]. Renunță la cariera parlamentară după doi ani şi jumătate, pentru a intra în diplomație. Nu înainte de a veni la Bucureşti, la sfârşitul verii anului 1910, împreună cu alți doi deputați democrați, „pentru a se orienta în privința condițiilor de viață din capitala română, unde dorea să facă diplomație". Deşi îl cunoşteam de mulți ani, notează ministrul Hesapciev, „el a găsit că este jenant să se întâlnească cu mine". Părerea şefului Legației bulgare la Bucureşti despre succesorul său este extrem de proastă, considerând că „doar titlul de doctor indica înaltele sale calități diplomatice". În plus, Hesapciev îl acuză pe Kalinkov că a recurs la o campanie mincinoasă de presă, „prin intermediul a două ziare sofiote de şantaj", pentru a înlesni schimbarea sa din funcție[8]. Numirea lui Gheorghi Kalinkov în fruntea Legației bulgare de la Bucureşti, la 1/14 decembrie 1910, este în conformitate cu legislația în vigoare, care stipulează că „miniştrii plenipotențiari, reprezentanții diplomatici, consulii [...] sunt aleşi fie din rândul funcționarilor de carieră, fie dintre persoanele care dețin o situație publică sau politică însemnată"[9].

Sosirea sa la Bucureşti coincide cu schimbarea guvernului român, ceea ce amână pentru 7/20 ianuarie 1911 momentul înmânării scrisorilor sale de acreditare, în timpul audienței acordate de regele Carol I[10]. Cu acest prilej, noul ministru bulgar la Bucureşti constata că, în limbaj diplomatic, relațiile bilaterale erau „normale", însă „nici sincere, nici foarte bune"[11].

Pentru a putea pătrunde spiritul unei țări, diplomatul trebuie mai întâi să o cunoască. În memoriile sale, publicate în timpul primei conflagrații mondiale, Gheorghi Kalinkov ne lasă o imagine plastică a realităților româneşti din Vechiul Regat. Astfel, „țăranii lucrează pământul şi muncesc ca sclavii, ciocoii exploatează munca țăranilor şi strâng rente îmbelşugate de pe pământurile lor sau câştiguri din exportul alimentelor; aristocrații îşi petrec timpul în străinătate, ca oaspeți şi clienți

[7] Sursa acestor informații este articolul Mariei Zabunova, disponibil la www.tvarditsa.com/2008/05/tvarditsa-people-george-kalinkov.html, accesat la 30 martie 2014. Informațiile furnizate de autoare legate de data naşterii şi a decesului lui Kalinkov sunt însă inexacte. Pentru exactitatea acestora, am recurs la datele menționate pe piatra lui de mormânt, din cimitirul central din Sofia.

[8] Hristofor Hesapciev, *op. cit.*, p. 226–227.

[9] Daniel Cain, *Diplomați şi diplomație în Sud-Estul european. Relațiile româno-bulgare la 1900*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, p. 82.

[10] Dr. G. Kalinkov, *Romanija i neinata politika spriamo Balgarija (prez 1911–1912 i 1913 god.)*, Sofia, Pečatnitsa Balkan, 1917, p. 3.

[11] *Priloženie kum Tom Parvi ot Doklad na parlamentarnata izpitatelna komisija*, Sofia, Daržavna Pečatnitsa, 1918, p. 310.

zeloşi, la Nisa, Monte Carlo, Abazzia, San Sebastian, Ostende şi în cele mai scumpe localuri pariziene. Cetăţenii şi partizanii [politici] conduc şi se îmbogăţesc pe seama averilor statului şi a primăriilor, proletarul român intelectual se naşte bursier al statului, slujeşte şi trăieşte ca funcţionar şi moare pensionar”[12]. Liberalii sunt cei mai lacomi, căutând orice posibilitate de a se folosi de bunurile statului pentru satisfacerea clientelei lor politice. Nu există în ţară „instituţie publică sau de stat în care să nu se fi creat practica liberală a răsplătirii suplimentare a funcţionarului pentru a face sau înlesni un serviciu”, mai precis mituirea acestuia. Conservatorii, bogătaşi cu educaţie europeană, se îndeletnicesc cu politica nu din dorinţa de câştig, ci dezinteresaţi, „fără beneficii materiale personale, fără gheşefturi şi fără a jefui şi delapida fondurile de stat şi publice”. Acestora li se alătură, în diferite momente, „mici grupări partinice, convinse fiind de fără de rostul unei existenţe separate, condamnate fiind să nu ajungă niciodată la putere”[13], în condiţiile în care regele Carol I „nu a permis niciodată ca un al treilea partid să guverneze”[14].

Pentru diplomatul bulgar, Bucureştii reprezintă un „Babilon modern” şi „Micul Paris” în toate, mai ales în ceea ce priveşte moravurile politice şi familiale, „stricate şi foarte uşoare”. Pentru o asemenea viaţă, o recunoaşte Kalinkov, ai nevoie de „o sănătate de fier, punga plină, nervi tari şi un stomac sănătos”. Cu alte cuvinte, Bucureştii reprezintă, mai ales iarna, o destinaţie pentru „o viaţă de huzur, distracţie, veselie fără margini, logodne, nunţi şi tot felul de flirturi”, care cu greu poate fi întâlnită şi în altă parte. Odată cu venirea primăverii, îşi aduce aminte acelaşi diplomat bulgar, aristocraţia bucureşteană îşi părăseşte „minunatele sale palate” şi pleacă la moşii, pentru a se îngriji „de însămânţări, seceriş şi a strânge veniturile abundente”. Vara, „toată această lume care a irosit atâţia bani, forţe şi atâta sănătate pentru a duce iarna o viaţă veselă şi încordată în capitală se împrăştie prin staţiuni climaterice, locale şi europene, pe la sanatorii, pentru ameliorarea şi cârpirea sănătăţii zdruncinate, pentru următoarea iarnă”. În Bucureşti, „centrul şi oglinda oligarhiei româneşti”, aşa cum îl descrie ministrul Gheorghi Kalinkov, se împletesc „toate amintirile trecutului şi toate speranţele viitorului”. Este un oraş „vesel”, cu câteva bulevarde largi şi străzi moderne, alături de „străduţe înguste, întortocheate şi orientale”. Impozantele clădiri publice şi palate, înconjurate de parcuri şi grădini înverzite, sunt ridicate printre căsuţele din „vechiul Bucureşti oriental”. Capitala Vechiului Regat reprezintă „focarul culturii, politicii, ştiinţei şi artei româneşti”, unde se intersectează „civilizaţia europeană, prost înţeleasă şi prost aplicată, cu întunericul, ignoranţa şi indecenţa Orientului”[15]. Diplomatul

[12] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 7.
[13] *Ibidem*, p. 44, 52, 55–56.
[14] *Priloženie*..., şi urm., p. 309.
[15] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 6–10.

bulgar face trimitere şi la imaginea României din epocă. Respectiv, de „singurul stat modern cultural din răsăritul Europei, care nu este stat balcanic (nume ofensator şi înjositor pentru ea!)", de „focar al civilizației occidentale" şi de „soare cultural", în jurul căruia gravitează şi de la care îşi iau lumină „celelalte popoare balcanice înapoiate". În plus, deşi oamenii politici şi de cultură români susțin că Vechiul Regat este singurul stat european cu o populație „omogenă, compactă şi pur românească, de origine daco-latină", nu există „oraş, nici sat mai mare" care să nu aibă „un număr mare de bulgari, greci, evrei, nemți etc." Această falsă impresie este pusă de diplomatul bulgar pe seama şovinismului şi lăudăroşeniei românilor, „mari meşteri ai falsificării şi răstălmăcirii istoriei şi științei", capitol la care i-ar fi depăşit pe greci şi pe sârbi, deoarece posedă mai multă îndrăzneală şi insistență[16].

Pentru fostul deputat bulgar, România este țara celor mai stridente contradicții politice. Un stat în care Constituția este „o funcție", regimul electoral – „înşelătorie şi corupție", iar parlamentarismul, „un fals şi o minciună perfidă". „Ea are Constituția cea mai iubitoare de libertate, prin care se proclamă suveranitatea poporului, din care izvorăsc toate puterile, iar în practică masa populară de cinci milioane este exclusă şi dată la o parte de oligarhia funciară şi privilegiată financiar, astfel încât poporul nu-şi poate exercita drepturile sale suverane şi să ia parte la guvernare. Dreptul electoral este proclamat ca sfânt şi liber însă în realitate, din cauza candidaturilor oficiale, se exercită de către putere, cu o forță brutală, prin influență morală şi presiune, prin mită, prin constrângere şi amenințare; în general, printr-o largă corupție electorală, în toate direcțiile." Diplomatul bulgar vizează rolul-cheie pe care îl joacă regele Carol I în a determina rezultatul alegerilor, prin atribuția sa constituțională de a-l numi pe viitorul prim-ministru. În epocă, această practică este acceptată ca normală şi necesară, mai puțin de Kalinkov, care consideră că toate puterile statului, în loc să emane de la națiune, conform constituției, sunt de fapt concentrate în mâinile regelui, considerat răspunzător „pentru toate relele, catastrofe politice şi economice", chiar dacă persoana sa este declarată inviolabilă. Din acest considerent, România „nu e doar țara regimului personal, ci o monarhie cu un monarh de fapt absolut şi neîngrădit, ai cărui miniştri sunt slugi ascultătoare la Palat, care, la rândul lor, dau ordine servitorilor lor, şi mai ascultători şi servili, aşa cum sunt membrii parlamentului şi întreaga adunătură de funcționari şi de cei care se hrănesc pe spatele nefericitelor mase populare, fără drepturi şi înrobite economic şi politic."[17] Principala vină a regelui Carol I, cel puțin în ochii lui Kalinkov, este faptul că, deşi şi-a creat renumele unui şef de stat rațional, nu a avut „suficientă înțelepciune şi forță" în a stopa „instinctele de jefuitori ale oamenilor politici români", în special la adresa Bulgariei. Din acest

[16] *Ibidem*, p. 255–257.
[17] *Ibidem*, p. 42–43.

considerent, diplomatul bulgar şi-ar fi dorit ca bătrânul rege să mai fi trăit câțiva ani pentru a fi martor al catastrofalei campanii militare din toamna anului 1916 şi al distrugerii „României moderne (*sic*)" pe care a creat-o. Doar astfel s-ar fi convins de greşeala politică „fatală" săvârşită, alături de cabinetul Maiorescu, în vara anului 1913, prin ocuparea Cadrilaterului şi semnarea „scandalosului" Tratat de pace de la București, prin care „Bulgaria a fost crucificată şi din nou sfârtecată în bucăți însângerate"[18].

Iată şi o scurtă caracterizare a oamenilor politici români pe care ministrul bulgar i-a cunoscut în timpul misiunii sale la București. Un politician care îşi dorea să fie sincer şi deschis, Titu Maiorescu nu era o figură „centrală şi puternică" nici în Partidul Conservator, nici în cabinetul său, fiind influențat de alte personalități politice şi de stat, mai puternice, care se aflau „lângă el şi deasupra sa". Din acest considerent, politica sa față de Sofia, oricât ar fi fost de sinceră şi bulgarofilă, nu era una „stabilă şi constantă". Conduita politică a lui Maiorescu, crede Kalinkov, nu se ghida după propriile principii, ci se rezuma la a pune în practică voința regelui Carol I. Iată de ce premierul român era „bulgarofil, când regele, la presiuni externe şi din considerente proprii, era astfel", pentru a deveni „belicos şi bulgarofob", atunci când Carol I se manifesta la fel de agresiv în privința autorităților de la Sofia, din motive politice sau militare. Mai există presiunile exercitate atât de belicosul său coleg de partid şi guvern, „bulgarofobul Nicu Filipescu", cât şi de opoziția liberală, mânată de aceleaşi sentimente antibulgăreşti. Din aceste considerente, observă diplomatul bulgar, Titu Maiorescu a devenit în timpul crizei balcanice „lipsit de personalitate, şovăielnic şi nestatornic". Astfel, deşi „om bun", „profesor erudit" şi „remarcabil patriot român", Titu Maiorescu rămâne în amintirea ministrului bulgar la București ca un om de stat „mărginit", fără un caracter politic „distinct şi stabil"[19]. Figură centrală în cabinetul Maiorescu, „în jurul căreia se inaugurează noua orientare a politicii externe româneşti", Take Ionescu este unul dintre primii bărbați politici ai țării, însă „fără convingeri politice constante", care cu „acelaşi talent şi pricepere" ar fi susținut, în acelaşi timp, două puncte de vedere divergente. Partizanii săi politici nu sunt altceva decât nişte „transfugi", fără o credință politică bine definită şi „fără nici un fel de scrupule politice şi morale". Existența Partidului Conservator Democrat este justificată doar de personalitatea remarcabilă a şefului ei şi, din acest considerent, „nu e necesară nimănui", cu excepția acelor „transfugi", mereu în căutare de foloase materiale[20]. „Ciocoi, bogat şi cu mare influență" în Partidul Conservator, „turbulentul" Nicolae Filipescu va pierde şefia acestei formațiuni politice din cauza temperamentului său, în favoarea

[18] *Ibidem*, p. 249.
[19] *Ibidem*, p. 252–254.
[20] *Ibidem*, p. 46–51.

„şiretului şi fățarnicului" Alexandru Marghiloman. Patriot, orgolios, cu un caracter puternic şi o conştiință onestă, Filipescu va juca în timpul primului război balcanic un vădit rol războinic, exercitând, datorită enormei sale influențe în cercurile militare, o „presiune puternică asupra guvernului şi bătrânului şi bolnavului rege" pentru o intervenție armată în Bulgaria[21]. Există şi oameni de stat cinstiți, sinceri patrioți, precum Petre P. Carp, care îi consideră pe liberali vinovați de coruperea țării, în condițiile în care „fără teamă şi fără ruşine fac politică numai *cu gheşefturi şi fac gheşefturi cu politica*". Liderul liberal Ion I. C. Brătianu, consideră ministrul bulgar la Bucureşti, nu are „nici mintea, nici voința, nici energia" tatălui său, de la care „a moştenit şi perfecționat doar proastele şi dăunătoarele sale vederi şi apucături politice"[22].

Rusia reprezintă adevărata hârtie de turnesol a relațiilor româno-bulgare. „Cea mai puternică ură în România față de Bulgaria a apărut atunci când la noi rusofilia era cea mai puternică, iar cea mai slabă, atunci cînd rusofobia era puternică". Pe lângă temerea unei apropieri între Sofia şi Sankt Petersburg, Kalinkov observă la români un sentiment de invidie şi de teamă ca nu cumva Bulgaria să le amenințe „închipuita hegemonie culturală şi politică asupra Orientului". În primii ani de după Congresul de la Berlin, cât timp Bulgaria era insignifiantă din punct de vedere geografic şi demografic, România putea să suporte şi „să privească cu îngăduință şi bunăvoință la existența acestui stăruleț în miniatură". Unirea cu Rumelia Orientală, proclamarea independenței şi pretențiile teritoriale tot mai evidente la adresa Macedoniei otomane multiplică, în rândul societății româneşti, sentimentele „de ură, invidie şi teamă" față de Bulgaria. Punctul culminant al acestor resentimente, consideră Kalinkov, este atins în timpul primului război balcanic. O Bulgarie Mare, egală ca populație, dar mai întinsă ca suprafață şi mai puternică, reprezintă un coşmar pentru autoritățile de la Bucureşti, decise să împiedice realizarea unui astfel de proiect național. Prin urmare, diplomatul bulgar observă că atitudinea guvernului român față de vecinul de la sud de Dunăre este animată „de astfel de sentimente, de o astfel de mentalitate şi de o aşa gândire politică". Este o atitudine împărtăşită de toate partidele politice din Vechiul Regat care, în privința politicii externe, manifestă o „unitate remarcabilă, aproape un caracter identic", după cum constată şeful Legației bulgare la Bucureşti[23].

Schimbarea de guvern de la Sofia, din martie 1911, şi declanşarea primului război balcanic aduc în discuție influența reală a rapoartelor lui Gheorghi Kalinkov asupra decidenților bulgari. Acesta va reproşa ulterior cabinetului Ivan Ev. Gheşov

[21] *Ibidem*, p. 249–251.
[22] *Ibidem*, p. 60.
[23] *Ibidem*, p. 72.

că, în prima jumătate a anului 1912, în plină campanie diplomatică pentru încheierea unei alianțe militare cu statele balcanice, nu a întreprins absolut nimic pentru semnarea unei înțelegeri cu România, în condițiile în care se ştia care va fi comportamentul autorităților de la Bucureşti în eventualitatea unor modificări teritoriale în spațiul sud-est european[24]. Există o intensă corespondență pe care Kalinkov o poartă cu guvernul său, în care se referă amănunțit la discuțiile avute cu oamenii de stat de la Bucureşti despre atitudinea pe care o va adopta România în eventualitatea unui conflict în Balcani. Mesajul este exprimat tranşant, încă din aprilie 1912: „În cazul oricărei conflagrații în Balcani, dacă Bulgaria va menține statu quo-ul, România îl va păstra, de asemenea, strict. Însă dacă ea va pune în practică Bulgaria de la San Stefano (proiectul Bulgariei Mari – n.n.), în totalitate sau în parte, românii vor dori, prin toate mijloacele, rectificarea față de noi a graniței lor nenaturale din Dobrogea, într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de partea pe care Bulgaria o va lua din moştenirea turcească şi îmi spun părerea: momentul unei conflagrații poate că este departe, însă mi se pare că, încă de acum, înainte de începerea sa, suntem obligați să ne amintim şi să ştim că nu putem să ne bazăm pe disponibilitatea României pentru o treabă comună cu Bulgaria, care trebuie să aibă în vedere întotdeauna că, dacă nu va intra la timp într-o înțelegere cu România, va avea la momentul decisiv dacă nu un neprieten clar, atunci cel puțin un adversar îndrăzneț şi pretendent la compensații teritoriale pe seama Bulgariei”[25].

Unele tatonări, prin intermediul Legației de la Bucureşti, între premierul Gheşov şi omologul său român, Titu Maiorescu, în privința unei înțelegeri bilaterale au loc în iulie 1912, în perioada în care Kalinkov se afla în concediu. Prin intermediul însărcinatului cu afaceri al Legației bulgare, Ivan Ikonomov, Gheşov încearcă să-i propună lui Maiorescu încheierea unei înțelegeri între cele două state, înainte de producerea „unui cataclism în Turcia”. Maiorescu declină această propunere, considerând că „nu sunt nevoi imperioase pentru o grabnică înțelegere”, preferând să aştepte evoluția ulterioară a evenimentelor. Ikonomov este îndemnat de Gheşov să încerce, doar în nume personal, să afle de la premierul român ce doresc autoritățile de la Bucureşti în schimbul unei asemenea înțelegeri[26].

Ministrul bulgar la Bucureşti este foarte tranşant în privința lipsei de seriozitate a guvernului său în obținerea unui acord cu România în eventualitatea unui război cu Turcia. Revenit la post, cu puțin timp înainte de decizia guvernului bulgar de a mobiliza armata împotriva Turciei, premierul Gheşov „trebuia să-mi

[24] *Ibidem*, p. 95.
[25] *Priloženie...*, şi urm., p. 312–313.
[26] Vezi Ivan Ev. Gešov, *Spomeni iz godini na borbi i pobedi*, Sofia, IK „Sineva”, 2008, s. 194–195; Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 96–97.

dea anumite instrucţii special pentru România". I se cere, în schimb, doar să se delimiteze de declaraţiile făcute lui Titu Maiorescu de adjunctul său – un tânăr diplomat care şi-a permis în lipsa şefului său să trateze chestiuni care nu sunt de competenţa sa – şi să precizeze că acestea au avut numai un caracter privat. În plus, trebuie să dea asigurări cercurilor de la Bucureşti că Bulgaria nu are intenţia de a declanşa un război, cu atât mai mult cu cât cabinetul Gheşov este cunoscut drept cel mai paşnic guvern de la Sofia[27]. Dacă premierul Gheşov şi-ar fi dorit, într-adevăr, o înţelegere diplomatică şi militară cu România – se întreabă diplomatul bulgar – de ce m-a însărcinat să dezavuez discuţiile purtate de Ikonomov pe această temă cu autorităţile de la Bucureşti?[28]

Cu doar câteva zile înainte de declanşarea ostilităţilor în Balcani, premierul Titu Maiorescu îl înştiinţează pe Kalinkov că, dacă Austro-Ungaria şi Rusia „rămân neutre şi localizează războiul, fără a se amesteca în nici un fel, România nu va mobiliza, nu va lua parte în nici un fel la război, nu va întreprinde nimic duşmănos împotriva Bulgariei, faţă de care îşi va păstra relaţiile bune şi prieteneşti"[29]. Urmare a acestui mesaj, premierul român primeşte, prin intermediul ministrului bulgar la Bucureşti, „laude exagerate pentru noi din partea Regelui Ferdinand şi a Guvernului Gheşov"[30].

În rapoartele sale diplomatice, ministrul Gheorghi Kalinkov redă agitaţia pe care au provocat-o la Bucureşti ştirile despre succesele neaşteptate ale aliaţilor balcanici, care dau peste cap echilibrul de forţe din această parte a Europei. Impactul evenimentelor asupra oamenilor politici români şi a presei bulevardiere a fost atât de puternic, încât capitala a fost cuprinsă de o stare de nelinişte şi agitaţie pentru mobilizarea imediată a armatei române şi „un amestec activ în focarul balcanic"[31]. În mediile diplomatice începe să se discute tot mai insistent despre o rectificare a graniţei româno-bulgare. Alarmat şi prins sub presiunea exercitată de opoziţie şi de o presă exaltată, cabinetul Maiorescu pune multă energie în acţiunile sale pe lângă cancelariile europene. Demersuri reflectate în rapoartele trimise de Gheorghi Kalinkov guvernului său. Se discuta dacă România va intra în război în numele unei rectificări teritoriale sau se va înţelege, pe cale diplomatică, cu guvernul de la Sofia.

Presiunile exercitate pe canalele diplomatice şi semnarea armistiţiului de la Ceataldja aduc în prim plan necesitatea demarării unor negocieri directe între Sofia

[27] *Priloženie…*, şi urm., p. 314.

[28] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 101.

[29] *Doklad na parlamentarnata izpitatelna komisija*, *Tom Parvi, Vojnata, diplomatičeskata i podgotovka i diplomatičeski pregovori*, Sofia, Daržavna Pečatnitsa, 1918, p. 657.

[30] Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice şi Cadrilaterul*, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 22.

[31] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 106.

şi Bucureşti. Preşedintele parlamentului bulgar, Stoian Danev, este însărcinat ca, în drum spre Londra, unde se desfăşoară tratativele de pace, să se oprească şi la Bucureşti; pentru explicaţii, nu pentru negocieri. În decembrie 1912, Danev vine în România în pofida avertismentului transmis de Kalinkov, anume că o astfel de vizită este dăunătoare: unui trimis special i se va ridica chestiunea rectificării graniţelor, iar dacă răspunsul urma a fi evaziv „relaţiile noastre se vor înrăutăţi definitiv, cu consecinţe periculoase”[32]. Politica de tergiversare de către autorităţile de la Sofia, în următoarele luni, a identificării unei soluţii pe tema rectificării graniţei româno-bulgare va fi sancţionată de şeful misiunii diplomatice bulgare la Bucureşti. Gheorghe Kalinkov este nevoit să constate că, în sânul guvernului de la Sofia, nu există nici măcar doi miniştri care să aibă aceeaşi părere în privinţa disputei cu România.

La scurt timp după decizia marilor puteri de a acorda României oraşul Silistra, pe fondul unor tensiuni diplomatice tot mai profunde, ministrul Kalinkov îşi avertizează premierul că a sosit momentul ca Sofia să-şi formuleze o poziţie clară: fie menţinerea unor relaţiile nedefinite şi nesigure cu România, fie demararea unor negocieri cu aceasta, pentru o înţelegere mai largă, astfel încât „să ne putem baza pe sprijin şi ajutor sigur din partea vecinului nostru, în orice eventualitate şi în caz de nevoie şi pericol extern”. Doar de noi depinde dacă ne vom folosi de statutul ei de aliată „sau o vom împinge în braţele aliaţilor noştri”[33]. În consecinţă, Ivan Ev. Gheşov îl însărcinează pe şeful misiunii diplomatice de la Bucureşti să înceapă negocieri pentru o înţelegere cu România, fără a-i da însă şi instrucţiunile necesare. Este ceea ce Kalinkov numeşte o „diplomaţie orientală şi nesinceră”, după ce s-a convins că Gheşov „niciodată nu a dorit să se înţeleagă cu România, în pofida declaraţiilor pe care le-am dat tot timpul guvernului român despre disponibilitatea de a ajunge la o înţelegere cu el”[34].

Miniştrii cabinetul Gheşov sunt împărţiţi în două tabere: pro şi contra unei înţelegeri directe cu România[35]. De asemenea, cabinetul Maiorescu este împărţit în tabăra pacifiştilor şi a celor care au o poziţie războinică, precum miniştrii Alexandru Marghiloman şi Nicolae Filipescu. Martor la modificarea de atitudine a cercurilor de la Bucureşti, ministrul Kalinkov face demersuri disperate pentru a-l convinge pe premierul Gheşov de urgenţa demarării unor negocieri imediate cu România. Spre stupoarea sa, singurul răspuns pe care îl primeşte de la Gheşov, după câteva zile de tăcere, este că acesta şi-a dat demisia, imediat după semnarea Tratatului de pace de la Londra. În acest moment, constată Kalinkov, guvernanţii

[32] *Doklad na parlamentarnata izpitatelna komisija*, şi urm., p. 669.
[33] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 208.
[34] *Ibidem,* p. 143.
[35] Petar Abrašev, *Dnevnik*, Sofia, Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov”, 1995, p. 203.

români s-au înfuriat, considerând drept „înşelătorie" atitudinea cabinetului Gheşov[36]. Premierul bulgar îşi va justifica cele câteva zile de tăcere prin faptul că a dorit să-i lase mână liberă succesorul său şi să nu-i arunce în spate o „obligaţie vitală faţă de România"[37]. Succesorul său este Stoian Danev, un adept al politicii „tonului ridicat", convins de atitudinea antibulgărească a autorităţilor de la Bucureşti[38]. La auzul acestei veşti, miniştrii Titu Maiorescu şi Take Ionescu declară, din propria experienţă, că este imposibil a se negocia cu noul şef al cabinetului bulgar. Danev, îi declară ministrul român de Interne lui Kalinkov, este cel care m-a transformat din bulgarofil în bulgarofob[39].

În cele câteva zile până la formarea noului guvern bulgar, tonul guvernului român se va schimba radical. Mai întâi, Titu Maiorescu avertizează că, dacă bulgarii vor mai tărăgăna lucrurile şi nu se reuneşte comisia de delimitare a noii frontiere, decise prin Protocolul de la Sankt Petersburg, „noi ocupăm terenul cedat, milităreşte"[40]. Apoi, îl înştiinţează pe ministrul Kalinkov că, în cazul unui război între Bulgaria şi aliaţii săi balcanici, „România va mobiliza"[41].

În condiţiile în care observă că, după schimbarea de guvern de la Sofia, premierul Titu Maiorescu încetează să-i mai ridice chestiunea unei înţelegeri româno-bulgare, Kalinkov îl anunţă pe noul şef al diplomaţiei bulgare că „depinde încă de noi să intrăm decisiv în negocieri" pentru o înţelegere cu România. În caz contrar, guvernul de la Bucureşti va căuta „în altă parte" o alianţă, din moment ce Bulgaria nu are nevoie de ajutorul său. Un avertisment cu atât mai important, cu cât atmosfera în rândul cercurilor de la Bucureşti este evident una antibulgărească şi „pentru măsuri militare decisive". Prin urmare, pe 12/25 iunie 1913, diplomatul bulgar îi cere precizări noului premier Stoian Danev: să renunţe definitiv la negocierile întrerupte sau să le reînnoiască? Şi dacă da, în baza căror instrucţiuni?[42] La telegrama sa, primeşte un răspuns stupefiant de la Sofia. Premierul bulgar îi comunică lui Kalinkov că este evident că „România urmăreşte să nu se înţeleagă cu noi în caz de război", chiar şi în schimbul unor concesii, deoarece îşi doreşte „mai întâi să rupă ceva din Bulgaria şi pe urmă să se prezinte drept salvatoarea păcii". Prin urmare, va face toate eforturile pentru a dejuca „această tactică românească". Danev vrea să afle dacă România este dispusă „să intre într-o uniune vamală cu Bulgaria", să ajungă la un acord în privinţa amplasării unui pod peste Dunăre, precum

[36] *Priloženie...*, şi urm., p. 329.
[37] Ivan Ev. Gešov, *op. cit.*, p. 220.
[38] Stoian Danev, *Memoari*, Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski", 1992, p. 209.
[39] *Priloženie...*, şi urm., p. 329.
[40] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 120.
[41] *Doklad na parlamentarnata izpitatelna komisija*, şi urm., p. 774.
[42] *Ibidem*, p. 778–779.

şi a „acelor mari probleme politice” care vor apărea în Balcani[43]. Acest demers diplomatic al lui Danev – considerat de Kalinkov a fi nereuşit şi fatal – a distrus şi puţinul lucru realizat în relaţia cu guvernul român, după lungi ezitări şi amânări ale cabinetului Gheşov.[44]

Această telegramă este trimisă la Bucureşti cu mai puţin de 24 de ore înainte ca Bulgaria să-şi atace foştii aliaţi. Acţiunea politico-diplomatică a lui Danev şi, anterior, a lui Gheşov s-a bazat, aşa cum va constata Kalinkov, pe o argumentaţie greşită: 1) convingerea că pretenţiile româneşti sunt nedrepte şi imorale şi, din acest considerent, toată lumea va fi împotriva lor; 2) în caz că românii ne vor ataca, are cine să ne apere[45]. Prilej pentru ministrul Kalinkov de a observa cum „epopeea glorioasă şi eroică” a spiritului militar şi a patriotismului înălţător al naţiunii bulgare s-a soldat cu o catastrofă, din cauza „perfidiei aliaţilor noştri, a şantajului şi jafului României”, precum şi a diplomaţiei „incapabile, opace şi înguste” a guvernanţilor de la Sofia[46].

Lipsa de comunicare dintre guvernul bulgar şi Legaţia de la Bucureşti devine presantă în momentul în care cabinetul Maiorescu înştiinţează Sofia că trupele române vor trece Dunărea. Kalinkov este calificat drept „netrebnic” pentru că şi-a permis să-i trimită o telegramă regelui Ferdinand, pentru a-l întreba ce măsuri va lua guvernul bulgar pentru a se apăra de cele 500.000 de baionete româneşti[47]. Guvernul bulgar, deşi în stare de război cu România, nu îşi recheamă personalul diplomatic al Legaţiei de la Bucureşti. Kalinkov este nevoit să mai rămână încă câteva zile într-un Bucureşti extrem de duşmănos, victimă a unui virulente campanii de presă. Abia pe 1 iulie 1913, după ce a primit paşaportul şi a predat arhiva Legaţiei misiunii diplomatice a Rusiei la Bucureşti, Gheorghi Kalinkov poate părăsi alături de colegii săi România, într-un tren special[48]. Aceasta călătorie marchează şi sfârşitul celor 30 de luni de carieră diplomatică. Cu excepţia mandatului petrecut în fruntea primăriei din Sofia într-o perioadă critică (august 1918 – septembrie 1920), Gheorghi Kalinkov nu mai ocupă nici o funcţie publică. Bolnav, se stinge din viaţă pe 8 aprilie 1926, cu puţin timp înainte de a împlini 66 de ani.

A BULGARIAN DIPLOMAT AT BUCHAREST: GHEORGHI KALINKOV (1911–1913)

Abstract

The short diplomatic career of Gheorghi Kalinkov (1860–1926) was limited to the position he held in Bucharest between 1911–1913, a time of great tensions in the Balkan Peninsula. Appointed

[43] *Ibidem*, p. 780–781.
[44] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 218.
[45] *Priloženie…*, şi urm, p. 345.
[46] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 231.
[47] Petar Abrašev, *op. cit.*, p. 372.
[48] Dr. G. Kalinkov, *op. cit.*, p. 225.

head of the Bulgarian legation without any diplomatic background, the former member of the Bulgarian Parliament, Kalinkov was confronted with the challenges raised by the outbreak of the First Balkan War. Mainly, he had to make use of all his influence to fill the gap between Romania's expectations and Bulgaria's intransigence in respect to the remapping of the common border. Both the memoirs and the diplomatic correspondence of the Bulgarian diplomat reveal not only a clear glimpse in the backstage of the negotiations concerning Romania's attitude during the Balkan Wars, but also a forceful description of the Bucharest's mores.

Keywords: Gheorghi Kalinkov, Bulgarian-Romanian relations, Balkans Wars.

ARMATA ROMÂNĂ ÎN 1913. CAPACITATE OPERATIVĂ ŞI STĂRI DE SPIRIT

PETRE OTU
(*Institutul pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară*)

Starea de pregătire a armatei române şi acţiunile ei la sudul Dunării în războiul împotriva Bulgariei, din vara anului 1913, sunt obiect de controversă istoriografică. Analizele şi opiniile exprimate au fost diferite. În amintirile sale din Bulgaria, Mihail Sadoveanu, participant ca ofiţer de rezervă în regimentul 15 „Războieni", aprecia campania armatei române drept un mare „fapt ostăşesc"[1]. La rândul său, generalul I. Anastasiu, comandantul regimentului III „Dâmboviţa" No. 22, cu gradul de locotenent-colonel, scria că actul de la 1913, reprezintă „cel mai strălucit exemplu de oaste şi naţiune, pregătite pentru a trece prin sacrificii, la glorie şi înălţare"[2]. Aceste opinii sunt împărtăşite şi de mulţi specialişti sau participanţi la evenimente[3].

În schimb, alţii au caracterizat-o ca o „preumblare" la sudul Dunării, care a scos în evidenţă tarele organizării militare româneşti. Constantin Argetoianu, ofiţer de rezervă (medic) în campanie, scria că participarea la al doilea război balcanic a fost pentru noi „o mare nenorocire, fiindcă sarcina de îndeplinit a fost prea uşoară şi ne-a întărit în obiceiurile noastre de a trata lucrurile cu uşurinţă. [...] Am rămas cu impresia că aveam o armată [...] bine înzestrată, bine organizată şi bine condusă"[4].

Ca de obicei, între cele două extreme adevărul este undeva la mijloc, iar studiul de faţă încearcă să-l reliefeze, mai ales că beneficiem, la un secol distanţă, de durata lungă a istoriei.

EVOLUŢIA ARMATEI ROMÂNE ÎN PERIOADA 1878–1913

După războiul de independenţă, armata română a cunoscut o lungă perioadă de pace, răstimp în care şi-a schimbat configuraţia sub multe aspecte (legislaţie, structuri organizatorice, dotare, doctrină, instrucţie, infrastructură etc.). Mai precizăm

[1] Petre Otu, *Mihail Sadoveanu. Cu arma şi pana la sudul Dunării*, în „Revista de Istorie Militară", nr. 3–4/2013, p. 70.

[2] I. Anastasiu, *Avântul Ţării. Campania din 1913 în Bulgaria*, Cluj, Institutul de Arte Grafice, Editură şi Librărie „Cartea Românească", 1925, p. 3.

[3] A se vedea, în acest sens, Costin Petrescu, *Istoricul campaniei militare din anul 1913*, Bucureşti, Imprimeria „Jockey Club", 1914.

[4] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, volumul al II-lea, partea a IV-a. 1913–1916, Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 11–12.

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXVII, 2014, p. 85–96

că modernizarea organismului militar românesc a fost parte a celei a societății româneşti, cu toate plusurile şi minusurile sale. În domeniul militar, progresul a fost evident pe mai multe planuri, dar, în ansamblu, resursele puse la dispoziția armatei nu au ținut pasul cu necesitățile interne şi cu achizițiile pe plan european, astfel că s-au acumulat serioase rămâneri în urmă. Iată, de exemplu, în intervalul 1900–1914 bugetul Ministerului de Război a fost de 13–19% din bugetul general al statului[5]. În aceeaşi perioadă, procentul în țările vecine s-a situat la 25% în Rusia, 23% în Bulgaria şi Serbia, 15% în Austro-Ungaria[6].

Cauzele unei atari stări de lucruri sunt, desigur, complexe. În primul rând nivelul de dezvoltare al societății româneşti era relativ modest, în pofida amplului proces de modernizare desfăşurat la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. În al doilea rând, România era membră, din anul 1883, a Triplei Alianțe, care părea un instrument eficient şi suficient pentru garantarea securității[7]. După opinia liderilor politici şi a planificatorilor militari, era cu totul improbabil ca statul român să fie angrenat singur într-un război, mai ales că acesta urma să aibă un caracter defensiv. În aceste condiții, întărirea armatei nu era percepută ca o problemă stringentă, *sine qua non*, pentru supraviețuirea statului.

În al treilea rând a mai contat şi conservatorismul unei părți a *establishment*-ului militar românesc, care a pus pe primul plan aspectul cantitativ (numărul de baionete, de batalioane, de regimente, divizii etc.) în detrimentul calității. S-a ajuns, astfel, la efective numeroase, la un cadru organizatoric extins, fără a se putea asigura o stare operativă corespunzătoare, o dotare adecvată.

Conştientizarea disfuncționalităților majore ale armatei a generat inițiative reformiste, între care cea mai importantă a avut loc în timpul ministeriatului lui Alexandru Averescu (1907–1909). Ca urmare a eforturilor sale, Parlamentul a adoptat, în martie 1908, o nouă lege de organizare a armatei, care aducea importante modificări în raport cu legislația anterioară[8]. Elementele armatei erau reduse la trei: armata activă cu rezerva ei ce forma armata de operații în caz de conflict; milițiile destinate a întări armata de operații, fie prin unități constituite, fie umplând golurile; armata teritorială, cu misiunea de a apăra teritoriul.

Durata serviciului militar era redusă de la 21–46 de ani la 21–40 de ani, schimbându-se şi structura acestuia astfel: şapte ani în activitate; cinci ani în rezervă; trei ani în miliții şi patru ani în armata teritorială. Numărul anilor de rezervă a fost sporit de la doi la cinci, acela al milițiilor a fost redus de la şase la trei, iar al armatei teritoriale de la zece la patru.

[5] *România în Războiul Mondial 1916–1919*, volumul I, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, Anexa nr. 1 (în continuare se va cita *RRM*).

[6] *Ibidem*, p. 24.

[7] Pentru acest aspect a se vedea, între altele, G. Căzan, S. Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianță*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979; *Documente Diplomatice Române*, seria I, volumul 11, Bucureşti, Editura Academiei, 2006.

[8] Ministerul de Război, Lege pentru organizarea armatei cu dezbaterile din Cameră şi Senat, Bucureşti, Tipografia Curții Regale, F. Göbl şi fiii, 1908; Petre Otu, Mareşalul Alexandru Averescu. Militarul, omul politic, legenda, Bucureşti, Editura Militară, 2005, p. 64–73.

Durata serviciului sub arme pentru toate trupele pedestre a fost redusă la doi ani, pentru trupele călări la trei ani, iar pentru marină la patru ani. În acest mod contingentul anual a fost mărit de la 22.000 de oameni la 40.000, număr care se apropia de cifra totală de încorporabili, care se situa în jurul a 46.000 de oameni.

Infanteria activă a fost în întregime permanentizată, iar regimentele de rezervă, constituite la mobilizare, beneficiau de un nucleu de cadre permanente. De asemenea, toată artileria de câmp era transferată diviziilor, până la acea dată 1/3 din ea fiind oprită la corpul de armată. Cavaleria a rămas organizată în regimente de roşiori (trupe permanente) şi călăraşi (trupe cu schimbul).

Faţă de aceste măsuri reformiste, ce încercau să mute accentul de la cantitate la calitate, reacţia unei părţi importante a corpului ofiţeresc a fost negativă, generalul Averescu fiind acuzat că slăbeşte puterea militară a ţării, ceea ce genera un raport de inferioritate faţă de principalii eventuali adversari, între care la loc de frunte era menţionată Bulgaria. Prin urmare, legea a fost modificată în 1910, 1911 şi 1913, ultima dată cu puţin înainte de campania din sudul Dunării, respectiv la începutul lunii mai. Între modificările aduse succesiv de cele trei acte normative amintim: schimbarea structurii armatei (armata activă, rezerva armatei active şi miliţiile); mărirea serviciului militar la 42 şi apoi la 46 de ani şi schimbarea structurii acestuia (şapte ani în activitate, 12 ani în rezervă şi şase ani în miliţii); folosirea contingentelor de rezervă pentru constituirea, la mobilizare, a unităţilor de rezervă; crearea serviciului cu schimbul şi pentru artilerie etc. În general, aceste modificări au atenuat caracterul reformist al legii din 1908, consacrând revenirea, în mare parte, la situaţia anterioară.

Cu toate acestea, în perioada 1908–1913 s-au adoptat o serie de măsuri care aveau menirea să întărească forţa militară a ţării, deşi nu toate s-au dovedit, în cele din urmă, eficiente. Din rândul acestora reţinem: înfiinţarea Comandamentului Corpului 5 armată şi a comandamentului Diviziei 10 infanterie; crearea unor unităţi de artilerie (un regiment de artilerie călăreaţă cu şase baterii; cinci regimente de artilerie de câmp cu tunuri performante de 75 mm, model 1904; cinci divizioane de obuziere uşoare de 105 mm, cu tragere repede; un divizion de obuziere grele 150 mm cu tragere rapidă), de pionieri (cinci batalioane pionieri; un batalion pontonieri; un batalion căi ferate etc.), de infanterie (şase regimente de infanterie; şase batalioane de rezervă) etc.

De asemenea, anii premergători celui de-al doilea război balcanic au consacrat apariţia aviaţiei ca o nouă armă. În 1908 s-a creat o companie de aerostaţie, iar în 1912, Şcoala militară de pilotaj de la Cotroceni[9]. În sfârşit, prin legea din 1 aprilie 1913 s-au pus bazele Aeronauticii Militare, care avea o secţie de aviaţie şi una de aerostaţie[10].

[9] *Aeronautica Militară Românească* (*The Romanian Military Aeronautics*), Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2013, p. 56–56.

[10] *Ibidem*, p. 59–61,

STAREA COMBATIVĂ A ARMATEI ÎN ANUL 1913

În 1913, în preajma intrării în război, forța armată la pace a României consta în: cinci comandamente de armată; zece comandamente de divizie, zece batalioane de vânători; 80 de regimente de infanterie (jumătate active, jumătate de rezervă); 20 de regimente de cavalerie (12 de roşiori şi opt de călăraşi), 20 de regimente de artilerie de câmp 75 mm a şase baterii; un regiment escortă regală; un regiment de artilerie călăreață, două regimente artilerie cetate; un regiment de artilerie asediu; serviciu aeronautic, subunități de pionieri, de telegrafie etc.

Forța combativă la pace era de 12 batalioane active, 80 de batalioane rezervă, 83 de escadroane, 126 baterii de câmp, 15 baterii de obuziere de 105 mm, două baterii obuziere grele, trei baterii munte. Efectivul se cifra la 6.169 de ofițeri şi elevi şi 94.170 trupă[11].

Materialul de război era destul de variat sub raportul performanțelor. Infanteria şi cavaleria aveau în dotare arma Manlicher, model 1893, calibru 6,5 mm, iar milițiile aveau aceeaşi armă, dar model 1879 şi calibrul 11 mm. Bătăia maximă a acesteia era de 2.000 m, iar cadența de 8–10 lovituri/minut. Regimentele active şi batalioanele de vânători aveau câte o secție de trei mitraliere Maxim. Regimentele de rezervă şi cele de călăraşi nu aveau mitraliere. Mitraliera Maxim avea calibrul 6,5 mm, bătaia maximă de 3000 metri, iar cadența practică de 250 lovituri/minut.

Artileria era armată cu tunuri de 75 mm model Krupp 1904, cu tragere rapidă (10–18 lovituri pe minut), bătaia maximă fiind de 7.000 m. Obuzierele de 105 mm erau tot model Krupp, bătăia maximă fiind de 6.200 m, iar cadența de 8 lovituri pe minut. Cele de 150 mm şi 120 mm erau model Schneider, cadența fiind de 3 lovituri/minut[12].

Urmare a eforturilor depuse după izbucnirea primului conflict balcanic, la 1 iulie 1913 armata română dispunea 310.000 arme Manlicher cu 280 milioane cartuşe, 78.000 arme Henry-Martini cu 16 milioane de cartuşe, 614 guri de foc de câmp şi 110 guri de foc cu tragere înceată (tunuri de munte, obuziere, tunuri de asediu)[13].

Asigurarea cu muniție era insuficientă, ea ajungând doar pentru câteva zile de luptă. Astfel, fiecare armă dispunea de 720 cartuşe, pentru mitralieră existau 48.000 de cartuşe, pentru fiecare tun calibrul 75 mm 1.100 lovituri, pentru fiecare obuzier de 120 mm erau doar 500 de proiectile.

Cele mai mari neajunsuri erau la materialul sanitar, care lipsea practic la unități şi mari unități[14], precum şi marele şi micul echipament. La armata de

[11] *RRM*, volumul 1, p. 29–30.

[12] George G. Garoescu, *Războaiele balcanice 1912–1913 şi Campania Română din Bulgaria*, ediția a II-a, Tipografia Centrului de instrucție al infanteriei, Sfântul Gheorghe, 1935, p. 124–125.

[13] C.N. Hârjeu, *Studii şi critice militare. Din învățămintele răsboaielor din 1913 şi 1916–1918*, Editura Librăriei „Stănciulescu", Bucureşti, 1921, p. 116.

[14] Dimitrie Gerota, *Impresiuni şi păreri din timpul acțiunei militare în Bulgaria 22 iunie – 20 august 1913*, Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă, Bucureşti, 1913, p. 1–7.

operații în momentul mobilizării micul echipament ajungea pentru 266.000 soldați, pantalonii pentru 341.000, câte două perechi de bocanci pentru 320.000, raniţe pentru 308.000 de oameni, bluze de pânze pentru 287.000, mantale pentru 342.000, tunici pentru 266.000, saci de merinde pentru 344.000, bidoane pentru 356.000 de oameni[15].

Cu toate aceste eforturi şi măsuri, unele luate pe ultima sută de metri, percepția multora era că România nu avea instrumentul adecvat pentru a-şi îndeplini obiectivul propus. Nicolae Iorga aprecia că o acțiune militară era dificilă, întrucât noi „nu puteam purta un război, neavând nimic în adevăr gata”[16].

Şi mai categoric era Constantin Argetoianu, participant la campania din sudul Dunării în calitate de ofițer de rezervă (medic). El scria că România avea o „armată de fațadă” şi „nimeni, dar absolut nimeni nu s-a preocupat de armamentul şi de echipamentul nostru; nimeni nu şi-a pus întrebarea dacă armata noastră va fi în stare să facă față unui adversar serios; nimeni nu s-a preocupat despre stările sanitare din Bulgaria, despre posibilitatea unei molipsiri a trupelor şi despre combaterea ei. Toată lumea politică se ocupa numai de combinațiuni ministeriale. Citiți *Însemnările* lui Marghiloman, continua acid memorialistul: nu veți găsi o singură dată grija operațiunilor proiectate peste Dunăre, dar la fiecare rînd preocuparea despre ce gîndeşte Take Ionescu, despre ce vrea Nicu Filipescu sau ce cere Ionel Brătianu. Se va face sau nu guvern național? Cîte portofolii s-ar putea da liberalilor? Fi-va Maiorescu mai mult influențat de Take sau de Marghiloman? Rezista-va Regelui? Iată marile probleme care preocupau nu numai guvernul, dar şi opoziția, şi *lumea întreagă*. De ce urma să se întâmple peste Dunăre nu se sinchisea nimeni”[17].

Au existat şi opinii complet opuse celor de mai sus. Unul dintre susținătorii ideii că armata era pregătită a fost generalul Grigore Crăiniceanu, fost şef al Marelui Stat Major, ministru de război în guvernul condus de Ion I.C. Brătianu (1908–1910) şi comandant al corpului 2 armată în campania din sudul Dunării. Trecând în rezervă la începutul anului 1914, el s-a raliat pozițiilor liberalilor, care se simțeau vizați de criticile conservatorilor potrivit cărora au găsit, la preluarea guvernării, armata nepregătită. Dimpotrivă, generalul Crăiniceanu a demonstrat, cu date şi situații statistice, că guvernele liberale, şi în special cel din care a făcut parte, au dat atenție întăririi armatei, astfel că multe dintre necesitățile ei au fost acoperite[18].

Datele şi informațiile prezentate de generalul Crăiniceanu sunt controlabile şi corecte, dar ele, după opinia mea, nu schimbă prea mult starea armatei la momentul

[15] C.N. Hârjeu, *op. cit*., p. 99.

[16] N.Iorga, *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostaşii noştri*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Atelierele grafice Socec & Co, Societate anonimă, Bucureşti, 1914, p. 100.

[17] Constantin Argetoianu, *op. cit*., p. 37.

[18] Gr. Crăiniceanu, *Armata în 1913*. Conferință ținută la Cercul de Studii al Partidului Național-Liberal, la 8 ianuarie 1914, Bucureşti, Editura Institutului de Arte Grafice „Flacăra”, 1914.

adevărului, cel al unui război. De altfel, după terminarea campaniei, a existat în interiorul clasei politice româneşti o aprinsă dezbatere asupra nepregătirii armatei, cele două partide – conservator şi liberal – căutând să transfere responsabilităţile unul asupra celuilalt.

Insuficienta pregătire militară a ţării era, fără îndoială, cunoscută de autorităţile militare şi civile, astfel că ezitările de a intra în acţiune, criticate de o parte a spectrului politic românesc, se explică şi prin această stare de lucruri a armatei. Ca de obicei, în situaţii de criză s-au găsit şi fonduri pentru acoperirea lipsurilor. Din decembrie 1912 până în iulie 1913 s-au votat credite extraordinare de peste 161 milioane de lei, iar bugetul Ministerului de Război a fost pentru exerciţiul 1913/1914 de 82 de milioane lei (15% din bugetul total al statului). S-au efectuat şi unele comenzi de materiale, cum ar fi, între altele, 50.000 pistoale, 130 de mitraliere, 36 baterii de tunuri de 75 şi obuziere de 105, 124 trăsuri tehnice (224 existau de mai înainte), 45 trăsuri telegrafice, 14 staţii Marconi, opt proiectoare fotoelectrice, 2.000 de bucătării de campanie şi 9 laboratoare bacteriologice mobile. Evident, lipsurile acumulate în lunga perioadă de pace nu au putut fi acoperite.

Tensiunile crescânde din Peninsula balcanică după încheierea primului război balcanic, izbucnirea celui de-al doilea, ca urmare a agresiunilor bulgare asupra foştilor aliaţi, au determinat autorităţile să ia în calcul mobilizarea forţelor militare, recurgerea la acţiunea armată. La propunerea guvernului, regele Carol I a semnat, la 20 iunie 1913, decretul de mobilizare[19], acţiunea începând trei zile mai târziu. Mobilizarea a durat opt zile, finalizându-se la 28 iunie, ceea ce a constituit o surpriză pentru Bulgaria, care aprecia că durata ei va fi de circa două săptămâni. S-au mobilizat cinci corpuri de armată cu 15 divizii, dintre care cinci de rezervă, trei brigăzi de infanterie de rezervă, două divizii de cavalerie, o brigadă de călăraşi. Forţa combativă era de 247 batalioane, 180 de baterii şi 93 de escadroane. Efectivele mobilizate s-au ridicat la 460.000 de militari, 10.600 de ofiţeri, 150.000 de cai.

Încadrarea, dotarea şi instruirea forţelor mobilizate prezentau lacune serioase. Astfel, cele 27 regimente de infanterie de rezervă erau slab încadrate şi nu aveau o coeziune organică. Regimentul de rezervă în momentul mobilizării avea un nucleu de cadre active format din: un ofiţer superior, un căpitan, doi locotenenţi şi 11 grade inferioare. Lipsindu-le cadrul necesar şi neavând comandanţi din timp de pace, unele regimente de rezervă nu au putut mobiliza, iar altele şi-au întâlnit comandanţii abia în zona de concentrare a armatei sau pe timpul marşurilor spre acele raioane[20].

Întrucât permanentizarea infanteriei se realizase abia în anul 1908, unele contingente din compunerea unităţilor de rezervă nu aveau instrucţia completă. Din cauza lipsei de cadre, armata mobilizată avea numai 3.920 de ofiţeri activi, restul necesarului fiind acoperit cu ofiţeri de rezervă, dar nu toţi aveau pregătirea

[19] Monitorul Oficial, nr. 4.751 din 20 iunie 1913.
[20] C.N. Hârjeu, *op. cit*., p. 100.

completă. De menționat că şcoala de ofițeri de rezervă s-a constituit abia în 1910, până la acea dată ofițerii de rezervă fiind pregătiți printr-un curs de şase luni, după care urmau unele concentrări mai scurte, destinate a menține şi completa pregătirea[21].

Ca urmare şi alte arme (artileria, cavaleria şi mai ales serviciile) au avut o slabă încadrare cu ofițeri mai ales cei inferiori sau subalterni, după cum erau numiți ei în epocă. Serviciile aveau o situație foarte grea, formațiunile acestora având o lipsă de 500 de ofițeri. A existat o disproporție între cadrul de pace şi cel de război, ultimul fiind doar parțial acoperit cu mijloace. Echiparea militarilor mobilizați, mai ales a celor a celor din unitățile de rezervă, a fost deficitară, mulți fiind nevoiți să poarte hainele de acasă. Generalul Rosetti, la acea dată căpitan, comandant de companie în regimentul 34 infanterie „Constanța", în *Mărturisirile* sale scria, că parcurgând întreaga regiune, a putut coonstata că „la unele servicii mulți ostaşi nu aveau ca echipament decât o capelă şi un centiron. Unitățile de rezervă erau cu totul deficient echipate"[22] .

Situația este confirmată şi de generalul I. Anastasiu, locotenent-colonel, comandant al regimentului III „Dâmbovița" nr. 22, care, în deplasarea spre Dunăre, a întâlnit în apropiere de Segarcea o formațiune sanitară, impresia fiind cât se poate de neplăcută: „oameni îmbrăcați pestriț, unii în haine militare, alții cu tunici de postav şi cu pantaloni de casă, alții nu au militar decât capela pe cap, unii tunşi, alții cu părul de bărbier"[23].

În concluzie, în războiul româno-bulgar din lunile iulie-august 1913, armata română a avut o capacitatea combativă în acord cu posibilitățile demografice, materiale, economice şi financiare ale statului român din acel moment. România a mobilizat efective numeroase, superioare adversarului său, dar marile unități se confruntau cu lipsuri în ceea ce privește încadrarea cu ofițeri activi, instruirea efectivelor, dotarea, mai ales în domeniul logistic şi sanitar. Aceste neajunsuri au ieşit în evidență în cursul campaniei, trupele române confruntându-se cu o epidemie de holeră care a făcut un număr important de victime[24].

STĂRI DE SPIRIT

Criza din Peninsula balcanică şi indecizia prelungită a autorităților de la Bucureşti au creat o stare de aşteptare înfrigurată în opinia publică românească.

[21] Constantin Opriță, Dumitru Atanasiu, Victor Atanasiu, *Învățământul militar românesc. Tradiții şi actualitate*, Bucureşti, Editura Militară, 1986, p. 96–98. Prima instituție de acest tip s-a înființat în 1910, pe lângă Şcoala pregătitoare de ofițeri de infanterie activi din Bucureşti. Ulterior, sistemul acesta s-a generalizat şi la alte şcoli de ofițeri activi unde s-au organizat unități didactice pentru pregătirea ofițerilor de rezervă.

[22] Radu R. Rosetti*, Mărturisiri, II (1907–1914)* , Colecția „Convorbiri literare", 1941, p. 85.

[23] I. Anastasiu, *op. cit*., p. 27.

[24] Ion Giurcă, *Epidemia de holeră din Bulgaria din anul 1913 – consecințe asupra armatei*, în „Revista de Istorie Militară", nr. 3–4/2013, p. 75–84. Numărul victimelor nu este cunoscut cu precizie. Alexandru Averescu menționează 1.087 de morți; Marele Stat Major operează cu 1.150 de persoane, iar alte surse vehiculează cifra de 2.000 de militari.

Tensiunile din societate au sporit şi ca urmare a activităţii Partidului Naţional Liberal, care s-a pronunţat pentru o politică mai activă a statului român faţă de evenimentele ce se desfăşurau la sudul Dunării. Cu alte cuvinte, lupta politică acerbă dintre opoziţie şi putere a contribuit la radicalizarea atitudinii unei părţi a opiniei publice româneşti.

Pe acest fond a surprins pe toată lumea entuziasmul populaţiei faţă de decretarea mobilizării, la unităţi prezentându-se mai mulţi oameni decât cuprindeau tabelele de efective. După unele informaţii, numărul persoanelor sosite în cazărmi s-a ridicat la circa 900.000, aproape dublul efectivului mobilizat. Acest fapt se impune a fi subliniat cu tărie, întrucât clasa politică românească era foarte îngrijorată de reacţia populaţiei în cazul unei chemări la arme. „Lecţiile" anului 1907 erau proaspete, deoarece nu trecuseră decât şase ani de la represiunea răscoalelor ţăranilor, iar chemarea lor la oaste putea să redeştepte amintiri dureroase. Nimic din toate acestea nu s-au întâmplat, entuziasmul populaţiei impresionând pe toată lumea. În prima zi de mobilizare au sosit la unităţi 75% dintre rezervişti, faţă de 35% planificat, iar în a doua zi aproape toţi ceilalţi.

Un participant, Alexandru Lascarov-Moldoveanu, ofiţer de rezervă, consemna: „Ceea ce fu covârşitor de însemnat, însă, fu trezirea, fu deşteptarea unei conştiinţe care părea că nu exista, deşi zăcea necunoscută în adâncuri.Trezirea aceasta a fost cea mai de seamă manifestare a spiritului românesc din cel de pe urmă pătrar de veac. [...] A fost o frenezie, o îmbătare de sine; iar grija de cum va răspunde poporul, talpa, pieri cum piere negura firavă a soarelui. Şi aici, în această grijă de cum va răspunde talpa şi în îngrijorarea că nu va răspunde bine, aici stătea una din dureroasele noastre greşeli"[25].

Presa, indiferent de orientarea politică a publicaţiilor, a fost unanimă în a consemna entuziasmul mulţimii la decretarea mobilizării. Ziarul „Universul" reţinea, a doua zi după apariţia decretului de mobilizare: „Ziua de ieri a fost zi de mare sărbătoare pentru toţi românii. [...] Ziua de ieri nu înseamnă numai că ţara a făcut din nou apel la brava şi strălucita ei armată, de al cărui eroism şi patriotism n-a îndrăznit nimeni să se îndoiască vreodată, înseamnă şi ceva mai mult: e ziua în care România a desminţit legenda că ar fi la ordinele cuiva şi, în plină libertate de acţiune, a luat atitudinea ce se cuvine unui neam în istoria căruia nu există pagină de ruşine sau laşitate"[26].

Şi ziarul „Viitorul", oficios al Partidului Naţional Liberal, aflat în opoziţie, a salutat atât intervenţia României, cât şi răspunsul entuziast al zecilor de mii de cetăţeni; a remarcat schimbarea aspectului Bucureştiului, care „s-a împânzit de uniforme"[27]. Într-o serie de reportaje, ziarul a trecut în revistă modul cum s-a desfăşurat mobilizarea în principalele oraşe ale ţării: Piteşti, Ploieşti, Bacău, Iaşi,

[25] Alexandru Lascarov-Moldoveanu, *Zile de campanie iunie–iulie 1913. Impresii, observaţii, caracterizări*, Bucureşti, Stabiliment de arte grafice „Energia", 1915, p. 8–9.

[26] „Universul", 22 iunie 1913 (titlul articolului era *Mobilizarea s-a decretat*).

[27] „Viitorul", 2 iulie 1913.

Craiova, Turnu Severin, Târgovişte etc. Pentru garnizoana Piteşti, ziarul consemna: „Atâta entuziasm, atâta avânt, atâta dragoste de ţară şi neam s-a manifestat în zilele acestea, încât nu se mai găseşte pereche în trecutul oraşului nostru, iar ziua plecării trupelor a fost punctul culminant al întregii serii de manifestaţiuni patriotice. Se îmbulzise pe strade, continua publicaţia, în tot lungul drumului ce-l urma armata, toată populaţia Piteştiului. Nici ora matinală, nici oboseala din ajun, nu a împiedicat nici pe femei, nici pe copii să vie în calea bravilor fii ai ţării, care se duc să supuie vrăjmaşului cuvântul suveran al Patriei”[28].

Aceeaşi atmosferă a fost în toate garnizoanele mai mari sau mai mici ale ţării, astfel că, dacă n-ar fi fost realitatea dramatică din sudul Dunării, te-ai fi întrebat unde pleacă marile unităţi române – la nuntă sau la război?

Mai trebuie subliniat că avântul războinic i-a cuprins şi pe unii oameni politici, dintre care menţionăm pe Ion I.C. Brătianu, Nicolae Filipescu, I.G. Duca, Nicolae Iorga ş.a.m.d. Înrolarea acestora a fost, însă, una de paradă, de imagine, nu lipsită de anumite conotaţii politice şi de complicaţii pentru comandamentele armatei.

Concentrarea armatei pentru realizarea dispozitivului a început la 28 iunie 1913, deplasarea marilor unităţi şi unităţi realizându-se cu trenul şi prin marşuri pe jos. Acestea din urmă s-au desfăşurat cu dificultate, datorită căldurii, prafului, ploilor, noroiului, raniţei foarte grele de circa 40 de kg şi bocancilor care, fiind noi, au cauzat răni soldaţilor[29]. Asprimea acestor marşuri şi greutăţile întâmpinate au mai tăiat din entuziasmul iniţial generat de anunţul mobilizării, astfel că la trecerea Dunării unele unităţi erau obosite şi chiar descurajate.

Din punct de vedere al rezistenţei fizice a masei de militari, lucrurile se prezentau mozaicat. Unităţile formate din oameni de la ţară au trecut cu bine greutăţile impuse de marşurile de la nord şi sud de Dunăre. În schimb, acele unităţi formate din tineri din marile aglomerări urbane au avut dificultăţi de a se adapta exigenţelor unei campanii solicitante.

După trecerea fluviului, trupele au început să resimtă mari lipsuri în privinţa asigurării logistice, întrucât s-a prevăzut ca formaţiunile de servicii să traverseze fluviul în etapa a doua, după unităţile combatante. În aceste condiţii, procurarea mijloacelor de subzistenţă s-a realizat pe plan local. În cea mai mare parte din cazuri preluarea resurselor de la populaţia bulgară s-a făcut în mod corect, dar au existat şi abuzuri din partea unor unităţi militare, exagerate considerabil de istoriografia bulgară după încheierea conflictului.

Un alt factor care a contribuit la înrăutăţirea stării de spirit a militarilor români a fost epidemia de holeră, combătută timid la început de către autorităţi. Trebuie spus că extinderea epidemiei de gripă s-a datorat nu numai lipsei personalului medical şi aparaturii, ci şi slabei pregătiri şi lipsei de disciplină a

[28] *Ibidem*, 4 iulie 1913.
[29] Alexandru Lascarov-Moldoveanu, *op. cit*., p. 57–91.

corpului ofițeresc, dublată de cea a multor militari. Cantonamentele au fost alese fără un studiu prealabil amănunțit din punct de vedere medical, iar măsurile profilactice au fost încălcate cu bună ştiință (cazul toaletelor de campanie)

Mari nemulțumiri au cauzat şi marşurile de întoarcere, mai ales că, în unele cazuri, itinerarile s-au suprapus peste cele inițiale sau ale altor mari unități, câteodată acestea fiind infectate cu holeră.

Un alt motiv de frustare au fost carantinele la care au fost supuse unitățile înainte de intrarea în garnizoanele de reşedință, carantine care au durat două-trei săptămâni, deşi unele dintre ele nu au avut cazuri de holeră. În loc ca unitățile care au operat în sudul Dunării să fie primite la revenirea în țară cu manifestații de solidaritate şi chiar bucurie de autorități şi populație, ele s-au confruntat cu o atitudine foarte rece, militarii fiind ocoliți deoarece erau considerați „holerici". Două exemple din multele ce se pot da. La Botoşani, căpitanii Cerbu şi Ialovschi au amenințat cu împuşcarea pe prefect şi pe comandantul unității, datorită impunerii carantinei pentru regimentul 37 infanterie. La Turnu Măgurele, divizia 2 rezervă nu a fost primită deloc de autorități. De altfel, armatei nu i s-a rezervat o primire oficială nici în Bucureşti. Nicolae Iorga scria că „În clipa când trei capitale primesc cu supreme onoruri pe învingători, ca şi pe învinşi, Bucureştii singuri, unde s-a dictat pacea, n-au curajul moral de a o face, pe lângă curajul fizic, care lipseşte şi acela..."[30].

Privind retrospectiv, se poate aprecia că 1913 reprezintă singura dată din istoria militară națională când armata nu a fost primită oficial în capitala țării. După războiul din 1877–1878 armata a defilat, la 8/20 octombrie 1878, pe podul Mogoşoaiei, care de atunci poartă denumirea de Calea Victoriei. La 1 Decembrie 1918, armata a revenit în capitală împreună cu familia regală şi guvernul, regele Ferdinand primind bastonul de mareşal, primul mareşal din istoria armatei române. După încheierea campaniei de eliberare a Basarabiei, a nordului Bucovinei şi a operației Odessa, la 8 noiembrie 1941, de ziua onomastică a regelui Mihai, s-a organizat o mare paradă militară. În sfârşit, la 23 august 1945, guvernul Petru Groza a organizat parada Victoriei. În august-septembrie 1913, după o carantină umilitoare, marile unități au intrat „pe furiş" în Bucureşti, cu „izmenele în mână că li-e ruşine bucureştenilor să ne primească oficial!", după cum se exprima Alexandru D. Sturdza, unul dintre participanți cu unitatea sa, batalionul (regimentul) 6 vânători, la campania din vara anului 1913[31].

[30] N. Iorga, *Acțiunea militară a României. În Bulgaria cu ostaşii noştri*, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Atelierele Grafice „Socec", 1914, p. 254.

[31] Mihai I. Buttescu, *Vânătorii reginei Elisabeta. Memoriile unui ofițer din garda regală*, Bucureşti, Editura Militară, 2012, p. 230; Pentru „cazul Sturdza", care a trecut la inamic, încercând apoi să atragă în această aventură şi trupele române din prima linie, a se vedea, Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Studza*, Bucureşti, Editura Militară, 2011.

Dar, unul dintre cei mai importanți factori care au contribuit la modificarea stării de spirit a maselor de ostaşi a fost contactul cu realitățile de la sud de Dunăre. Deşi nivelul de civilizație al populației bulgare nu era mai ridicat decât la nord de fluviu, totuşi țăranul bulgar era proprietar pe bucata sa de pământ şi lipseau marile latifundii şi puternicele trusturi arendăşeşti întâlnite în Regat. Desigur că această situație era rezultatul evoluției istorice specifice de la sudul Dunării, întinsă pe parcursul mai multor secole, teritoriul fiind precum se cunoaşte sub stăpânirea Imperiului otoman, până către sfârşitul secolului al XIX-lea[32].

Pornind şi de la această constatare, toată lumea politică şi nepolitică a conştientizat necesitatea unor măsuri pentru îmbunătățirea situației țărănimii. Unii oameni politici au şi teoretizat că trebuie făcut *ceva* în acest sens. Numai că sintagma *ceva* trebuia să fie înlocuită cu *mult* sau *totul*. Cel mai bine a înțeles această problemă Partidul Național Liberal, ai cărui lideri au participat la războiul româno-bulgar, fie în calitate de ofițeri de rezervă (Vintilă Brătianu)[33], fie ca voluntari. I.G. Duca, participant la campania din sudul Dunării, nota că una din lecțiile acesteia era că „reformele sociale şi politice nu mai puteau fi amânate”[34]. De altfel, liberalii, prin liderul lor, Ion I.C. Brătianu, au şi lansat la 8 septembrie 1913 apelul pentru declanşarea lor[35]. Reveniți la guvernare, la 4 ianuarie 1914, ei au votat, practic, programul de reforme, dar aplicarea lui a fost amânată datorită izbucnirii războiului pe continentul european. Reformele au fost anunțate de regele Ferdinand, la Răcăciuni, în martie 1917, în contextul izbucnirii revoluției ruseşti. În lunile iunie–iulie din acelaşi an Parlamentul va modifica legea fundamentală şi va legifera reformele agrară şi electorală, care au fost materializate în primii ani de după război. Se poate spune că participarea armatei române la al doilea război balcanic, entuziasmul manifestat de masele de ostaşi, în fond țărani îmbrăcați în haina militară, la mobilizare şi în timpul campaniei, au reprezentat elementul declanşator al reformelor structurale ale societății româneşti.

O altă dimensiune a stărilor de spirit postconflict o reprezintă conştientizarea necesității de a îmbunătăți situația armatei sub toate aspectele ei: structura organizatorică, dotarea şi instruirea trupelor, sporirea numărului de ofițeri şi perfecționarea pregătirii acestora etc.

Concluzia generală reținută la nivelul clasei politice şi a militarilor a fost aceea a necesității întăririi armatei, caracterizată de Gheorghe Tătărescu, în celebrul său studiu *Relele organice ale armatei noastre*, drept „cea dintâi chestiune națională a neamului nostru”[36].

[32] *The Cambridge History of Islam*, volume 2B, Cambridge University Press, 2008, p. 511–538.

[33] Pentru activitatea liderului liberal în această perioadă, a se vedea: Vintilă I.C. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări (ianuarie 1912 – decembrie 1914)*, vol. III, Bucureşti, „Cartea Românească”, 1940.

[34] I.G. Duca, *Memorii. Neutralitatea. Partea I (1914–1915*), volumul I, Bucureşti, Editura Expres, 1992, p. 2.

[35] „Viitorul”, 8 septembrie 1913. Este vorba de scrisoarea deschisă a lui Ion I.C. Brătianu, care a bulversat clasa politică şi opinia publică din Vechiul Regat.

[36] Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 18.

Dar, conştientizarea acestui demers nu a fost dublată de măsuri reale şi eficiente, care să îmbunătăţească stările de lucruri. „Victoria uşoară” a reprezentat un adevărat tranchilizant pentru clasa politică şi *establishment*-ul militar, care s-au complăcut în iluzia că în „războiul cel mare” lucrurile vor sta la fel. A fost o lecţie neînvăţată, care a reconfirmat principiul că armatele, cu referire specială la corpul de comandă, se pregătesc mai întotdeauna pentru „războiul care a trecut”.

THE ROMANIAN ARMY IN 1913.
OPERATIONAL CAPACITY AND STATES OF MIND

Abstract

Romania's participation in the Second Balkan War is commonly perceived mainly through its politico-diplomatic dimension and less for its military aspects; the actions of the Romanian Army at the South of Danube were in fact confined to a certain historiographical shadow. Up to a point, that fact is normal, considering the absence of direct military confrontations, the entire action consisting only in a strategic march through the enemy territory.

The Romanian participation in the Second Balkan war was perceived in a contradictory manner: either as a great deed of arms, or as a “military stroll”.

Starting from these contradictory appraisals, and making use of recent investigations in the military and civilian archives, this paper attempts to assess the operational capacity of the Romanian army, in the particular situation of the Bulgarian lack of action.

The paper also tries to assess the state of mind of both the officers and soldiers, in the beginning of the campaign, and in the end of the campaign as well. Eventually, the paper points out the most important “lessons (not) learned” of this military endeavour, which should have constituted a “preamble” to the “war of unification”, launched on August 15/28, 1916.

Keywords: Second Balcan War, Romanian Army, Mihail Sadoveanu, Constantin Argetoianu, I. Anastasiu, Alexandru Averescu.

BUCUREŞTII ÎN TIMPUL OCUPAȚIEI GERMANE, 1916–1918: JURNALUL PIEI ALIMĂNEŞTIANU*

VENERA ACHIM
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Dintre numeroasele jurnale şi memorii din timpul sau referitoare la România în anii primului război mondial, lucrarea de față se opreşte asupra jurnalului Piei Brătianu (ultimul dintre cei opt copii ai lui Ion C. Brătianu, după război căsătorită cu Alexandru Alimăneştianu), ținut în timpul ocupației germane a oraşului Bucureşti[1].

Şi alți membri ai familiei Brătianu au scris jurnale sau au redactat memorii despre activitatea lor în timpul primului război mondial. Unele dintre aceste lucrări au fost deja publicate: este vorba de însemnările surorii Piei, Sabina (Elena) Brătianu, căsătorită Cantacuzino[2], şi ale lui Gheorghe I. Brătianu[3], nepot de frate. Jurnalul fratelui, Ion I.C. Brătianu, şi al mamei, Caliopia (cunoscuții îi spuneau tot Pia Brătianu), au rămas în manuscris. Dintre toate aceste scrieri ale Brătienilor cu caracter memorialistic, cele mai contestate au fost însemnările Sabinei Cantacuzino, care au oferit prilej şi altor doamne din înalta societate bucureşteană, atinse de cuvinte nu tocmai plăcute şi, posibil, nu în totalitate adevărate, să vină cu o replică, sub forma unor scrisori-protest sau chiar a altor volume de memorii. Alexandrina (Lily) Fălcoianu[4] – care îşi începe jurnalul din anul 1913, cu al doilea război balcanic – şi Severa Sihleanu[5] au fost cele mai vehemente.

Pia Brătianu a trăit 90 de ani (23 iunie 1872, Florica, azi Ştefăneşti, jud. Argeş – 14 octombrie 1962, Bucureşti). A avut o educație solidă, printre profesorii săi particulari numărându-se Spiru Haret şi Ion Bianu, cu un bacalaureat dat la

* Comunicare la sesiunea anuală a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, 5–6 decembrie 2013.

[1] Pia Alimăneştianu, *Însemnări din timpul ocupației germane 1916–1918*, Bucureşti, Imprimeriile Independența, 1929.

[2] Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Brătianu* ‹vol. II›, *Războiul, 1914–1919*, ‹Bucureşti›, Editura Universul, 1937; ediția a II-a, îngrijită de Elisabeta Simion, a apărut în 1996 (Bucureşti, Editura Albatros).

[3] Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, Bucureşti, Editura Cultura Națională, f.a.; jurnalul a fost reeditat 2006, cu o *Postfață* semnată de Şerban Papacostea (Bucureşti, Editura Scripta).

[4] Alexandrina Fălcoianu, *Din zile grele. Un examen de conştiință şi un răspuns*, Bucureşti, f.e., 1937.

[5] Severa Sihleanu, *Note şi desmințiri asupra amintirilor D-nei Sabina Cantacuzino*, Bucureşti, Tiparul Cartea Românească, ‹1937›.

„Studii şi materiale de istorie modernă”, vol. XXVII, 2014, p. 97–105

Colegiul Sf. Sava. Datorită implicării sale în viața socială, culturală şi politică românească, Pia a fost considerată mezina „marelui partid" de acasă al lui Ion C. Brătianu.

În timpul primului război mondial, Pia Brătianu a fost voluntară la spitalul 108 „din şoseaua Filantropia" (condus până spre sfârşitul anului 1916 de sora ei Sabina, apoi de Alexandrina Fălcoianu) şi organizatoare a cantinelor Crucii Roşii destinate populației civile. În perioada interbelică ea s-a implicat în proiecte culturale şi de binefacere. Astfel, în 1922 a construit în memoria mamei sale o şcoală pe care, în 1925, a donat-o statului român, cu cei 5.000 m^2 din jur, locuințe pentru director şi personalul de serviciu, cabinet medical, teren de sport, grajduri pentru cai, garaj, mobilier şi inventarul necesar bunei funcționări. Pe atunci se chema Institutul de Puericultură şi Educatoare, astăzi este Şcoala generală nr. 17 „Pia Brătianu". Tot în această perioadă Pia Alimăneştianu a publicat volumele sale literare, *Dobrogea. File trăite* (1936), *Plaiuri olteneşti* (1938), *Prin cetatea lui Bucur* şi *Trecutul viu* (1940).

În ceea ce priveşte *Însemnările din timpul ocupației germane, 1916–1918*, ele au fost făcute într-un caiet, ținut mai tot timpul ascuns, din cauza „percheziților, rechizițiilor, inchizițiilor", cum scrie autoarea. Ele acoperă intervalul cuprins între 21 noiembrie 1916 şi 3 decembrie 1918, aşadar aproximativ doi ani. Însemnările sunt făcute, la început, aproape zilnic, dar se răresc pe parcurs şi devin sporadice în ultimul an. Pia le va publica abia după 11 ani, în 1929. Volumul este dedicat memoriei mamei şi fratelui Ion I.C. Brătianu, care muriseră în 1919 şi respectiv 1927. *Însemnările* reprezintă o mărturie directă a zilelor de ocupație, a privațiunilor, a suferințelor şi umilințelor îndurate de capitala țării, o mărturie sinceră, de multe ori aspră, despre oamenii din jur, despre atitudinea lor față de evenimentele pe care le-au trăit, despre revolta unora sau supunerea altora, despre rezistență sau colaborare cu „vrăjmaşul" (termenul cel mai des folosit la adresa ocupantului german).

Jurnalul se pretează unor analize variate. În textul de față mă opresc doar asupra însemnărilor ce dezvăluie atitudinea autoarei față de ocupant, starea ei de spirit, uneori deznădejdea, alteori încrederea, asupra a ceea ce a însemnat războiul ca experiență personală.

Menționez însă că din jurnal nu lipsesc nici informațiile care privesc situația politică a țării, evenimentele de pe front ori greutățile materiale suferite de bucureşteni: cartelarea alimentelor, rațiile mereu reduse, impunerile, percheziția şi rechizițiile abuzive, lipsurile de tot felul, foametea, raționalizarea consumului de electricitate, limitarea transportului în comun, obligarea populației de a folosi bancnotele emise de Banca Generală, care nu vor mai avea nici o valoare la revenirea guvernului român, furturile de bunuri culturale la care s-au dedat ocupanții (manuscrisele slavone de la Academia Română şi moaştele Sf. Dimitrie de la Mitropolie), introducerea calendarului gregorian pentru câteva zile etc.

21 noiembrie 1916, ziua cu care se deschide jurnalul, consemnează durerea mută provocată de despărțirea familiei, după retragerea guvernului la Iaşi: „În câteva zile ne-am despărțit rând pe rând de ai noştri, despărțire cu atât mai dureroasă cu cât simțeam apropiindu-se dezastrul. Nici o lacrimă nu s-a vărsat în clipele acelea, nici din partea celor care plecau în pribegie, nici din a celora ce rămâneau prada vrăjmaşului”[6].

Au plecat bărbații familiei, oameni politici cu simțul datoriei față de țară. Au rămas femeile: Pia Brătianu mama, în vârstă de 75 de ani, cu fiicele Pia şi Sabina, în casa Brătianu de lângă biserica Amzei, celelalte două fiice, Maria (Măriuța) Pillat şi Tatiana (Tați), şi nora Lia (soția lui Vintilă Brătianu) cu un copil de trei ani.

De ce au rămas în oraşul ce urma să fie ocupat? „Cei mai mulți dintre noi am rămas, unii din necesitate, lipsă de mijloace, boală iar alții din simțământul de datorie […], şi de care categorie făceam şi noi parte familia Brătianu, Procopiu, Alexandru Crăsnaru, Emil Petrescu şi alții”[7]. Şi pentru că „nu puteam face altfel. D-ar fi fost de reînceput, tot aşa am face. Mai întâi fiindcă ar fi fost o laşitate să părăsim Bucureştii noi toți membrii familiei Brătianu, punându-ne la adăpost la Iaşi, lăsând populația săracă la discreția vrăjmaşului, şi al doilea fiindcă faptul că Ionel şi-a lăsat mama şi surorile aici şi Vintilă soția şi copilul, a dat linişte celor siliți prin situația lor să rămână”[8].

Calvarul a început odată cu intrarea trupelor germane în oraş. Dacă în urmă cu numai câteva zile ocuparea capitalei părea „un vis urât”, în 24 noiembrie 1916 a devenit o „tristă realitate”. Simțim din cuvinte spaima, deruta, neliniştea: „Eu n-am eşit toată ziua din casă de teamă să nu întâlnesc soldați nemți în marşul lor triumfal. […] Un singur gând, o singură grijă am: dacă armata noastră a izbutit să se retragă, fără pierderi prea mari […], căci armata întrupează pentru mine țara”[9]. „Individul nu mai există în asemenea împrejurări. […] Armata reprezintă tot – cel puțin în ochii mei – şi țară şi rude şi prieteni. Viziunea ei fugărită zi şi noapte – îmi sângeră inima”[10].

Trupele germane au fost urmate, în aceeaşi zi, de cele bulgare: „Umilința de a te şti stăpânit de germani este nesuferită, dar şi mai nesuferită este aceia de a fi stăpânit şi de bulgari”[11]. Peste tot se aude „Wir sind die Sieger”, însoțind setea de răzbunare şi de umilire a germanilor: „Nu uitați că suntem învingători şi ați făcut să curgă mult sânge german!”[12].

[6] Pia Alimăneştianu, *op. cit*., p. 3.
[7] *Ibidem*, p. 12.
[8] *Ibidem*, p. 60. Acesta a fost răspunsul dat de Pia Brătianu lui Lascăr Catargiu, care a insistat pe lângă fiecare membru al familiei Brătianu să nu rămână în Bucureşti „cu nici un preț. Vă dați pradă vrăjmaşilor Dumneavoastră celor mai înverşunați.”
[9] *Ibidem*, p. 7.
[10] *Ibidem*, p. 4.
[11] *Ibidem*, p. 9.
[12] *Ibidem*, p. 6.

Primul şoc pe care îl trăieşte autoarea însemnărilor: trupele germane sunt întâmpinate de „sute şi sute de germane şi israelite bucureştene, cu flori în mână, cântând cu entuziasm *Wacht am Rhein*!" sau strigându-le „În sfârşit aţi venit! Cu câtă nerăbdare vă aşteptam!". Oraşul nu mai este cel dinainte: „nu te crezi în Bucureşti, care din ceas în ceas îşi schimbă înfăţişarea. Calea Victoriei este străbătută şi zdruncinată de automobile, de camioane în plină viteză, infernale şi ca mărime şi ca zgomot. Căscile germane alternează cu fesurile turceşti şi cu şepcile bulgarilor. Nu mai vorbesc de steagurile vrăjmaşe ce fâlfâiau pretutindeni […]"[13].

Apoi, constatarea că dintre toţi românii, „ura cea mare [a ocupanţilor] este asupra Brătienilor, fiindcă dânşii au provocat războiul – ură aţâţată şi de germanii din ţară şi, spre ruşinea noastră şi de românii germanofili rămaşi aici, după spusele lor spre a apăra populaţia"[14]. Persecuţiile încep cu chemări fără rost la comandamentul german, cu jigniri, şicane, percheziţii şi rechiziţii la orice oră. Soţii Sabina şi Constantin Cantacuzino, Lia Brătianu cu copilul şi avocatul Pillat, soţul Măriuţei, au fost internaţi separat, ca timp şi loc, iar Pia mama, Pia fiica, Maria şi Tatiana au fost ameninţate în repetate rânduri cu internarea, fără însă ca acest lucru să se întâmple. Şantajul era evident, familia Brătianu contra prizonierilor germani din câmpul de concentrare[15]. În casele Brătienilor s-au instalat ofiţeri şi soldaţi germani, care au distrus tot: „iau lemnăria din odaie, scândurile, parchetul şi le bagă pe foc, dulapurile le sparg şi le golesc, bucătăria o fac pe ţevi de gaz de-a dreptul pe parchet". Unii dintre ocupanţii casei „aduseseră un fotograf, şi chemaseră şi pe băiatul ce ne păzia casa să se fotografieze cu ei, căci vor să arate şi acasă, cum s-au instalat la Brătianu"[16]. Ordonanţa colonelului german instalat în casa doctorului Cantacuzino i-a arătat clar proprietarului de ce voia ofiţerul să stea acolo: „Fiindcă eşti cumnat cu Brătianu şi Brătianu este un mincinos, ne-a trădat"[17]. Mai mult chiar, nici moşia de la Florica nu a scăpat rechiziţiilor şi distrugerii, ca de altfel tot ce însemna proprietate: „Moşiile dintr-un capăt la celalt al ţării, casele ţăranilor şi bisericile au fost jefuite. Din biserici au făcut grajduri. La Florica, sub cuvânt că acolo este mormântul lui I.C. Brătianu sfătuitorul regelui Carol, au rechiziţionat şi furat tot ce au putut, însă pe sub ascuns. Au stabilit acolo o etapă a regiunei […]. Nu mă pot obişnui cu faptul că mormântul tatii este acum în mâinile vrăjmaşului"[18]. În luna mai 1917 familia rămasă în teritoriul ocupat a cerut autorizaţie să facă parastas

[13] *Ibidem*, p. 6–8.

[14] *Ibidem*, p. 10.

[15] *Ibidem*, p. 13, 71; când Sabina Cantacuzino a fost internată la mănăstirea Pasărea, ofiţerul german Moss, responsabil cu internarea, i-a spus şi motivul internării: „Ca ostatic pentru ca guvernul român să dee drumul germanilor din Moldova".

[16] *Ibidem*, p. 52,

[17] *Ibidem*, p. 105.

[18] *Ibidem*, p. 31.

pentru I.C. Brătianu la Florica, dar nu i s-a permis[19]. Nu era uşor să porţi numele Brătianu. Pia scrie că, se pare, şi interogatoriile celor ridicaţi în acele zile începeau cu întrebarea „dacă sunt rude cu primul-ministru Brătianu".

Autorităţile române din teritoriile ocupate au rămas indiferente faţă de situaţia în care se afla partea rămasă în Bucureşti a familiei Brătianu. Alexandru Tzigara-Samurcaş, prefectul Poliţiei Capitalei, şi Nicolae Costache-Lupu, secretar general la Ministerul de Interne (practic şeful administraţiei româneşti în teritoriile ocupate), au refuzat să mai intervină pe lângă autorităţile germane pentru că îşi „aprinseseră paie în cap" de câte ori rostiseră numele Brătianu.

Nici la spitalul „Filantropia", unde lucrau doamnele Brătianu, atmosfera nu a fost uşor de suportat. În ultimele zile ale anului 1916 Lily Fălcoianu, care avea acum direcţiunea, le-a interzis să mai vină la spital, pentru că numele Brătianu atrăgea ura asupra instituţiei. În ciuda tuturor presiunilor la care erau supuse, surorile Brătianu s-au implicat în dezafectarea (inevitabilă) a spitalului şi transformarea lui în cantină pentru populaţia civilă săracă, spre sfârşitul lunii ianuarie 1917[20].

Comportamentul unor persoane cu rol politic şi autoritate în societatea românească o dezamăgeşte pe Pia Brătianu. Ea este intrigată şi dezgustată de atitudinea germanofilă a unora, mergând până la a-şi denigra poporul[21]. Jurnalul este foarte aspru în ce îl priveşte pe Constantin Stere (căruia îi reproşează orbirea şi ambiţiile de „european germanizat")[22]. La fel sunt referirile la Petre P. Carp, care, prin trecerea pe care o avea în faţa ocupantului german, ar fi putut salva mulţi români de arestare, dar nu a înţeles să se implice. (Pia notează că liderul conservator l-a salvat pe dr. Cantacuzino, dar numai pentru că nora lui urma să nască şi avea nevoie de îngrijiri medicale[23]). Despre Marta Bibescu scrie că s-a retras la Buftea, unde „primeşte vizitele ofiţerilor germani prieteni şi se fotografiază cu ei", iar atunci când aceasta se scuză „că ar dori să vie s-o vadă, dar nu ştie cum să facă, temându-se să nu fie luată la ochi", Pia îi scrie „să nu se obosească, deoarece s-ar compromite în ochii germanilor."[24] Şi Lily Fălcoianu, fosta tovarăşă de joacă din

[19] *Ibidem*, p. 88. Slujba religioasă de pomenire a lui Ion C. Brătianu a avut totuşi loc, prin grija administratorului moşiei Florica.

[20] *Ibidem*, p. 25, 43, 44, 52.

[21] „Pe aceştia îi despreţuesc şi dacă n-ar fi români şi nu mi-aş reaminti neîncetat că trebue să fim uniţi în nenorocire mai mult ca oricând, i-aş urî mai straşnic decât pe duşmani."; *ibidem*, p. 31.

[22] *Ibidem*, p. 48, 72, 78, 90, 106 („Cât de mare se crede şi cât de mic este în clipele acestea! A murdărit un trecut frumos şi mai mult ca orişicând proverbul este drept: *La parole est d'argent, la silance est d'or*."), 111–113, 116–117.

[23] *Ibidem*, p. 25. Atitudinea lui Petre P. Carp este confirmată şi de răspunsul lui la aflarea veştii că la Ploieşti au fost internaţi 140 de bărbaţi şi femei: „Lasă, bine le face, că sunt toţi hoţi!"; *ibidem*, p. 64.

[24] *Ibidem*, p. 62, 69.

copilărie a fraților Brătianu, își etalează acum sentimentele filogermane: „Dânsa nu face decât să-i laude [pe nemți], să le spună că românii sunt toți hoți, bine că pun germanii regulă în țară". În altă parte găsim notat că aceasta ar fi spus că „împerecherea dintre germani şi romance va regenera rasa română". Prima care a luat atitudine față de acest comportament este Pia-mama, care a interzis vizitele domnişoarei Fălcoianu[25].

Jurnalul descrie însă şi oameni şi atitudini care o impresionează pozitiv pe autoare. Este cazul stareței de la mănăstirea Pasărea, care s-a purtat cu multă atenție cu Sabina Cantacuzino şi Lia Brătianu, internate aici din martie până în decembrie 1917, şi le-a mijlocit corespondența cu familia din Bucureşti. Din scrisorile Sabinei a aflat Pia amănunte despre unul dintre numeroasele abuzuri ale administrației germane, despuierea vechilor odoare de argint şi doborârea clopotelor, pentru a fi trimise la topit, şi despre durerea stareței, care nu se putea resemna cu această pierdere[26]. De menționat şi lecția ultimă a lui Titu Maiorescu, care, retras din viața publică, uitat şi părăsit, a rămas demn şi a refuzat până la capăt contactele cu ocupanții[27].

Lipsa ştirilor a fost un alt chin greu îndurat pentru doamnele Brătianu. Orice ştire era obținută cu greutate, era nesigură şi îngrijorătoare[28]. Uneori veştile bune se reduceau la internarea în spitale a tot mai mulți soldați germani de pe front; sau, în 23 ianuarie 1917, „vestea bună" era ruperea relațiilor dintre Statele Unite ale Americii şi Germania. Presa oficială („Gazeta Bucureştilor"/"Bukarester Tagblatt", „Lumina") era aservită ocupanților[29], iar presa liberă (din țările din Vest) ajungea greu în casa Brătianu, doar prin intermediul unei prietene, Lizeta Grueff[30].

Lipseau ştirile şi de la membrii familiei aflați în refugiu la Iaşi. Prima veste a fost o telegramă trimisă de Vintilă Brătianu, care a ajuns la Bucureşti pe 11 februarie 1917, cu textul tăiat de cenzură pentru că se referea la Brătieni.

[25] *Ibidem*, p. 25, 50.

[26] Un fragment din scrisoarea Sabinei Cantacuzino: „am găsit pe stariță plângând pe bancă sub clopotniță; preoții erau sus la clopotele după care copiau inscripțiile şi notele ce emiteau. […] Când ne-am coborât s-au dus cu toții în biserică să copieze inscripțiile de pe icoane. Biata stariță se închina la fiecare, o săruta cu foc, făcea cruce şi le mângâia. […] Căutând s-o mângâi, spunându-i că tot germanii îi vor plăti în curând altele noui, dar dânsa cu mult simțământ: – Noui, mamă, noui, dar n-o să mai fie acestea vechi, cu care am trăit şi am îmbătrânit şi noi şi părinții noştri, care ne-au sunat şi la bine şi la rău. Pe acestea le vor face ghiulele, să tragă tot în noi". *Ibidem*, p. 84–85.

[27] *Ibidem*, p. 48, 92: „tocmai el care avusese cele mai strânse legături prin studii şi nevastă – cu Germania – se arătase mai bun român ca ceilalți germanofili".

[28] „Trăim în astfel de întuneric, că orice ştire, din afară de incinta oraşului, este un eveniment care trecând din gură în gură, deseori se schimbă cu totul şi când se reîntoarce la urechile celui de la care a pornit acea ştire nu mai e recunoscută de chiar acel care a născocit-o". *Ibidem*, p. 9.

[29] „«Lumina» este din ce în ce mai revoltătoare. «Pro domo» serie de articole împotriva lui Ionel, împotriva celor de la Iaşi, lăudând pe nemți – mai rău ca «Gazeta!»". *Ibidem*, p. 110.

[30] *Ibidem*, p. 50, 73, 78. Printre ziarele franceze care ajungeau în casa Brătianu se număra şi „Le Temps".

Însemna totuşi ceva – cei din Iaşi „au încercat să transmită ceva”. Prima scrisoare de la Iaşi, scrisă tot de Vintilă Brătianu, a ajuns la Bucureşti pe 15 februarie 1917: „Ne dă ştiri de fiecare. Erau tocmai întruniți la Iaşi. Am plâns toți cetind-o, dar ne-am mai liniştit, deşi era tocmai de la 10 decembrie.” Următoarea scrisoare a ajuns pe 10 iunie 1917 („ne-a scos grija ce ne dăduse tifosul exantematic”). Abia din februarie 1918 ştirile de la Iaşi au ajuns la Bucureşti aproape zilnic[31].

Nu e deci de mirare că de multe ori deznădejdea o face pe Pia Brătianu să spună: „Unde eşti cronicare Niculce, să plângi biata țară a Munteniei, cum ai plâns pe vremuri pe a Moldovei, cotropită de vrăjmaşii sălbateci şi poate mai puțini ca cei de azi?” sau „Sunt obosită. Aş vrea […] să dorm, să dorm, să nu mă deştept, până în clipa când se vor reîntoarce ai noştri. Câți se vor mai reîntoarce?”[32]

Pia încearcă să se încurajeze, pornind de la exemplul surorilor sale Maria[33] şi Sabina[34], dar mai ales de la cel al mamei sale: „La vârsta ei, despărțită de cea mai mare parte din copii, neştiind de-i va mai vedea, este plină de nădejde şi chiar când are clipe de îndoială ştie să le înlăture. Viața sbuciumată ce a dus din tinerețe până la bătrânețe, în exil, răsboaie şi lupte politice îndârjite, i-au oțelit poate sufletul mai mult ca nouă celor tineri […]. Totuşi cât trebue să sufere în ea. Să dea Dumnezeu ca să vadă ceea ce nu credea nimeni că va vedea generația noastră: România Mare, făurită cu ajutorul fiilor ei, precum a văzut România Mică făurită cu ajutorul bărbatului ei.” Sau în alt loc: „[mama] nu se coboară din odaie. Toți cei ce vreau să o vadă, se urcă sus şi toată ziua se perindă prietene şi chiar persoane pe care nu le cunoştea până la ocupație. Unii vin să-i țină de urât, alții să-i istorisească păsurile, mulți să ia putere de răbdare de la dânsa”[35].

Mai sunt şi unele întâmplări de zi cu zi care îi redau încrederea. Una dintre ele: un preot care cumpără ziarul de ocupație („Gazeta Bucureştilor”/”Bukarester Tagblatt”) spunând „Ia dă, măi băiete, să văz ce minciuni mai spune azi” este denunțat poliției germane de o femeie şi chemat la comenduire; „Diplomația lui face admirația mahalalei”, căci scapă convingându-l pe polițai să nu se ia după vorbele unei femei, căci toată lumea ştie că femeile vorbesc multe…[36]. Sau răspunsul preotului Justin, prizonier, evadat şi prins pe când voia să fugă în Moldova, având la el fotografii ale regelui, acuzat de spionaj: „Nu sunt spion, dar sunt român şi mă duceam unde puteam să-mi servesc regele şi țara”[37]. Sau cazul lui moş Drăghici, țăran din Răteşti, care „purta barba mare şi păr mai lung ca

[31] *Ibidem*, p. 63–64, 90, 124.
[32] *Ibidem*, p. 24, 58.
[33] „Dintre noi cea mai optimistă este Mariuța”. *Ibidem*, p. 32.
[34] „Sabina are voință şi curaj, deşi se îndoieşte de isbânda finală”. *Ibidem*, p. 33.
[35] *Ibidem*, p. 33, 50.
[36] *Ibidem*, p. 51.
[37] *Ibidem*, p. 120.

niciodată" şi care, întrebat fiind de ce nu se tunde, a explicat: „Cum să mă tund când biata țară geme? Când îți moare un copil, şi eu am doi pe front, porți o fâşie neagră la braț – dar când ți s-a strâns țara de gât, cum să-mi tund părul? Nu-l tund până nu o voi vedea iar cum a fost mai înainte"[38]. Şi la fel de tonică, amintirea curajului lui Nicolae Filipescu care, în primăvara lui 1916, intrând la Jokey Club, îi spune ministrului Germaniei la Bucureşti, Handenhausen von dem Büsche, care se apropia de el cu mâna întinsă: „Nu-ți dau mâna. Nu meriți să-ți dau decât piciorul în spate"[39].

Pia Brătianu simte cum „se cimentează o solidaritate, o adevărată fraternitate între noi românii rămaşi sub dominația străină"[40]. O analiză sumară o face să creadă că „din fericire pentru noi, românul ştie să iasă din încurcătură fiind mai deştept şi mai puțin disciplinat, se sustrage la toate aceste ordonanțe cât poate. Mă întreb cunoscând pe german mai de aproape, dacă nu cumva este aşa de prost din cauza acestei discipline peste măsură, pierzându-şi orice individualitate. Crede tot ce îi spun cei mari"[41].

Cu siguranță însă, „niciodată după războiul acesta, chiar dacă toate sfârşesc cum cred şi fără nicio nenorocire în familie, niciodată nu vom mai putea regăsi liniştea dinainte. Mi se pare că de câte ori voi râde, îmi va ieşi în față spectrul acestor ani de durere"[42].

Analizând perioada ocupației ca stare de spirit, Pia Brătianu comprimă experiența războiului în câteva propoziții: „De când cu ocupația am trecut prin trei faze față de vrăjmaşi. Prima a fost covârşită de simțimântul de umilință, cea de a doua de răzvrătire, cea de a treia de ură. Dintre toate cea care te face să suferi mai mult este cea din urmă, care este şi cea mai urâtă, fiindcă-ți deprimează sufletul. […] Când mă gândesc uneori cum au prăpădit țara, cum au sfărâmat armata, cum îşi bat joc de ea şi de noi toți, nu simt linişte decât la gândul că vor trece şi ei prin clipele prin care trecem şi noi acum, că vor fi şi ei umiliți, batjocoriți fără cruțare de celelalte puteri ale qvadruplei […]. Îmi este totuşi ruşine să mă simt aşa, eu care nu urâsem niciodată pe nimeni"[43].

Ne putem imagina starea de spirit în care scria Pia Brătianu la 15 noiembrie 1918: „Au fugit nemții" sau o săptămână mai târziu (22 noiembrie 1918): „S-au

[38] *Ibidem*.

[39] *Ibidem*, p. 51. Nicolae Filipescu (n. 1862), conservator, fost primar al Bucureştilor şi fost ministru de Război, se stinsese din viață la 30 septembrie 1916.

[40] *Ibidem*, p. 12.

[41] *Ibidem*, p. 46.

[42] *Ibidem*, p. 49.

[43] *Ibidem*, p. 58–59. Edificatoare în acest sens, şi rândurile scrise după moartea unei prietene (13 ianuarie 1917): „«A scăpat de ocupația străină» mă gândeam şi totuşi n-aş vrea să mor înainte de sfârşitul războiului, înainte de a vedea vrăjmaşul la pământ, înainte de a le putea striga la rândul nostru: «Wir sind die Sieger!»". *Ibidem*, p. 37.

reîntors ai noştri, cei mici mult crescuți, cei mari aproape neschimbați, afară de Ionel, al cărui păr este alb şi privirea îngrijorată", cu mențiunea că „şi tatii îi albise părul într-o noapte în ajunul Plevnei, de grija răspunderii ce şi-o luase singur [...]"[44].

Apoi, ca o încununare, România Mare şi speranța că această Românie nouă este realitate, nu doar un vis minunat: „Când stai să te reculegi, câteva clipe, când ai văzut trecând în revistă armatele române lângă cele franceze, engleze, italiene, americane, în urale nesfârşite, înfrățindu-şi streagurile şi marşurile militare, când ai văzut bucuria poporului manifestându-se zile şi nopți, nebun de bucurie, prin jocuri şi cântece naționale pe străzile Bucureştilor şi în toate colțurile țării de la Nistru la Tisa, te întrebi dacă această Românie nouă, urmărită de atâtea generații în trecut, este realitate sau un vis minunat?"[45].

Jurnalul Piei Brătianu este, fără îndoială, o oglindă ce redă modul în care a fost trăită experiența ocupației străine şi permanenta raportare pe care autoarea o face la idealul României Mari, ideal în care a fost educată şi cu care a crescut.

BUCHAREST DURING THE GERMAN OCCUPATION, 1916–1918: PIA ALIMĂNEŞTIANU'S DIARY

Abstract

Among the relatively numerous contemporary memoirs about Romania during the First World War, stands out the diary of a lady from the Romanian high life: Pia Alimăneştianu, *Notes from the times of the German occupation, 1916–1918*. This diary depicts not only the events of those troubled times for the country, but also the feelings of the author herself: anxiety, helplessness, despair, resignation, revolt, hope, trust and ultimately the joy and pride to see the victory and the political achievement, which was the Greater Romania.

Keywords: First World War, diary, Pia Alimăneştianu.

[44] *Ibidem*, p. 127–128, cu nota din subsol.
[45] *Ibidem*, p. 128.

UN GEOLOG PASIONAT DE BALCANI ŞI MODERNIZAREA SOCIETĂȚII ROMÂNEŞTI: GHEORGHE MUNTEANU MURGOCI (1872–1925)

RALUCA TOMI
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

În 30 aprilie 1934, în parcul din fața Institutului Geologic din Bucureşti se dezvelea în prezența regelui Carol al II-lea, a premierului Gheorghe Tătărăscu, a unei asistențe numeroase – academicieni, profesori universitari –, prieteni apropiați, bustul lui Gheorghe Munteanu Murgoci, realizat din inițiativa Asociației petroliştilor români: „Inaugurez astăzi cu mare emoție bustul celui care mi-a fost profesor şi care a trudit întreaga viață pentru nația şi pământul românesc”, spunea regele[1].

Om de ştiință cunoscut şi apreciat de savanții europeni pentru contribuțiile sale la studierea geologiei, pedologiei, agrogeologiei, mineralogiei, geografiei din regiunile estice ale continentului nostru, participant şi organizator al congreselor internaționale de profil, profesor universitar la Şcoala Națională de Poduri şi Şosele, membru corespondent al Academiei Române, membru corespondent al Academiei de Agricultură din Franța, membru fondator al Institutului de Geologie, Murgoci a fost, ca mulți alții din generația sa, un entuziast semănător al ideilor novatoare[2]. Publicist neobosit, membru al grupului constituit de Nicolae Iorga în jurul publicației „Sămănătorul” şi autor a mai multe articole din „Revue du Petrole”, „Minerva”, „Neamul Românesc”, „Viitorul”, „Journal des Balkans”, Murgoci şi-a pus cunoştințele în slujba modernizării statului național: a fost membru al comisiei Sfatului Țării, pentru elaborarea reformei agrare în Basarabia (după primul război mondial), a luat apărarea drepturilor româneşti la Paris, în 1919. A fost un împătimit călător, membru al Societății Turiştilor Români, al cărei preşedinte onorific era principele Ferdinand, un pasionat culegător de folclor românesc alături

[1] Em. Protopopescu-Pake, *Inauguration du buste de G.M. Murgoci*, Extrait des „Comptes Rendus des Séances de l'Institut Géologique de Roumanie”, tom. XXII, séance du 11 mai 1934, Bucureşti, 1938, p. 3.

[2] Despre personalitatea lui Gheorghe Munteanu Murgoci au scris: Ştefan Cantunari, Em. Protopopescu Pake*, Gh. Munteanu Murgoci geolog (1872–1925)*, Bucureşti, Editura Națională, 1936; Al. Codarcea, *Gh. Munteanu-Murgoci*, Bucureşti, Editura Ştiințifică, 1957; Marcian Bleahu şi Br. Iancovici, *Personalitatea lui G.M. Murgoci* în G. M. Murgoci, *Opere alese*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R, 1957, p. 335–344 etc. De un real folos, pentru înțelegerea legăturilor lui Murgoci cu savanții timpului său şi cu membrii Casei regale, ne-a fost comunicarea d-lui profesor Andrei Pippidi, *Din scrisorile lui G.M. Murgoci*.

„Studii şi materiale de istorie modernă”, vol. XXVII, 2014, p. 107–148

de soția sa, Agnes Kelly. S-a remarcat prin interesul față de educarea tinerei generații, fiind inițiatorul cercetăşiei, iar calitățile sale pedagogice i-au fost apreciate de generații de studenți. Între 1919–1920 a predat cursuri de mineralogie şi petrografie la Universitatea din Cluj, implicându-se în organizarea prestigioasei instituții de învățământ superior. A fost unul dintre cei „trei profesori români cu lucrări în domenii deosebite, dar legați între ei prin aceleaşi tendințe în ceea ce priveşte orientarea nouă a poporului nostru", care „s-au gândit că ar fi mai bine ca un institut special, mai nou şi mai liber decât institutele oficiale, să pornească pe calea aceasta". Cei trei profesori erau: Nicolae Iorga, Vasile Pârvan şi Gheorghe Murgoci, iar Institutul era cel pentru Studiul Istoriei Europei Sud-Estice.

În articolul de față încercăm să desluşim, pe baza unor documente inedite din arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" şi a corespondenței sale de la Biblioteca Academiei Române, câteva momente mai puțin cunoscute ale activității sale politice, precum şi ale implicării sale sociale. Vom arăta preocuparea sa constantă față de soarta romanității balcanice, ceea ce explică implicarea în proiecte de instituționalizare a cercetării istorice a regiunii, deschiderea față de problemele referitoare la modernizarea statului.

PRIMELE ACȚIUNI POLITICE, IMPLICĂRI CULTURALE, PROIECTE SOCIALE

Proaspăt întors din Occident, cu un doctorat luat la München, Murgoci se va înscrie în rândurile Partidului Conservator, fascinat de personalitatea lui Petre P. Carp şi de activitatea junimiştilor. Informația apare în scrierea *Se caută omul lui Carp!*[3] şi în scrisoarea din 4 aprilie 1914, adresată preşedintelui Partidului Conservator, prin care Murgoci îşi anunța demisia oficială[4]. Ambele documente mărturisesc despre intențiile generoase ale generației sale de a se implica în renaşterea politică a țării şi despre politicianismul îngust al liderilor, care erau lipsiți de viziune, neinteresați în educarea tinerilor membri de partid, în coordonarea energiei acestora spre împlinirea idealurilor naționale. După propriile-i mărturisiri, încă din 1906 a renunțat să mai frecventeze întrunirile conservatoare, apropiindu-se de cerul de intelectuali din jurul publicațiilor coordonate de Nicolae Iorga, „Sămănătorul" şi „Neamul Românesc".

Crescut pe dealurile Măcinului, în apropierea Dunării, Murgoci a fost un constant apărător al lumii rurale, al originalității folclorului românesc. Excursiile geografice şi explorările geologice au fost un prilej de permanentă descoperire a universului țărănesc. Încă din 1898 îi scria din Transilvania dr. Constantin I. Istrati: „Azi am petrecut ziua într-un sat de români neaoşi. Am fost la biserică, în târg şi

[3] *Se caută omul lui Carp*, Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", vezi anexa nr. 1. Probabil manuscrisul datează din 1912, deoarece în document Murgoci se exprimă astfel: „De la o vreme m-am retras, mai ales de la 1906, căci am văzut că nici eu nu sunt de politică, dar nici politica de mine şi de şase ani stau şi judec lucrurile după capul meu". Vezi anexa nr. 1.

[4] Vezi anexa nr. 2.

apoi la joc. E o zi în care am simțit mai multă plăcere decât poate anul întreg. Le-am vorbit bătrânilor foarte ageri de la munte, despre țara noastră, de patriotism, de credință şi speranță. Mulți dintre ei cunosc bine „țara" cum o numesc ei şi m-au întrebat de multe lucruri, de rege, de miniştri şi de toți „oamenii mari"[5]. Călătoria sa se desfăşura la puțin timp după mişcarea memorandistă, prilej de nouă conlucrare a spiritelor implicate în mişcarea națională de pe ambele versante ale Carpaților. Nu întâmplător primele sale contribuții în „Sămănătorul" sunt prelucrări ale unor legende româneşti: *Piatra fetei*[6] şi *Bisericuța Catrinei, o legendă despre Ştefan vodă*[7]. Alături de soția sa, Agnes, a promovat obiceiurile şi tradițiile româneşti. Iată ce îi scria lui C.I. Istrati în 1905 din California, unde se dusese să-şi perfecționeze studiile într-o nouă disciplină – agrogeologia: „Am adus şi noi ceva în California, costumul românesc. Nevastă-mea, care cu această ocaziune vă trimite complimentele sale, umblă îmbrăcată în bluze (ii) româneşti, ce provoacă admirația tuturor. O mulțime de cunoştințe au luat adresa Societății Furnica, pentru procurarea acestor splendide, ‹‹beautiful blouse››. De altfel în muzeul de aici e o cameră întreagă cu broderii româneşti – alături de turceşti şi indiene – aduse de doamna Stanford din numeroasele ei voiajuri, aşa că lumea de aici nu e străină de arta românească"[8].

Situația economică şi socială a țărănimii l-a preocupat pe Murgoci, iar în „Neamul Românesc" a reuşit să descrie starea dramatică în care se zbătea mica gospodărie țărănească. Istovirea fizică şi economică a țăranului prin exploatarea sa sistematică, prin învoieli agricole împovărătoare, mortalitatea infantilă, bolile nemiloase, TBC-ul şi pelagra erau numai câteva dintre problemele ce trebuia să fie rezolvate de politicienii români. Murgoci era sceptic față de soluțiile găsite de liberali[9], dar nu era încrezător nici în posibilele rezolvări sugerate de conservatori. Cunoştea din interior disensiunile dintre diferite grupări conservatoare, dintre junimişti, „unii care urmează mai mult tradițiile unei vechi şcoale literare şi-şi

[5] Gheorghe Munteanu Murgoci către dr. C.I. Istrati, Poiana, Transilvania, 26 iulie 1898, Biblioteca Academiei Române (în continuare BAR), *fond Corespondență Murgoci*, S 46 (1)/ DCLXXVII.

[6] G. Murgoci, *Piatra fetei*, în „Sămănătorul", an II, no. 6, 9 februarie 1903, p. 89–90.

[7] Idem, *Bisericuța Catrinei, o legendă despre Ştefan vodă*, în „Sămănătorul", an. III, nr. 9, 29 februarie 1904, p. 141–143.

[8] Gheorghe Munteanu Murgoci către dr. C.I. Istrati, Stanford University, California, 1 mai 1905, în BAR, *fond corespondență Murgoci*, S 46 (9)/DCLXXVIII. Remarcăm că soția sa, prima femeie doctor în filosofie al Universității din München, a scris mai multe articole despre obiceiurile româneşti în publicația britanică „Folklore": *Ouăle româneşti de Paşti*, *Semnele de pe blocurile de sare şi alte semne de identificare*, *Obiceiuri legate de moarte şi înmormântare* etc. Agnes Murgoci a făcut o propagandă românească în Anglia, în timpul şi după primul război mondial, printr-o serie de conferințe în cadrul *Folklore Society*. Virgiliu Florea editor, Agnes Murgoci, Helen Beveridge Murgoci, *Pagini alese despre folclorul românesc*, Bucureşti, Editura Viitorul Românesc, 2005, p. 6–9. Despre activitatea lui Agnes Murgoci vezi şi Virgil Florea, *M. Gaster şi Agnes Murgoci, avocați în Marea Britanie ai culturii populare româneşti*, Cluj, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2003.

[9] G. Murgoci, *În chestia țărănească. I Liberalii şi țărănimea*, în „Neamul Românesc", an. I, nr. 7, 1 iunie 1906, p. 101–102.

ascund încă neîndrăzneala politică sub formule vagi", iar alții nu sunt altceva decât o adunare, „cât se poate de comică, de şiretenie, de lăcomie, de incapacitate". În opinia sa partidele erau mai mult „colectivități de interese nu de idei". Neimplicarea autorităților ar duce la rezolvarea violentă a problemei țărăneşti scria Murgoci la numai câteva luni distanță de răscoalele din 1907[10].

Preocupările ştiințifice nu l-au transformat într-un savant rupt de realități. S-a implicat în sprijinirea luptei naționale alături de ceilalți membri ai generației sale, ce gravitau în jurul lui Nicolae Iorga. Relațiile lor, începute încă din 1903, anul colaborării la volumul omagial dedicat lui Dimitrie A. Sturdza, au marcat destinul lui Murgoci, până la dispariția sa prematură[11]. S-a implicat în campaniile de culturalizare din mediul rural, în lupta pentru susținerea unui teatru în limba națională, în sprijinul luptei naționale din Ardeal. În 1909 se afla la Răşinari, unde a ținut o cuvântare la mormântul lui Andrei Şaguna, cu ocazia centenarului naşterii mitropolitului. A fost un prilej de a sublinia că națiunea română îşi avea locul său bine delimitat pe harta lumii, timpul înfloririi sale fiind apropiat, identificând ca izvoare ale existenței sale rezistența în fața istoriei, cultura şi forța morală[12]. A încercat închegarea unui colectiv pentru realizarea tratatului de geografie a României şi a reuşit să realizeze un manual împreună cu Ioan Popa-Burcă, unde apăreau toate regiunile locuite de români, inclusiv cele de la sud de Dunăre[13].

„Doamne, mult are omul de învățat şi viața e aşa de scurtă!", exclama geograful şi geologul, care dorea să fie la curent cu noutățile ştiințifice din domeniile sale de cercetare. În America a studiat în laboratorul de la Universitatea Berkeley din California, condus de profesorului Eugene Woldemar Hilgrad, unul dintre renumiții agrogeologi[14], a călătorit în Rusia[15], în Anatolia[16] şi a avut contacte cu numeroase personalități ştiințifice, truda sa fiind recunoscută prin alegerea în comitetul de organizare a Congresului petrolului, desfăşurat în 1907 în Bucureşti, de asemenea în cele ale congreselor de agrogeologie şi pedologie de la Budapesta (1909), Stockholm (1911). „Acest tânăr geolog are un deosebit talent de a pune ştiința sa la îndemâna oricui, făcând-o foarte plăcută"[17], scria Nicolae Iorga despre generozitatea celui care răspundea de partea ştiințifică a „Sămănătorului". A fost membru fondator şi activ al „Asociației pentru înaintarea şi răspândirea ştiințelor în

[10] Idem, *În chestia țărănească. II Conservatorii şi țărănimea*, în „Neamul Românesc", an. I, nr. 8, 4 iunie 1906, p. 119–120.

[11] Andrei Pippidi*, Din scrisorile lui G.M. Murgoci*, comunicare; Barbu Theodorescu editor, *Scrisori către Nicolae Iorga (1902–1912)*, vol. 2, Bucureşti, Eitura Minerva, 1979, p. 39–40.

[12] G. Murgoci, *Cuvântare la mormântul lui Şaguna*, în „Sămănătorul", an. VIII, nr. 45, 8 noiembrie 1909, p. 883–885.

[13] G. M. Murgoci, *Geografia României şi a țărilor locuite de români* (cu colaborarea d-lui I. Popa-Burcă), Bucureşti, 1902. Lucrare premiată de Academia Română.

[14] Gheorghe Munteanu Murgoci către dr. C.I. Istrati, Stanford University, 1 mai 1905, BAR, *fond corespondență Murgoci*, S 46 (9)/DCLXXVIII.

[15] Gheorghe Munteanu Murgoci către Nicolae Iorga, BAR, *Corespondență Iorga*, vol. 173, f. 50.

[16] *Ibidem*, f. 188.

[17] „Sămănătorul", 1906, p. 220.

România", a ținut mai multe conferințe de popularizare[18] şi a scris numeroase notițe referitoare la descoperirile ştiințifice ale epocii sau relatări ale propriilor voiaje prin Europa, America, Asia[19].

EXPERIENȚA BALCANICĂ: EXCURSII LA ROMÂNII SUD-DUNĂRENI, PE FRONTUL DIN BULGARIA ÎN VARA LUI 1913

Afinitatea față de geografia şi istoria popoarelor din Balcani a fost o constantă a activității lui G.M. Murgoci. Vom prezenta activitatea sa din perioada 1911–1913 pe baza unor documente de arhivă, găzduite de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga". Ne referim la proiectul unei lucrări care urma a fi dedicată principelui Ferdinand. Lucrarea era concepută a avea patru capitole: *Aromânii şi soarta lor*, *Pentru Țara Nouă*, *Cu armata noastră în Bulgaria*, *De lucru în viitor,* şi ar fi cuprins articolele apărute în publicațiile „Minerva", „Universul", conferințele lui Murgoci referitoare la excursia organizată în aprilie 1911 în localitățile din Macedonia locuite de aromâni, notele sale privitoare la scurtul răstimp petrecut cu trupele române în Bulgaria, în vara lui 1913, proiectele de dezvoltare economică a Dobrogei Noi. Două dintre capitolele menționate în cuprins reunesc articolele lui Murgoci apărute în 1913 în publicațiile menționate, iar unul dintre ele a făcut obiectul unei lucrări separate *Țara Nouă, Dobrogea sudică şi Deliormanul*, publicată în 1913. Celelalte capitole, *Aromânii şi soarta lor*, respectiv *Cu armata noastră în Balcani* sunt inedite şi vor face obiectul prezentării noastre.

Murgoci menționa în notițele sale că respectul față de aromâni îi fusese sădit în liceul din Brăila, unde îl avusese profesor de română pe Athanasie Popescu, care a făcut şi câteva cursuri în dialectul sud-dunărean. Mai târziu, la Şcoala Normală Superioară a întâlnit câțiva tineri aromâni de care-l va lega o prietenie trainică (Pericle Papahagi – director al liceului român din Bitolia, Mihai Dimonie – botanist, Ilie Ghicu, Dalametra – institutor în Veria, Salonic, Costică Cosmescu). Mai trebuie amintit şi manualul de geografie publicat în 1902 împreună cu Ion Popa-Burcă, unde există un capitol aparte dedicat românilor aflați în afara granițelor, capitol ce cuprindea noțiuni de demografie, istorie, cultură. Manualul cuprindea chiar şi o hartă a Macedoniei şi a țărilor vecine. Succesul lucrării a fost încununat de acordarea premiului Academiei. Activitatea ştiințifică l-a determinat să aibă legături cu renumiți oameni de ştiință din Balcani. În 1906 descria, într-o notiță din „Neamul Românesc", vizita profesorului de geografie, rector al Universității din Belgrad, Iovan Čvijiči, care studiase şi etnografia popoarelor balcanice şi care îi mărturisise lui Murgoci: „Necontestat că aromânii sunt elementul cel mai puțin numeros din Turcia, dar tot aşa de netăgăduit este că ei sunt singurii oameni culți în Macedonia şi Turcia. Felul de trai, portul, curățenia, moralitatea şi ospitalitatea ți-l arată pe

[18] Marcian Bleahu şi Br. Iancovici, *op. cit.*, p. 342–343.

[19] G. Murgoci, *De la San Francisco la Hamburg. San Francisco*, în „Sămănătorul", an. VII, nr. 11, 9 martie 1908, p. 212–216; idem, *Dulapul în Sikhim (Himalaia*), în *ibidem*, p. 219–220.

aromân la primul moment că e cu mult superior oricărui alt neam din Macedonia. Când în timpul excursiilor mele pe acolo, auzeam că într-un sat e un aromân, să fi fost bogat sărac, oricum, eu la el mergeam să cer găzduire, chiar dacă satul ar fi fost plin de sârbi"[20].

Treptat în activitatea lui Murgoci se contura proiectul unor cercetări minuţioase a realităţilor geografice, economice, istorice, etnografice de la sud de Dunăre. În 1913, în condiţiile în care se reconfigurau graniţele statelor balcanice, iar problema comunităţilor aromâne făcea obiectul unor proiecte iniţiate de statul român (sunt cunoscute instrucţiunile primite de reprezentantul României la conferinţa de la Londra: statele balcanice să respecte şcolile şi bisericile aromânilor, constituirea unui episcopat, intrarea lor în componenţa unui stat independent albanez) sau de reprezentanţii „Societăţii de Cultură Macedo-Română", care în februarie-aprilie 1913 au sensibilizat cabinetele europene în favoarea constituirii unei Macedonii autonome, în care toate naţionalităţile să se bucure de drepturi egale[21], Murgoci sesiza direcţiile ofensivei româneşti în Balcani: cea ştiinţifică şi cea economică. Într-un articol din 9 ianuarie 1913, apărut în „Minerva" afirma că: „lumea noastră ştiinţifică a îmbrăţişat cu entuziasm ideea emisă de dl. Iorga pentru înfiinţarea unui Institut oriental la Bucureşti, de care s-a vorbit atâta astă-vară (vara lui 1912)", iar mai departe scria despre cucerirea statelor balcanice prin capitalul românesc: „să ne înfigem în orice întreprinderi, să avem un loc în orice piaţă, să fie o firmă în orice târg, iată care va trebui să fie politica noastră în Peninsula balcanică". Pentru realizarea acestui obiectiv România se putea bizui pe aromâni, „oameni activi, sobri, inteligenţi şi morali". În toamna lui 1913, din iniţiativa Ligii Culturale şi a Societăţii de Cultură Macedo-Române au loc mai multe întruniri menite să atragă atenţia asupra politicii brutale de deznaţionalizare, chiar de exterminare etnică, dusă de bulgari şi greci faţă de populaţia aromână. Murgoci îşi făcuse cunoscute opiniile în articolele apărute în „Minerva" din 10 şi 15 iulie 1913, intitulate sugestiv: *Masacarea aromânilor*, respectiv *Împărţirea Macedoniei. Pieirea aromânilor*. Autorul critica politica timidă a statului român în raport cu populaţia aromână, arătând că în faţa propagandei greceşti, bulgăreşti, cea a statului român a fost ineficientă. Dădea exemplul satelor din jurul Bitoliei, care în majoritatea lor erau grecizate.

Interesante sunt cele două conferinţe ţinute la Ateneu şi la Casa Şcoalelor, în 8 şi 24 noiembrie 1913, dedicate excursiei organizate de Murgoci în perioada Sărbătorilor pascale din aprilie 1911 în mijlocul comunităţilor de aromâni din Macedonia. Scopul acesteia fusese de a descoperi ţinuturi necunoscute şi „de a cunoaşte odată acasă la ei pe acei aromâni harnici, culţi si morali, despre care toţi

[20] „Neamul Românesc", an. I, nr. 22, 23 iulie 1906, p. 350.

[21] Ionuţ Nistor, *„Problema aromână" în raporturile României cu statele balcanice (1903–1913)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009; Nicolas Trifon, *Les aroumains, un peuples qui s'en va*, Paris, 2005; ediţia română*: Aromânii: pretutindeni, nicăieri*, Chişinău, Editura Cartier, 2012; Daniel Cain, Armand Goşu, Cornel Sigmirean, Annemarie Sorescu-Marinkovici, *Românii de lângă noi*, Bucureşti, Editura Corint Junior, 2013.

cercetătorii scriu numai laude". Excursia s-a bucurat de sprijinul lui Mihailo G. Ristič, ministrul Regatului Serbiei la Bucureşti, şi s-a desfăşurat sub patronajul Societății Turiştilor Români, al cărei preşedinte de onoare era principele Ferdinand. În 1910 apărea în „Anuarul Societății Turiştilor Români" itinerariul acesteia, pe zile şi ore, cu detalii numeroase referitoare la aşezarea geografică, istoria locală, monumentele de cultură ce urmau a fi vizitate[22]. Anul următor, 1911, Murgoci şi Pericle Papahagi semnau broşura *Turcia, cu privire specială asupra Macedoniei*, în care era prezentată istoria recentă a regiunii, cu precizări numeroase referitoare la comunitățile de aromâni (în fapt era o reeditare a capitolului despre aromâni din manualul din 1902, completat cu harta şcolilor aromâneşti). „Călătorii, cărora li s-a fixat un foarte bun itinerariu, nu sunt mulți, dar între ei se află personalități distinse ale vieții noastre politice şi culturale", scria Nicolae Iorga în „Neamul Românesc" din 15 aprilie 1911[23]. Printre cei 29 de excursionişti se aflau foşti miniştri şi academicieni: dr. C.I. Istrati, profesori universitari – dr. Nicolae Coculescu, profesor de astronomie la Universitatea din Bucureşti, contraamiral Vasile Urseanu, împătimit astronom, alături de: Al. Alessiu, consilier la Curtea de Casație, Bucureşti; Matei Balş, consilier la Curtea de Apel, Bucureşti; I. Ciuntuleac, consilier la tribunalul din Suceava, împreună cu soția; dna dr. I. Cantacuzino; Marcel Djuvara, inginer, inspector la Ministerul Industriei; E. Dimitriu, avocat din Câmpulung; Febronia Dimitriu, profesoară în Tulcea; A. Enescu, farmacist din Bacău; G. Flaişeln, consilier la Curtea de Casație, Bucureşti; G. Hârgot, judecător în Baia de Aramă, împreună cu soția; A. Henției, farmacist, Bucureşti, dra Henției; F. Lebrun, doctor în litere, publicist; C. Niculescu, licențiat în ştiințe; Em. Protopopescu-Pake, geolog de la Institutul Geologic din Bucureşti; I.T. Protopopescu, procurator general la Banca Românească; C. Rădulescu, doctor în medicină, Bucureşti; Julian Rick, student, Iaşi; I. Voinescu, artist fotograf; Al. Ulubeanu, avocat; I.I. Agraru, elev la Ploieşti, Gheorghe şi Agnes Murgoci. Intenționa să participe şi Vasile Pârvan, numele său aflându-se pe una dintre liste, iar Nicolae Iorga îşi mărturisea că ar fi dorit să conducă excursia: „Căci în Balcani avem şi o misiune ştiințifică de îndeplinit şi nu e prea curând astăzi să ne aducem aminte de dânsa"[24].

O parte dintre participanți şi-au publicat impresiile în broşuri sau albume apărute în 1912. Printre aceştia se numără François Lebrun şi I. Voinescu, autorii unui minunat album bilingv[25], iar C.I. Istrati a ținut o comunicare la Academia Română în 12 mai 1911, publicată apoi sub titlul *Macedonia – Descriere şi păreri*, a avut interviuri în „Dimineața" şi „Universul", i-au apărut câteva notițe de călătorie în „Calendarul Aromânesc" din 1912[26]. Marioara Henției şi-a publicat

[22] G. Murgoci, *Escursiunea în Macedonia*, în „Anuarul STR", anul 1910, vol. VIII, p. 75–104, cu hărțile regiunilor ce urmau a fi parcurse.

[23] „Neamul Românesc", 15 aprilie 1911, p. 657–658.

[24] *Ibidem*.

[25] Fr. Lebrun, I. Voinescu, *Macedonia*, Bucarest, Institut d'Arts Graphiques Charles Göbl, 1911.

[26] Dr. C.I. Istrati, *Călătoria la românii din Macedonia*, în „Calendar Aromânesc", 1912, p. 29–40.

însemnările de călătorie în „Flambura”[27]. De amintit că dr. C.I. Istrati sublinia că soarta aromânilor „e legată de cea a Turciei”, iar dacă Imperiul otoman îşi va pierde posesiunile europene, aromânii ar fi înghiţiţi de celelalte naţionalităţi din Balcani. Salvarea lor ar fi fost constituirea unui episcopat, a unei elite intelectuale care „să nu constituie un strat de proletariat bucureştean, dar oameni care să se afirme în propria lor ţară, prin starea lor culturală şi morală”[28].

Murgoci nu a mai avut timp să-şi publice însemnările, dar primul capitol al lucrării pe care dorea să o dedice principelui Ferdinand era intitulat *Aromânii şi soarta lor*. În introducere critica politica statului român faţă de motivul implicării în războiul balcanic şi rezolvarea problemei aromâne: „Dacă era un cuvânt îndreptăţit pe baza căruia puteam şi trebuia să ne amestecăm în Războiul balcanic şi în afacerile aliaţilor era tocmai chestiunea şi viitorul aromânilor, pe care nu ne-o putea contesta nimeni… de îndată ce, în urma succesului aliaţilor s-a dat pe faţă planul împărţirii Macedoniei, era momentul nimerit al unei intervenţii făţişe şi precise. Pe această bază, tare şi dreaptă, iar nu pe motivul de îndreptare a graniţei dobrogene, trebuia să păşim pe terenul de luptă şi să ne arătăm puterea, să ne cerem dreptul şi să ne impunem vederile de popor pacinic şi civilizat între Peninsula balcanică şi Europa”. Pentru Murgoci „planurile mari ca şi faptele mari nu se pot ascunde, ele trebuie arătate şi urmărite cu tărie. Mai ales când ai de-a face cu oameni şi popoare balcanice”[29].

Călătoria din 1911 a fost importantă şi pentru că participanţii au intrat în contact direct cu realităţile economice, sociale, etnografice din Balcanii anilor premergători războaielor din 1912–1913. Murgoci preciza de la început că situaţia aromânilor era dramatică, aceştia fiind prigoniţi sub semnul Crucii. Peste tot în regiunile vizitate „ai impresia că eşti într-o ţară slavă, dar peste tot în locul de frunte, în piaţa mare, în colţul străzii cu clădirea cea mai frumoasă, vei găsi un cuib aromânesc. Aromânul nu constituie numai partea cultă şi îndeosebi comercială a acestei ţări, dar el constituie aristocraţia popoarelor balcanice”.

Au fost vizitate comunităţile aromâne din vilaietele: Scopje, Monastir, Salonic. S-a plecat din Bucureşti, apoi drumul a trecut prin Vârciorova, Orşova, îmbarcarea pe vapor până la Belgrad; de aici cu trenul pe Valea Moravei prin Niş. S-au oprit în Skopje (Üsküb), Vereş (Köprülu). De aici cu trăsurile, pe „o şosea splendidă”, au vizitat Pîrlep (Perlepe), apoi au plecat spre Cruşova, unde au ajuns în Vinerea Mare. În drumul spre Monastir (Bitolia) s-au oprit în Resna. În Monastir au sărbătorit Paştele. Au plecat cu trăsurile spre Ohrida, unde au poposit două nopţi. În drumul spre întoarcere la Monastir, au vizitat mai multe sate (printre care

[27] Marioara Henţiescu, *Impresii în urma unei călătorii la românii din Macedonia*, în „Flambura”, nr. 5, 1912, p. 14–17.

[28] Dr. C.I. Istrati, *Macedonia – Descriere şi păreri, în urma unei călătorii făcute în aprilie 1911*, Bucureşti, 1911, p. 6–8.

[29] Gheorghe Munteanu Murgoci, *Aromânii şi soarta lor*, Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, vezi anexa 3.

Moloviştea şi Gopeş). De la Monastir au luat trenul spre Salonic, unde au vizitat oraşul, unii dintre ei mergând să-şi vadă rudele la Vlahoclisura (N. Coculescu). De la Salonic au luat trenul spre Constantinopol, apoi cu vaporul spre Constanța şi de aici spre Bucureşti.

Excursioniştii au fost întâmpinați pretutindeni cu prietenie, ospitalitate, poate şi pentru că excursia s-a desfăşurat în preajma Sărbătorilor pascale. La Skopje (Üsküb) autorul remarca existența a două grupări în sânul comunității aromâne: unii erau filoromâni (naționaliști), în jur de 200 de suflete, alții erau grecomanii. Ultimii vorbeau însă aromâneşte, atât în familie, cât şi în afacerile zilnice. Erau înstăriți: frații Papateodosi (cu magazin de fierărie, lemnărie şi o fabrică de cherestea la Mitroşița), familia Dicea, magazin de stofe, Matei Lazăr – magazin de coloniale. Aromânii aveau în Scopje o şcoală şi o biserică. O şcoală exista şi în Veleş (Köprülu), prilej pentru Murgoci de a aminti dragostea aromânilor pentru învățătură. Mulți dintre ei, comparativ cu alte etnii, ştiau să scrie, să citească, să socotească. Tensiunile dintre filoromâni şi grecomani sunt relatate în episodul închinat lui Gheorghe Casap, un haiduc aromân, care i-a însoțit o parte din drum. Filoromân, acesta s-a ridicat împotriva grecilor şi a aromânilor grecomani, atitudine care i-a adus moartea la puțin timp după trecerea excursioniştilor. Pe drumul spre Pîrlep s-au întâlnit cu mai mulți ciobani, au conversat cu ei în dialect, iar unul dintre ei a exclamat: „Ajutați-ne, că altminteri suntem pierduți!” În Pîrlep, din 20.000 de locuitori, Murgoci afirma că numai 50 de familii erau aromâne, iar dintre acestea numai 28 erau filoromâne. Aromânii se îndeletniceau aici cu argintăria, erau considerați buni meseriaşi. Înainte de a intra în Cruşova au văzut celebra Stâncă a lacrimilor, unde se despărțeau de familiile lor cei care plecau să-şi caute rostul în străinătate. Au fost impresionați de aşezarea pitorească a Cruşovei, în amfiteatru. Din cei 10–12.000 locuitori, 8.000 erau aromâni. Averea o făceau în străinătate (America, Egipt, Noua Zeelandă), iar la maturitate se întorceau şi ridicau case impresionante. Una dintre acestea avea în jur de 60–70 de camere. Exista aici o şcoală cu două etaje, construită de un aromân din Piatra Neamț, probabil cunoscutul comerciant N. Ionescu-Busea. În Cruşova au asistat la slujba din Vinerea Mare şi au sesizat că bisericile, indiferent că erau greceşti sau bulgăreşti erau pline de aromâni. Au fost oaspeții mai multor familii de aromâni, ocazie de a observa obiceiurile, interiorul caselor. Au sesizat mobilierul sumar şi tablourile cu portretele familiei regale române. În Monastir (Bitule) au avut parte de o primire fastuoasă atât din partea localnicilor, cât şi din partea autorităților. Grecomanii erau atotputernici, erau înstăriți, ridicaseră o şcoală foarte frumoasă. Aici au sărbătorit Paştele, iar apoi au plecat să viziteze satele din împrejur: Moloviște, Târnovo, Magrova, unde predominau grecomanii. Unii dintre excursioniști au ajuns în satul Gopeş, aflat la 1.300 metri altitudine, localitate unde se găseau mai mulți filoromâni, în jur de 2–3.000 față de numai 30 de grecomani. Se găsea aici o biserică cu o inscripție românească, iar soția şi copiii primarului turc vorbeau perfect aromâna. În Resna se afla o şcoală, dar pentru că principala ocupație era ciobănitul, dascălul cutreiera păşunile alături de păstori. În Ohrida, centrul

ortodoxiei balcanice, exista o mahala aromână, dar oraşul părea a fi bulgăresc. Au fost impresionaţi de biserica Sf. Ioan, de mitropolie, de biserica românească, una dintre cele mai vechi, de aşezarea oraşului, pe malul lacului. Din Ohrida, au vizitat Struga, unde exista o şcoală aromânească destul de sărăcăcioasă însă.

Relaţiile dintre etnii sunt sesizate de Murgoci. În primul rând a fost impresionat de primirea din gara Cumanova, unde au urcat în tren, alături de profesorul aromân, un preot şi un profesor sârb. Primirea excursioniştilor de către autorităţile turceşti a fost exemplară. În Skopje au fost întâmpinaţi de valiul Halil Bey în fruntea unei mulţimi de 3–4.000 de oameni ce aveau steaguri turceşti şi româneşti. Tot aici au avut ocazia să viziteze castelul Bordaface (Bardovţe), ce aparţinuse unui paşă bogat. Acesta îl părăsise după ce unicul său fiu se sinucisese din dragoste pentru o tânără franţuzoaică. Pe întreg parcursul excursiei au fost însoţiţi de o escortă otomană, nu atât din raţiuni de apărare, cât din preţuire faţă de amiralul Urseanu. În Bitolia (Monastir) au fost primiţi de însuşi Niazi bey, unul dintre conducătorii Junilor turci, originar din Resna. Percepţia lui Murgoci faţă de autorităţile turceşti a fost una pozitivă.

Pe albanezi i-a întâlnit în Skopje şi a fost impresionat de comerţul cu lemne, aduse din vârful muntelui cu ajutorul măgarilor sau catârilor. Tot acolo excursioniştii au întâlnit mai mulţi arnăuţi, care erau înarmaţi cu iatagane şi cuţite şi umblau nestingheriţi prin târg.

Relaţiile cu bulgarii sunt prezentate indirect, prin mici povestioare pline de miez. De exemplu a întâlnit un bulgar cunoscător al aromânei, pe care o învăţase în America, prilej pentru autor de a sublinia ambiţia şi sârguinţa aromânilor de a se distinge peste tot în lume prin cinste, muncă, moralitate. Tot acum aminteşte şi de cele trei societăţi întemeiate de aromâni în Statele Unite: „Deşteptarea” (1886), „Fârşirotul” (1903), „Maceodoneana” (1909). Trecând prin satele locuite de sârbi şi bulgari a sesizat şcolile spaţioase ale ultimilor, care atrăgeau mai mulţi copii. Descrie târgul bulgăresc din Pîrlep, unde au reuşit să cumpere la preţuri modice frumoase broderii. La mănăstirea Varoş, pe drumul spre Cruşova, au făcut un popas şi au fost ospătaţi de un bulgar şi el cunoscător al dialectului aromân. Fusese implicat în asasinarea profesorului Ştefan Mihăileanu şi reuşise să scape de închisoare. Murgoci îi aminteşte şi pe pomacii bulgari, cunoscuţi în zonă pentru violenţele lor.

Sunt descrise şi episoade tensionate, cum au fost cele din Molovişte, Târnovo şi Magrova. În ultimele două localităţi nu li s-a îngăduit să viziteze şcolile româneşti, iar în Molovişte preoţii greci au protestat atât de vehement când au încercat să viziteze biserica, unde slujbele se oficiau o zi în română, o zi în greceşte, încât a fost nevoie de intervenţia escortei turceşti pentru a-i potoli.

Dacă dr. C.I. Istrati şi-a prezentat observaţiile lingvistice, etnografice, istorice, geografice în faţa colegilor academicieni, dacă albumul lui Lebrun şi Voinescu s-a vrut a fi o prezentare turistică a zonei, daca însemnările elevului Ioan D. Agraru se remarcau prin sinceritate şi criticau poziţia reprezentanţilor români în

Bitolia, care nu cunoşteau realităţile comunităţilor aromâneşti, Murgoci reuşea în evocarea lui să surprindă situaţia aromânilor, dar mai ales raporturile acestora cu celelalte etnii, cu numai un an înainte de izbucnirea războaielor balcanice.

Cu armata noastră în Bulgaria s-ar fi intitulat al treilea capitol al cărţii proiectate de Murgoci[30]. În însemnările sale din Arhiva Institutului de Studii Sud-Est Europene se păstrează un subcapitol intitulat: *De pe câmpul de operaţiuni*. Este o scurtă prezentare a celor opt zile petrecute de geolog pe frontul românesc din Bulgaria, la sfârşitul lui iulie 1913.

A plecat din Bucureşti în 27 iulie, împreună cu un coleg de la Institutul Geologic, dr. Saidel. Intenţionau să facă excursii geologice în regiunea de operaţii a armatei române, fiind printre puţinii civili ce primiseră permis de liberă trecere, din cauza înaltei protecţii de care se bucura Murgoci. Fusese ghidul principelui moştenitor Ferdinand într-o excursie în Vidra şi Voineasa[31], iar de atunci se bucura de aprecierea acestuia, fiind numit şi profesorul de ştiinţe al tânărului principe Carol. Ajungea în aceeaşi zi la Turnu Măgurele, prilej de a sublinia truda inginerilor (o parte dintre ei fiind foşti studenţi ai săi de la Şcoala Naţională de Poduri şi Şosele: Behleş, Bujoreanu, Iosipescu, Ghimbăşeanu, Mititelu, Neicu), care numai în 10 zile construiseră podul Turnu-Măgurele – Nicopole.

Aici s-au întâlnit cu regele Carol, principii Ferdinand şi Carol, care vizitau nava-spital „Principele Carol” (cu trei saloane şi 50 de paturi). Murgoci i-a întâlnit în saloanele amenajate la bordul navei pe vechii săi prieteni: colonelul-medic Mardiros Ciomac, medicul şef al marinei, maiorul medic Gheorghe Costea, farmacistul şef, maiorul Mihail Tanovici. De la Nicopole au plecat spre Plevna cu două automobile din escorta Casei Princiare. Ajunşi la Grivița, generalul Berlescu le-a dat câteva explicaţii referitoare la operaţiile militare din războiul de neatârnare. Seara au cinat la Marele Cartier general, o „cină simplă cu farfurii de argint, udată măsurat de un vin excelent şi cafea băută în ceşti măricele, dar fără farfurii. O cină princiară ca pe câmpul de luptă”. Seara au fost cazaţi în casa marelui comerciant bulgar Stoianov, unde au găsit condiţii foarte bune. A doua zi urmau să le însoţească pe alteţele lor în inspecţie, dar semnarea păcii de la Bucureşti le-a schimbat programul.

A plecat împreună cu însoţitorul său spre localitatea Mezdra. Drumul a fost încet, cu opriri numeroase. În două localităţi au stat mai mult: la Teliş şi la Cerveniberg. Prima oprire i-a oferit prilejul de a vizita depozitul de alimente al Armatei a II-a, manutanța, cuptoarele mobile, ce aveau o capacitate zilnică de 60.000 de pâini şi unde lucrau 1.000 de oameni dintre care numai 30 erau brutari. A rămas impresionat de cât de bine era aprovizionat depozitul de alimente: pe lângă alimentele de bază se găseau sardele, caşcaval, vin (mai ieftin decât la Bucureşti), tutun, zahăr. Colonelul Polizu, administratorul depozitului, i-a spus că neregulile din aprovizionarea trupelor aveau mai multe cauze: iuţeala înaintării

[30] Vezi anexa nr. 4.
[31] Andrei Pippidi, *Din scrisorile lui G.M. Murgoci*, comunicare.

trupelor în interiorul Bulgariei, transportul defectuos şi timpul ploios, care a dus la mucegăirea pâinii. Contrastul dintre starea depozitelor şi soldaţii ce răbdau de sete şi de foame îl determina pe Murgoci să scrie: „Sunt mistere ale armatei pe care desigur, cei de sus, oricât de buni gospodari ar fi şi oricât de severi şi cinstiţi ar fi, nu le pot pătrunde; nu se poate stârpi răul obicei care e înrădăcinat tocmai la ultima treaptă a armatei". În Cerveniberg au vrut să viziteze oraşul, dar epidemia de holeră i-a împiedicat. Mureau în jur de 10–12 oameni zilnic. A observat haosul serviciilor sanitare: „au fost şi momente când mi s-a strâns inima de durere şi ruşine pentru starea bolnavilor sau neglijenţa celor care îngrijesc de viaţa şi sănătatea trupelor". Deşi sumare, observaţiile lui Murgoci surprindeau realităţi dureroase din organizarea armatei: „armata din Cadrilater nu a suferit de nimic (afară de apă, o zi-două), unele trupe din Bulgaria au suferit însă de foame, de sete, de lipsă completă şi îndelungată de medicamente şi de neîngrijire dată înainte de epidemie, cât şi în timpul ei şi chiar acum".

MEMBRU FONDATOR AL INSTITUTULUI PENTRU STUDIUL EUROPEI SUD-ESTICE

Apreciat de Nicolae Iorga pentru veşnicul spirit iscoditor, pentru entuziasmul sincer şi simplu ce lumina fiecare acţiune a sa, pentru înaltul profesionalism, Murgoci al fost ales de istoric să-l secondeze în ctitorirea primului institut de istorie din România. „Îmi asociasem pe Murgoci, care cunoştea bine, ca geograf, această regiune şi al cărui spirit deschis era capabil de a înţelege orice direcţie nouă, şi pe Pârvan, atunci ales membru al Academiei", în constituirea institutului pentru studiul Europei sud-orientale[32]. Colaborator neobosit al „Sămănătorului", Murgoci a participat şi la cursurile de vară organizate la Vălenii de Munte, unde a conferenţiat alături de A.D. Xenopol, Virgil Arion, A.C. Cuza, V. Bogrea, N. Dobrescu, Simion Mândrescu, Al. Lapedatu, Vasile Pârvan, H. Frollo, fie despre *Geologie şi geografie*,[33] fie despre *Pământ românesc*.[34] În vara lui 1912, cursurile s-au desfăşurat în prezenţa alteţei sale principele Carol, al cărui profesor de ştiinţe era Murgoci, şi tot atunci Nicolae Iorga s-a hotărât să întemeieze un institut care să studieze istoria naţiunilor „dintre Carpaţi şi Arhipelag, dintre Marea Neagră şi Marea Adriatică", naţiuni care „prin comuna lor origine tracică, prin aceeaşi viaţă politică supt romani şi bizantini, apoi supt turci… se pot studia împreună"[35]. În noiembrie 1913 apărea statutul noului Institut de Studii Sud-Est Europene, iar în 24 ianuarie anul următor, în faţa unei numeroase asistenţe alcătuite din miniştri, miniştrii plenipotenţiari ai Serbiei şi ai Bulgariei, Ristici şi Radaev, din profesori, studenţi avea loc şedinţa de inaugurare a Institutului, prilej pentru

[32] Nicolae Iorga, *Orizonturile mele, o viaţă de om aşa cum a fost*, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1981, p. 103.

[33] „Neamul Românesc", an. VI, nr. 41, 8 aprilie 1911, p. 1097.

[34] *Ibidem*, p. 1161.

[35] „Neamul Românesc", an. VII, nr. 79, 17 iulie 1912, p. 1251–1252.

Murgoci de a citi actul de întemeiere. Alături de Nicolae Iorga, geologul va semna telegramele adresate regilor Bulgariei, Serbiei, Greciei şi Muntenegrului prin care anunțau „inaugurarea centrului de cercetări destinate a apropia popoarele atât de intim legate de trecutul lor", rugându-i să binevoiască a acorda acestei opere puternicul lor sprijin moral[36].

G. Munteanu-Murgoci s-a implicat în organizarea conferințelor Institutului. Pe data de 1 octombrie 1914 trimitea o invitație istoricilor din țară pentru a se înscrie la conferințele Institutului, ce urmau a se ține de două ori pe săptămână, lunea şi miercurea[37]. În arhive se păstrează răspunsul lingvistului Ilie Bărbulescu, profesor la Universitatea din Iaşi, care îi propunea drept titluri: „1. Necesitatea de a cunoaşte limbile slave moderne înconjurătoare (rusa, bulgara, sârbeasca), pentru înțelegerea şi buna îndrumare a vieții noastre actuale (1 conferință); 2. Resturi actuale ale vechii influențe sârbeşti în viața noastră românească (1 conferință); 3. Originea balcanică, dezvoltarea şi elementele istorice alcătuitoare ale curentului politic anti-austriac de la noi (2 conferințe)"[38]. Conferențiarul accepta să-şi plătească singur sejurul din Bucureşti, mărturisind cu generozitate: „o fac bucuros, crezând că voi fi folositor culturii". Însuşi Murgoci a ținut în 1914 mai multe conferințe: *Geografia peninsulei balcanice*, *Călătorii în Serbia, Bosnia, Herțegovina*, iar în decembrie a citit un material trimis de prietenul său de la Paris, renumitul geograf Emmanuel de Martonne[39]. Tot el s-a îngrijit de primirea baronului Franz Nopcsa, care plănuia să conferențieze la Institut despre Albania[40]. Plănuia să cumpere o bibliografie de 1.000 de titluri referitoare la istoria Albaniei[41] şi făcea publicitate activității ştiințifice din Institut în paginile nou înființatei publicații „Journal des Balkans", unde scria articolul *La vie intellectuele dans les Balkans. L'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale*[42]. În primul său articol, închinat podurilor de peste Dunăre, sublinia importanța relațiilor comerciale dintre România, Bulgaria şi Serbia[43].

Murgoci organiza şi excursii ştiințifice, ca cea din 1915 la Piua Petrii şi Hârşova, sau făcea scurte cercetări arheologice la Cernavoda, despre care îi scria lui Nicolae Iorga[44]. Aceluiaşi îi dezvăluia planurile sale referitoare la construirea

[36] „Neamul Românesc", an. IX, nr. 4, 2 februarie 1914.

[37] Gheorghe Munteanu Murgoci, Bucureşti, 1 octombrie 1914, Arhiva Institutului de Istorie Nicolae Iorga.

[38] Ilie Bărbulescu către Murgoci, Iaşi, cu ştampila Seminarului de slavistică. Scrisoare nedatată din Arhiva Institutului Nicolae Iorga. Probabil octombrie 1914, pentru că lingvistul ieşean scria că ar fi putut să vină să conferențieze numai în intervalul 1–10 noiembrie.

[39] Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga".

[40] Murgoci către Iorga, 29 decembrie 1913/10 ianuarie 1914, în Petre Țurlea, editor, *Scrisori către Nicolae Iorga (1913–1914)*, vol. 3, Bucureşti, Editura Minerva, 1988, p. 178.

[41] N.A. Constantinescu către Nicolae Iorga, în *ibidem*, p. 199.

[42] „Journal des Balkans", nr. 8, 25 mai/4 iunie 1914.

[43] G. Murgoci, *Les ponts sur le Danube*, în „Journal des Balkans", nr. 3, 18/31 mai 1914.

[44] Gheorghe Munteanu Murgoci către Nicolae Iorga, în Petre Țurlea editor, *op. cit. (1915–1916)*, vol. 4, 1993, p. 139–140.

noului sediu al Institutului, proiect amânat din cauza războiului şi din păcate nefinalizat[45].

UN PEDAGOG CU HAR ÎN ORGANIZAREA CERCETĂŞIEI

Darul oratoric al lui Murgoci transforma fiecare oră de curs sau conferinţă de popularizare în prilejuri de înaltă inspiraţie ştiinţifică şi morală pentru auditorii săi. A fost preocupat de aplicarea principiilor pedagogice moderne, într-o perioadă când şcoala românească se afla în plin proces de reformare. Va fi secondat în eforturile sale de soţia sa, care încă din 1907 îşi manifesta disponibilitatea de a scrie un articol despre sistemul educaţional din Marea Britanie[46]. O organizaţie care putea dubla sistemul de învăţământ oficial şi ajuta la formarea unor personalităţi puternice, înzestrate cu spirit civic era în concepţia lui Murgoci cercetăşia.

„Cinstea, dreptatea, speranţa şi voia bună, vitejia, încrederea în sine, spiritul de iniţiativă, curăţenia, egalitatea şi camaraderia, disciplina, respectul şi ascultarea, răspunderea, învăţătura, munca şi economia, mila către oameni şi animale, stăruinţa în fapta bună", iată câteva calităţi ale unui bun cercetaş pe care le enumeră Murgoci într-o notiţă găsită printre hârtiile sale[47]. Fiind profesorul alteţei sale, principele Carol, care patrona organizaţia, Murgoci îi aprecia implicarea dezinteresată, „spiritul democratic" şi atitudinea lipsită de formalism faţă de participanţii la adunările cercetaşilor[48]. Printre hârtiile sale se găsesc şi ciornele unor scenete ce urmau a fi interpretate de cercetaşi cu ocazia Sărbătorilor de iarnă, jurământul cercetaşilor, ce aveau deviza „Gata oricând", pagini în care se făcea comparaţie între sistemul de educaţie francez şi cel britanic, în care se punea accent şi pe sport, pe dezvoltarea fizică a adolescenţilor. În 27 februarie 1915, convoca în numele principelui Carol, comandantul Marii Legiuni, mai mulţi directori de şcoli, la o şedinţă unde „vom discuta şi vom afla mijloacele potrivite ca ‹‹cercetăşia››, care e un sistem complet de educaţie, să dea rezultate pozitive, întregind şcoala prin formarea caracterului moral şi prin aplicarea în natură a cunoştinţelor teoretice căpătate în clasă"[49].

În primăvara lui 1917, în condiţiile în care se discuta refugiul unor instituţii de cultură pe teritoriul Rusiei, se afla în Odessa, de unde îi scria dr. C.I. Istrati despre eforturile sale de a găsi un refugiu potrivit pentru Institutul de Geologie, dar şi pentru cercetaşi. Dacă pentru Institut găsise sprijin la foştii săi colaboratori Nabokich şi Lazarev, putând fi mutat în sălile Universităţii din Odessa, pentru cercetaşi găsise soluţia de fi aşezaţi în mai multe localităţi din regiunile

[45] *Ibidem*, p. 214–215.

[46] Murgoci către Bogdan Duică, Bucureşti, 29 aprilie 1907, BAR, *fond corespondenţă Murgoci*, S 57/CCXCIX. Agnes Murgoci a scris în acelaşi an *Educaţia femeii în Anglia.*

[47] BAR, A 1.148, nepaginat.

[48] Murgoci către Costa Foru, Bucureşti, 18 mai 1915, BAR, A 1.148, nepaginat.

[49] Murgoci către Directorii de şcoli, Bucureşti, 27 februarie 1915, BAR, A 1.148, nepaginat.

Ekaterinoslav şi Crimeea. Cu ajutor din partea Uniunii oraşelor ruseşti, a ţarului, care a dat 20.000 de ruble, cercetaşii puteau fi mutaţi la Bălţi, unde găsise posibilităţi de cazare, de îmbrăcăminte. Spiritul organizatoric al lui Murgoci transpare din această scrisoare, în care dă amănunte despre transportul cu trenul al cercetaşilor de la Sculeni la Bălţi, despre posibilitatea de a-i aşeza în mai multe localităţi din Ucraina. Dacă s-ar fi renunţat la refugierea cercetaşilor, o altă soluţie ar fi fost menţinerea acestora la Iaşi, unde li s-ar fi asigurat hrana necesară[50]. Aceştia se retrăseseră încă din noiembrie 1916 în Moldova, din faţa armatei germane de ocupaţie[51]. Din corespondenţa sa cu Nicolae Iorga rezultă însă că cercetaşii nu au mai fost refugiaţi pe teritoriul Rusiei, iar o parte din banii primiţi pentru întreţinerea acestora au fost cedaţi orfanilor de război[52].

APĂRĂTOR AL DREPTURILOR ROMÂNEŞTI, IMPLICAT ÎN MODERNIZAREA ROMÂNIEI UNITE

„Un stat, un popor conştient de timpul şi locul în care se dezvoltă, trebuie să-şi facă la anumite momente în dezvoltarea sa, o catagrafie generală de tot ce are şi ce-a făcut, să-şi măsoare întinderea şi puterea, să-şi socotească numărul şi treapta culturală la care s-a ridicat, să chibzuiască de unde a plecat şi încotro merge, să-şi cunoască ce e cuprins între graniţele sale pe pământ şi supt pământ, ce se naşte, ce creşte şi ce moare în cuprinsul ţării sale”, scria Murgoci în *Consideraţii asupra unei viitoare geografii a ţării*, prefigurând activitatea sa viitoare de apărător al drepturilor româneşti, în slujba cărora îşi va pune cunoştinţele sale de geograf, geolog, cartograf[53].

Anii 1917–1918 îi petrecea în Basarabia, unde, pe lângă găsirea unor locuri de refugiu pentru Institutul Geologic sau cercetaşi, a fost solicitat de Sfatul Ţării să se ocupe de organizarea agriculturii, de cartografierea solurilor[54]. În paralel a desfăşurat şi o serie de conferinţe de culturalizare, s-a preocupat de constituirea unor biblioteci de împrumut, a strâns material documentar pentru viitoarele studii etnografice[55]. În acelaşi timp îi scria lui Iorga despre activitatea soţiei sale din Anglia, care prin conferinţe despre cercetaşi, despre poporul român şi România,

[50] Murgoci către Dr. C.I. Istrati, Odessa, 1 aprilie 1917, BAR, *fond corespondenţă Murgoci*, S 46(12)/DCLXXVII. Vezi anexa nr. 5.

[51] Bogdan Popa, *Nicolae Iorga şi cercetaşii României, de la entuziasmul începuturilor la mizeria refugiului*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, X, 2011, Botoşani, p. 196–197.

[52] Gheorghe Munteanu Murgoci către Nicolae Iorga, Chişinău, 12 iulie 1918, în Petre Ţurlea, *op. cit. (1916–1918)*, vol. 5, 1996, p. 240.

[53] G. Murgoci, *Consideraţii asupra unei viitoare geografii a ţării*, în *Prinos lui D.A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, p. 313.

[54] Ştefan Cantunari, Em. Protopopescu Pake, *op. cit.*, p. XIV.

[55] Murgoci către Nicolae Iorga, Odessa, 29 noiembrie 1917, în Petre Ţurlea, *op. cit. (1916–1918)*, vol. 5, p. 194–195.

făcea propagandă cauzei româneşti[56]. Remarca lipsa unei acţiuni de susţinere a cauzei româneşti organizată de către statul român în mediile britanice, în condiţiile în care exista o puternică propagandă desfăşurată de savanţi sârbi de talia lui Jovan Čvijic, prin conferinţe la Sorbona sau cele susţinute în diferite oraşe engleze de scriitorul Milan Čurčin.

Începutul anului 1919 îl găsea la Paris, unde îşi punea experienţa dobândită în ţinuturile locuite de români la est de Prut şi Nistru în susţinerea drepturilor acestora. Astfel, împreună cu Dumitru Drăghicescu scria broşura *Les Roumains d'Ukraine*, apărută în capitala Franţei. Pe baza statisticii ruseşti din 1897, a hărţii etnografice ruseşti din 1875, a studiilor lui Z. Arbore, Th.T. Burada, autorii demonstrau existenţa populaţiei româneşti la est de Nistru, în regiunile Cherson, Podolia, în împrejurimile Odessei. Indicau existenţa a 430.000 de locuitori de origine română, atât pe baza calculelor demografice, a toponimiei, a obiceiurilor etc[57]. De remarcat că se aminteau şi mişcările de populaţie, atât cele ale românilor spre est de Nistru, cât şi cele ale ucrainenilor către Basarabia şi Bucovina[58].

În 1920 Murgoci semna o altă broşură, un impresionant studiu demografic, *La population de la Bessarabie*, care s-a bucurat de o prefaţă semnată de renumitul geograf francez, un bun prieten al său, Emmanuel de Martonne. Primele două capitole sunt dedicate aşezării geografice, descrierii reliefului şi istoricului regiunii. Următoarele analizează, pe baza statisticilor ruseşti publicate, evoluţia demografică a teritoriului de la est de Prut în secolul al XIX-lea, colonizările organizate de autorităţile ruseşti (germani, elveţieni, bulgari), imigrarea masivă a evreilor. Remarcă persistenţa elementului românesc în lumea satelor şi reducerea sa treptată în mediul urban. Ultimul capitol este dedicat unei prezentări critice a hărţilor etnografice unde erau cuprinse şi regiunile locuite de români de la est de Prut şi Nistru: cea rusă din 1875, cele întocmite de Weigand (1910), Florinski (1911), Langhans (1911), Gane (1914), Alexis Nor (1915)[59]. În finalul studiului Murgoci îşi prezenta propriile grafice şi hărţi etnografice, întocmite după propriile-i cercetări.

Întors în ţară în decembrie 1918, îi mărturisea lui Nicolae Iorga dorinţa sa de a înfăptui, de a se cufunda în lucru, de a se implica în proiecte concrete: „văd inutilitatea politicii de vorbe şi chiar de scris. Politica acum care ne trebuie e cea de acţiune şi sper să-mi fac datoria lucrând… În planuri mulţi sunt tari; eu mă gândesc să mă arăt în faptă, acolo la treaba mea cea veche"[60]. Cu entuziasm va organiza cursuri de agrogeologie la Institutul Geologic, pentru a pregăti specialişti în vederea aplicării prevederilor reformei agrare. Era convins că succesul reformei

[56] *Ibidem*, p. 188–189. Sub semnătura lui Agnes Murgoci apărea broşura *Rumania and the Rumanians*, published by the Anglo-Rumanian Society, cu o hartă a ţinuturilor locuite de români, ce reproducea harta lui Murgoci.

[57] D. Drăghicescu, G. Murgoci, *Les Roumains d'Ukraine*, Paris, 1919, p. 8–12.

[58] *Ibidem*, p. 25–26.

[59] George Munteanu Murgoci, *La population de la Bessarabie, étude démographique*, Paris, 1920, p. 55–79.

[60] Gheorghe Munteanu Murgoci către Nicolae Iorga, Bucureşti, decembrie 1918, în Petre Ţurlea, *op. cit. (1916–1918)*, vol. 5, p. 271–272.

depindea şi de factorul uman, de aceea a încercat să impună prezenţa specialiştilor în comisiile de împărţire a pământurilor, şi scria că ţărănimea încă nu era pregătită cultural şi tehnic pentru a face faţă unei cultivări moderne a pământului. Singura şansă era educarea acesteia şi ridicarea unei clase sănătoase de proprietari mijlocii[61]. Ia parte la organizarea Casei Centrale a Împroprietăririlor şi a Direcţiei Cadastrului. În aceeaşi perioadă participă la conferinţele agrogeologice de la Praga (1922) şi Roma (1924), unde va fi ales director al hărţii pedologice a Europei. În paralel este cooptat în organizarea Universităţii din Cluj, unde va ţine cursuri de pedologie, mineralogie şi va organiza o societate ştiinţifică de popularizare, „Cercul Naturaliştilor din Dacia Superioară”[62].

Murgoci s-a implicat, ca reprezentant al Institutului de Studii Sud-Est Europene, în organizarea vizitei din vara lui 1921 a unui grup de folclorişti şi filologi englezi: Moses Gaster, ilustru filolog, plecat din România în 1885, ajuns rabin al comunităţii portugheze din Londra, membru al mai multor societăţi de cultură din Anglia; W.A. Craigie, profesor la Oxford; A.R. Wright, folclorist renumit. Alături de soţia sa, apreciată de folcloriştii britanici, pentru contribuţiile sale referitoare la folclorul românesc, Murgoci, sprijinit şi de către Octavian Goga, ministrul cultelor şi artelor, a organizat această vizită, pentru a facilita oamenilor de ştiinţă cunoaşterea nemijlocită a realităţilor româneşti din Ardeal, Basarabia, Bucovina[63]. Moses Gaster a conferenţiat în Arad (30 iulie), Timişoara (31 iulie), Vălenii de Munte (4 august), Bucureşti (5 august), Iaşi (11 august), Cernăuţi (17 august), Cluj (25 august), Oradea (28 august), fiind însoţit o parte a drumului său de Murgoci, care a subliniat în discursurile sale rostul Institutului de Studii Sud-Est Europene. Filologul s-a întâlnit cu Ion Bianu, Nicolae Iorga, Take Ionescu, fiind primit în audienţă şi de către principele Carol. Ceilalţi vizitatori au conferenţiat la Vălenii de Munte, apoi au vizitat Braşovul, Clujul, Bucovina unde l-au întâlnit pe Emmanuel de Martonne şi împreună au călătorit la Chişinău, Cernăuţi, Iaşi, Bucureşti, unde au susţinut conferinţe[64].

„Ştiu, de mine bănuiesc puţini că am făcut ceva, vor aminti şi mai puţini” îi scria Murgoci lui Nicolae Iorga[65]. Îndrăznim să-l contrazicem prin acest articol,

[61] Nicolae C. Cernescu, *G. Murgoci şi ştiinţa solului*, în *G. Munteanu Murgoci, cu ocaziunea comemorării a 10 ani de la moartea lui*, în „Buletinul Societăţii Române de Geologie”, vol. III, Bucureşti, Cartea Românească, 1937, p. 28.

[62] I. Voiteşti, *G. Munteanu-Murgoci (26 iulie 1872 – 5 martie 1925*), în „Buletinul Societăţii de Ştiinţe din Cluj”, tom. II, fasc. 4, Cluj, 22 iulie 1925, p. 223–225.

[63] Virgil Florea, *M. Gaster & Agnes Murgoci, avocaţi în Marea Britanie ai culturii populare româneşti*, Cluj-Napoca, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 2003, p. 23–24.

[64] G. Murgoci, *Filologi şi folclorişti engleji în România*, în „Şezătoarea”, an. XXX, vol. XVIII, nr. 1, ianuarie 1922, p. 3–6.

[65] Murgoci către Nicolae Iorga, Chişinău, 11 aprilie 1918, în Petre Ţurlea, *op. cit. (1916–1918)*, vol. 5, p. 228. Un emoţionant necrolog este cel semnat de Nicolae Iorga în „Universul Literar” din 24 mai 1925l: „Îl iubeam însă, peste toate aceste însuşiri mari, pentru nesfârşita lui bunătate. Modest şi în clipa celor mai frumoase izbânzi, el se apropia iute de oricine şi o convorbire cu el îmbogăţia şi îmbunătăţia întotdeauna… A murit crezând, luptând şi iubind. Pentru tineretul unei epoce de tranziţie e un exemplu, un mare exemplu”.

prin care am dorit să dezvăluim fațete nebănuite ale personalității sale în anul aniversării centenarului Institutului pentru Studiul Europei Sud-Estice, la a cărui înființare a trudit.

ANEXE

1

Se caută omul lui Carp

Ce voi povesti aici s-a întâmplat acum 10 ani. Atunci, cum mulți îşi amintesc încă, o seamă intelectuali, s-au decis să facă politică. Tineri şi energici avocați, profesori, economişti s-au înscris în Partidul conservator de sub şefia lui Carp ademeniți de asanarea politică, dar mai ales de admirația personală pentru Carp. Eram şi eu printre cei vreo 30 care am primit botezul politic chiar de la marele şef, Carp. Mai mulți colegi frecventau saloanele membrilor marcanți ai partidului, unde cei mai pricepuți leaderi ai partidului ne inițiau în ale politicei. Deşi nu am fost chemat peste tot şi la toate aceste conferințe politice, dar m-am băgat uneori şi nepoftit, căci aveam râvna de a învăța şi de a deprinde acest meşteşug al politicei. Erau în noi mari rezerve de energie şi dacă ar fi fost bine utilizată şi îndrumată, s-ar fi făcut mult. Dar în acele şedințe, ca peste tot la noi: vorbă multă, intrigi politice, iar treabă bună, foarte puțină. De la o vreme m-am retras, mai ales de la 1906, căci am văzut că nici eu nu sunt de politică, dar nici politica de mine şi de şase ani stau şi judec lucrurile după capul meu. Din colegii mei de atunci, unii au ajuns miniştri, alții secretari generali, deputați şi senatori mai toți… Dar mai sunt şi din cei, care dezgustați de politică s-au întors la laboratorul şi biblioteca lor. Şi vin acum la ceea ce doream să vă spun azi. Eram într-o seară de ianuarie adunați la dl. Marghiloman. Liderii mai toți, ucenicii pe alese. De atunci probabil se împărțise, se clasaseră prozeliții în viitoarele poziții din 1911. Eu nu fusesem anunțat, dar m-am dus şi încă ceva mai târziu; toată lumea era la ceai şi mi-aduc aminte că şeful mi-a făcut loc între el şi Delavrancea. Se discutau, ca de obicei, chestiuni mărunte: articolele din gazetele opoziționiste, poziția față de tachişti etc. Nu se atacase încă nici o chestiune mare. Eu venisem decis să cer o lămurire relativ la datoria noastră a novicilor, la felul de activitate al nostru, la programul de lucru. Profit de un moment de tăcere şi cer şi eu cuvântul. Mulți erau curioşi să vadă ce o să spun. Foarte emoționat, că eram cot la cot cu şeful, am spus ce am spus şi am sfârşit: „Ce facem noi acum? Care-i felul de lucru şi care-i sarcina ce trebuie să o ducem noi?" Mi-aduc aminte că, câțiva prieteni râdeau pe înfundate, dar nu mai puțin îmi amintesc că şeful mi-a răspuns imediat cu o zeflemea ca de obicei. Că deocamdată nu putem să-l dăm pe Cantacuziono jos şi să ne punem noi în locul lui… Nu m-am

dat bătut şi am răspuns şi eu şefului (cu tot râsul amicilor mei) că eu m-am gândit la asta, dar că noi cei nepricepuți în ale politicii, am vrea să ştim vederile şefului, am vrea să ştim planul politic al partidului pe viitor şi să vedem direcția către care noi ținem în politica externă şi dacă se poate, să ni se arate idealul țării noastre după concepția junimistă.

La vorba mea s-au mai legat şi alții, aşa că, chestiunea externă a partidului carpist s-a pus foarte clar şi şeful a trebuit să dea lămuriri. Discuția a durat mai mult de o oră asupra acestui subiect şi şeful a vorbit, dar eu mi-aduc bine aminte că am rămas tot aşa de nelămurit cum eram înainte de discuție. Am pus nepătrunderea chestiunii pe nepriceperea mea în ale politicei, deşi mai erau şi alții, care ca şi mine nu înțeleseseră ce vrusese să stabilească şeful. Şeful vorbise de poziția noastră geografică grea dar importantă, de fericirea că Dunărea curge tocmai prin țara noastră; dezvoltase interesul ce-l au marile puteri ale Europei ca să fie o țară mică, şi nume noi, la gurile Dunării. A arătat că România nu va pieri niciodată cel puțin cât va curge Dunărea spre Marea Neagră; a atins partea privitoare la înhămarea noastră la politica germană (nu-mi aduc bine aminte ce a spus aici), în fine câte în lună şi în soare, <un discurs> care i-a atras lui Carp renumele de mare diplomat şi admirat şef. Unul dintre noi însă îi mai pune încă o dată chestiunea precis. „Dar care trebuie să fie orientarea noastră politică în viitor?" Explicația şefului mi-o aduc ceva mai bine aminte, deşi nu am înțeles-o şi pentru aceasta am scris acum această istorisire şi aş fi foarte mulțumit dacă ar cădea cum sub ochii şefului. Şeful a spus în esență acestea: Cât suntem pe pace şi în timpuri normale nu-i nici o grijă, lucrurile merg de la sine şi conduse de Cel de Sus. Dar o țară nu se preface în timpuri normale, ea scade sau creşte şi chiar se poate pierde în timpuri critice. Acestea vor veni şi peste noi, când ne vom găsi ca într-o vâltoare, într-un vârtej amețitor în care vor fi traşi şi toți vecinii noştri. Atunci ne va trebui o vedere clară şi un om energic. Atunci să ne aruncăm şi noi cât mai adânc în acest vârtej şi dacă între noi vor fi oameni la înălțimea timpului şi circumstanțelor, atunci vom câştiga cât nu gândim. Ce să facem sau cum să facem nu a spus sau eu nu am înțeles…Dar mi-a rămas întipărit în minte dezorientarea dinainte, vârtejul şi vederea clară la momentul oportun… Domnule Carp am trăit încă 10 ani în dezorientare, ne găsim acum în vârtejul prevăzut, dar nu e omul clarvăzător care să ne arate drumul cum să ieşim demni şi tari din acest conflict oriental, ce-i drept revoltător. Atunci eu şi mulți alții te vedem acum pe dta, dar Dta eşti mazilit de cei ce erau atunci în jurul mesei d.lui Marghiloman. Dta, către care ne îndreptasem cu admirație ochii o seamă de tineri nu tocmai de disprețuit pentru calitățile lor intelectuale, d.ta refuzi de a veni în divanul țării şi de a arăta ce poate ieşi din acest mare vârtej în care ne găsim. Țara piere şi d.ta vânezi la Țibăneşti…

Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga"

2

Bucureşti, 4 aprilie 1914

Prea onorate Domnule Preşedinte,

Pe vremuri, sunt acum 10–12 ani, din admirație personală pentru dl. Carp şi alți membri iluştrii ai Partidului Conservator (nuanța junimistă) şi atras de programa sa, am solicitat şi am avut onoarea de a fi primit ca membru al partidului Conservator, unde am avut şi o foarte slabă manifestare politică. De la 1906 însă m-am ținut deoparte de politica militantă, iar din 1907 nici nu am mai călcat pe la clubul ce cu multă cinste prezidați, nici măcar în epoca de guvernare.

În acest timp am crezut că absența şi tăcerea mea şi mai ales neplata cotizațiilor au fost motive îndreptățite pentru ştergerea mea dintre membrii clubului conservator, dar anumite semne, fie la timpul alegerilor, fie la apariția gazetelor noi ale partidului (cum de exemplu „La Politique", ce îmi vine iar de vreo săptămână fără să o fi cerut), mă fac să presupun că nu sunt considerat ca demisionat din partid şi că numele meu se găseşte încă prin registrele clubului conservator.

Pentru că doresc deocamdată a mă ține departe de orice manifestare politică de partid, şi cum convingerile mele nu-mi mai permit, nici măcar în mod tacit şi cât de slab de a mă ține legat de partidul conservator, de ai cărui membri am o deosebită stimă şi admirație, dar al cărui program, mai ales astăzi, nu l-aş putea urma, vă rog Domnule Preşedinte a considera aceasta ca o prezentare de demisie formală şi a dispune, dacă deja nu s-a făcut, ştergerea oricărei urme a numelui meu din registrele partidului conservator.

Permiteți, vă rog, domnule Ministru asigurarea deosebitei mele stime,

Profesor, G. Murgoci, str. Transilvaniei 13

BAR, *fond corespondență Murgoci*, S 22/CCCXXXIX

3

Dedicație Alteței Sale regale Principele Ferdinand[66]

Prefață

I. Aromânii şi soarta lor

Cuvântarea de la Ateneu. Cine sunt aromânii?

Călătoria mea în Macedonia. Conferința la Casa Şcoalelor

Reflexiuni asupra politicei române în Macedonia

[66] Textul dactilografiat de H. Stahl, scris pe baza conferințelor lui Murgoci de la Ateneu şi de la Casa Şcoalelor, se află în Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga", într-un dosar în mare parte nepaginat. Singurele file paginate sunt ale acestor însemnări. Probabil urma să fie pregătit pentru publicare. Este un limbaj colocvial, prezentarea excursiei fiind exemplificată cu imagini spre încântarea asistenței. Am păstrat numărătoarea paginilor aşa cum este în manuscris.

Şcolile româneşti în Macedonia
Masacrarea aromânilor

II. Pentru Ţară Nouă
Casus belli
Ce ţinut cerem noi de la bulgari
Noul hotar
Bucureşti-Oltenița-Turtucaia
Turtucaia-Silistra-Medgidia-Tabia
Caliacra-Coasta de Argint-Cavarna
Balcic-Marginea Deliormanului-Dobrici
Varna-Ecrene-Ăn avanposturi pe ruinele Crainei
Dobrogea şi Deliormanul

III. Cu armata noastră în Bulgaria
Trecerea Dunării-Plevna-Cerveniberg
Romano-Mezdra-Vrața-Pe Isker
Plevna-Lovcea-Turski izvor-Vidimost
La Dolni Dubvnic-Gara din Plevna-Spre Samovid

IV. De lucru în viitor
Românizarea Dobrogei
Drumuri noi spre Mare
Marea Neagră
Bogățiile naturale ale Bulgariei
Câmp nou de lucru
România vie

Partea întâi
Aromânii şi soarta lor
Introducere

f. 31 Izbucnirea războiului între aliații balcanici şi Turcia a surprins pe toată lumea de la noi şi pe cea politică şi diplomatică, ca şi pe cea lucrativă. Au trecut multe săptămâni într-o dezorientare şi încurcătură completă; s-a compus guvernul de colaborare conservatoare, s-au făcut alegeri noi, s-a convocat şi întrunit parlamentul… dar nici o acțiune deschisă şi energică în legătură cu războiul care se desfăşura în vecini şi prin care avea să se decidă şi asupra unui neam românesc, de foarte mare însemnătate etnică şi mare valoare economică şi politică. Guvernul a intrat pe nedrept mai târziu, tocmai după încheierea armistițiului bulgaro-turc, în tratative cu Bulgaria pentru stabilirea unei granițe strategice spre Dobrogea. Dl. Danev fusese în ziua deschiderii parlamentului la Bucureşti, auzise discursuri solemne, avusese oarecare convorbiri interesante… dar apoi ne-a tratat după cum se ştie, aprobat şi

de o anumită presă şi diplomaţi străini. Punctul de vedere din care ne pusesem guvernul şi modul cum îl exprimasem era fals. Dacă era un cuvânt îndreptăţit pe baza căruia puteam şi trebuia să ne amestecăm în războiul balcanic şi în afacerile aliaţilor, era tocmai chestiunea şi viitorul aromânilor, pe care nu ne-o putea contesta nimeni. Atât cât era vorba de liberarea politică, de organizarea şi de autonomia administrativă a Macedoniei n-am fi putut să stingherim pe aliaţi în opera lor; dar de îndată ce, în urma succeselor aliaţilor, s-a dat pe faţă planul împărţirii Macedoniei, era momentul nimerit al unei intervenţii făţişe şi precise. Pe această bază tare şi dreaptă, iar nu pe motivul de îndreptare a graniţei dobrogene, trebuia să păşim pe terenul de luptă şi să ne arătăm puterea, să ne cerem dreptul şi să ne impunem vederile de popor paşnic şi civilizat între Peninsula balcanică şi Europa.

f. 33 Planurile mari ca şi faptele mari nu se pot ascunde. Ceea ce m-a mâhnit mult atunci şi în alte momente critice ale politicii româneşti în decursul acestor acţiuni şi războaie balcanice, a fost lipsa manifestării opiniei publice, care parcă era stinsă sau încătuşată de politicienii noştri fără scrupule şi de guvernul nostru prea pacifist. Tocmai târziu, în noiembrie, când a ajuns la Bucureşti ecoul ororilor, pe care aliaţii, dar mai ales grecii, le exercitau asupra aromânilor, s-a manifestat o mişcare a lumii intelectuale din Bucureşti şi din ţară. Atunci a început seria de întruniri patriotice, în care a răsunat glasul câtorva profesori, preoţi, avocaţi şi ziarişti cu inimă mare şi curată, cu dragoste de neam şi ţară. În prima întrunire de la Ateneul român, organizată de Liga culturală şi de Societatea Macedo-Română, mi s-a dat şi mie cuvântul şi am avut cinstea de a deschide seria conferinţelor ce au urmat apoi la Ateneu prin următoarea cuvântare:

f. 32 Îmi pare rău că au venit lucrurile aşa ca să fac acum această conferinţă, dacă aş fi putut-o ţine numai cu două luni mai devreme, desigur că aş fi vorbit cu altă voie bună, cu alt entuziasm şi pe alte baze. Am plecat acum doi ani într-o excursie în Macedonia, 29 inşi cu mari speranţe şi animaţi cu multă dragoste pentru fraţii noştri de dincolo de Dunăre; dragostea ne-a rămas şi acum însă speranţele noastre s-au spulberat în cele patru vânturi. Mă doare mai ales gândul că fraţii noştri de la Pind, din câmpiile şi munţii Macedoniei, care astăzi încearcă o soartă mai amară ca oricând, că şi ei nu mai au azi nici o speranţă. Astăzi aproape 200.000 de buni români[67] sunt condamnaţi etnograficeşte la pieire, vor fi nevoiţi spre a se îndrepta spre alte stindarde, spre alte idealuri; vor merge să mărească numărul şi valoarea vitală a grecilor, bulgarilor, sârbilor şi altor naţiuni sub care vor cădea, dacă ştirile pe care le avem asupra păcii se vor adeveri. Sub turci fraţii noştri din Macedonia desigur că s-au găsit mai bine în toate timpurile; chiar şi în timpul teribilului Ali paşa din Ianina, dar înainte de aceasta şi după aceasta s-au găsit sub turci în genere mult mai bine decât vor fi de acum încolo sub greci, sârbi sau bulgari.

[67] Vorbesc numai de aromânii care urmează cultura şi politica românească, în Peninsula balcanică, care sunt buni români; numărul aromânilor cu grecomani cu toţi, trece de 700.000 (n.a.).

f. 37 Din povestirea călătoriei pe care voi avea plăcerea să mi-o rechem în orele cele mai mulțumite ale mele, veți putea înțelege împrejurările în care au trăit şi s-au dezvoltat frații noştri din Macedonia, veți vedea câteva manifestări din viața lor publică, din viața lor de familie, şi dacă nu-mi va fi cu putință să vă dau o icoană deplină aşa cum aş dori despre acest brav popor, descrierile şi fotografiile ce le-am cules eu şi tovarăşii mei sunt în număr destul de mare, ca să aveți o idee destul de clară despre frumusețea acestor regiuni. Să nu credeți însă, mai ales în împrejurările de astăzi, că în conferința mea voi fi influențat de vechiul proverb latin „de mortuis nihil nisi bonum", ceea ce voi spune nu poate să se ridice la frumusețea regiunilor Macedoniei şi nu se poate ridica la claritatea aceea pe care o prezintă viața renumită prin moralitatea ei şi prin inteligența şi calitățile superioare ale poporului macedonean care, precum s-a mai spus, constituie aristocrația popoarelor peninsulei balcanice.

Deci, din interesul şi dragostea pe care le simte azi orice român pentru românii din Macedonia a pornit de la mine, acum doi ani, gândul acela de a organiza o excursie la frații noştri din Macedonia. Circumstanțele erau foarte prielnice. Era întrucâtva linişte, fusese o mică stare de fierbere în Albania, dar se potolise, eram în raporturi foarte bune cu Turcia şi era chiar vorba în gazetele străine despre o oarecare înțelegere amicală între România şi Turcia; veniseră în țara noastră un grup de excursionişti turci şi fuseseră foarte bine primiți, aşa încât turcii se credeau obligați să ne facă şi nouă o primire frumoasă; apoi aveam o sumă de prieteni, de foşti colegi de pe băncile şcoalelor şi universității, care ajunseseră conducătorii aşezămintelor de cultură din Macedonia[68], aşa că totul ne îndemna la această excursie şi am plecat, după cum vă spuneam, 29 de inşi: profesori universitari ca dr. C. Istrati şi dl. Coculescu, amiral Urseanu, membrii la Curtea de Casație, ca d.nii Alesiu şi Fleişen, dl. M. Balş, membru la Curtea de Apel, G. Hârgot, judecător la Baia de Aramă, Ciuntuleac, magistrat la Suceava (Bucovina), au fost ingineri, ca domnul Juvara şi alții, dr. Rădulescu, farmaciştii d.nii Hențiescu şi A. Enescu, oameni de finanțe ca I. Protopopescu Pake, avocați ca dl. Ulubeanu şi Dimitriu, în fine am fost din toate ramurile de activitate din țara noastră. Au fost şi geologi şi geografi ca domnii Protopopescu Pake, Rick, Niculescu, au fost oameni de toate vârstele şi de toate breslele. Au fost şi câteva doamne: d.na dr. I. Cantacuzino, d.na Murgoci, d.na Hârgot, d.na Ciuntuleac, d.ra Hențiescu, dna Febronia Dumitriu. Înainte şi după excursie s-au publicat diferite broşuri relative la locurile pe care aveam să le vizităm cu o descriere amănunțită a regiunilor pe care aveam să le cutreierăm. La întoarcere s-au publicat alte broşuri descriind excursia, astfel a fost broşura domnului dr. Istrati, *Macedonia opinii şi păreri*, extras din Analele Academiei Române, 1911; a d.lor Lebrun, publicist şi profesor la Bucureşti, cu Voinescu, artist fotograf, *Macedonia*, 1911, cu 164 frumoase fotografii; d.lui

[68] În special bunul meu prieten Pericle Papahagi, pe atunci director al liceului din Monastir, m-a îndemnat şi m-a ajutat mult în organizarea excursiei, pentru care nu am găsit niciodată destule cuvinte de mulțumire (n.a.).

I. Protopopescu Take, *Escursiunea mea în Macedonia*, 1912 – o broşură interesantă în stil distractiv şi au publicat chiar şi cei tineri, *La fraţii de la Pind*, de Ioan I. Dem Agraru, Ploieşti, 1912. Şi poate că aceştia au găsit nota cea mai justă, fiindcă în glumă sau cu sinceritatea şi naivitatea lor au descris şi părţile bune şi pe cele rele, de care trebuie să o spunem, nu sunt răspunzători fraţii noştri macedoneni, ci noi de aici. Regiunea pe care am vizitat-o se înţelege că este numai o mică parte din întreaga Macedonie, din suprafaţa pe care sunt împărţiţi fraţii noştri.

Despre călătoria mea în Macedonia

f. 39 Doamnelor şi domnilor,

O seamă de profesori şi intelectuali, venim să dăm din focul nostru şi din priceperea noastră spre lămurirea unor chestiuni şi spre întărirea unor convingeri, de la care depinde viitorul nostru cel apropiat. Când asistăm la evenimente de cea mai mare însemnătate şi trecem prin momentele grele de acum, trebuie să ne ţinem ochii deschişi spre acţiunile tuturor şi mai ales spre interesele noastre şi externe.

Numai de la o însufleţire şi o manifestare energică a voinţei şi puterii noastre depinde ca să însemnăm azi o pagină strălucită în istoria neamului; apatia, dezorientarea şi inacţiunea vor lăsa o pagină mută sau chiar o pagină mohorâtă în mijlocul strălucirii vecinilor noştri.

Cauza ce ne mişcă pe noi acum e o cauză ce atinge viaţa unui popor. Azi mai mult ca oricând trebuie să ne convingem că orice român pierdut, oriunde ar fi este o piatră pierdută din edificiul nostru naţional, e o slăbire a temeliei, pe care clădim noi idealul românesc.

Sub stările ce se plămădesc acum în Balcani, aromânii sunt prigoniţi şi chinuiţi sub semnul Crucii, cum n-au fost niciodată sub Semilună, cum n-au fost martirizaţi nici creştinii primelor timpuri. Ştirile ce ne vin din Pind şi din Câmpiile Macedoniei sunt dintre cele mai jalnice şi mai revoltătoare şi noi nu putem sta nici încremeniţi de oroare şi nici amuţiţi de durere. O cauză dreaptă şi sfântă ne scormoneşte simţirea; trebuie să reacţionăm ca să avem ce ni se cuvine şi ce trebuie să fie, oricâtă energie şi luptă ne va costa. Salvarea românilor este spre întărirea neamului şi un semn de înălţarea prestigiului României în ochii celorlalte popoare.

f. 40 De la această tribună nu putem decât să ne exprimăm cu energie drepturile noastre şi dreptatea cauzei. // Dar cred că fiecare dintre noi e gata să facă a se obţine pretenţiile noastre şi în cazul extrem să impunem cu forţa voinţa noastră.

Din cuvântările noastre, a câtorva profesori, dorim să se reverse tot focul ce ne însufleţeşte pentru cauza dreaptă şi sfântă a românilor macedoneni şi toată dragostea pentru neamul românesc de pretutindeni. Să ne lumineze Dumnezeu spre drepturile noastre şi să ne ajute a realiza idealul nostru al tuturor românilor.

Cum am cunoscut eu pe aromâni

În aceste momente mi se pare că eu simt lovitura aceasta crudă a soartei şi mai adânc pentru că eu preţuiesc în grad înalt şi cunosc de aproape acest nobil

neam al Peninsulei balcanice. Din prisosul durerii, dar şi din adâncul iubirii de neam vă vorbesc astă seară.

Domnilor, de mic copil am fost atras către ramura de neam aromânesc, ce odată se întindea de la marginile Constantinopolului până la Dunăre şi Adriatică. Nu atât din studiul geografiei, ci prin studiul limbii am căpătat interesul şi dragostea pentru aromâni. Venerabilul meu profesor de limba română de la Liceul din Brăila, Athanasie Popescu, ne-a făcut câteva lecţii despre dialectul macedonean şi mi-aduc aminte şi acum un proverb aromânesc, care acum, mai mult ca oriunde este semnificativ: limba tradze iu doare dintile (limba trage unde doare dintele). În momentul de faţă suferă nu un dinte, ci un mădular însemnat al naţiei române. Să punem dar tot interesul şi energia organismului întreg românesc, pentru a scăpa această spiţă de neam.

Mai târziu (pe la 1892 la Şcoala normală superioară din Bucureşti am cunoscut tineri români macedoneni[69] veniţi să se adape la cultura din centrul românesc), o dorinţă din ce în ce mai mare mă împingea spre minunatele şi încântătoarele plaiuri despre care îmi povestea cu atât foc şi drag colegii mei. Au trecut însă ani mulţi, străbătusem multe ţări şi mări, dar ocaziunea prielnică nu mi se prezentase să
f. 41 vizitez pe fraţii noştri din Macedonia. Anul trecut însă mi s-a realizat şi // acest vis.

Mulţumită unor circumstanţe politice favorabile, mulţumită mai mult unor buni prieteni macedoneni, în primul rând devotatului meu amic Pericle Papahagi, am putut împreună cu alţi 28 de tovarăşi să cutreierăm o bună parte din Macedonia, teatrul războiului sârbo-turcesc de azi.[70]

Un vis a fost călătoria noastră. Ca un vis s-a desfăşurat şi numai amintirea unui prea frumos vis va rămâne, căci sunt absolut sigur că de acum încolo o călătorie ca aceasta nu se va putea face. Timp de zece zile am vizitat în condiţiile cele mai comode şi plăcute centrele româneşti, din vilaetul Scopjei, al Monastirului şi al Salonicului. Zece zile zi de zi am petrecut cu fraţii noştri bucuroşi şi fericiţi că ne vedeau; ei nu se mai săturau „de vidzut", după expresia lor, şi noi nu ne mai săturam de admirat noblețea şi tăria lor de caracter şi greutăţile de trai ce duc în acele locuri.

Nu e timpul să fac acum o descriere amănunţită a regiunii vizitate şi a poporului cercetat, dar în ochi şi în minte am multe impresii, în suflet port dorul şi dragostea pentru acest neam brav, cel mai ales al Peninsulei balcanice. Sper ca odată voi putea da o descriere completă a acestei călătorii şi a neamurilor şi locurilor văzute. //

f. 42 Când mă gândesc acum şi caut să-mi reamintesc interesantele locuri umblate şi nobilul popor cercetat, mi se ridică înainte munţi stâncoşi, dealuri pietroase,

[69] De atunci am legat prietenie nepieritoare cu neuitatul meu coleg Ch. Otto, cu domnii Pericle Papahagi, Mihail Dimonie, Ilie Ghicu, Dalametra, Costică Cosmescu, M. Statu, pe care cu mare bucurie i-am revăzut după douăzeci de ani în Macedonia (n.a.).

[70] Itinerariul şi ghidul acestei excursiuni s-a publicat în Anuarul Societăţii Turiştilor din România, 1910 (n.a.).

lipsite de pământul arabil, văi sălbatice şi câmpii înguste, sate aciuite pe vârfurile munţilor şi un furnicar de oameni, care te miri din ce îşi câştigă viaţa. O ţară slavă, dar peste tot în locuri de frunte, în piaţa mare, în colţul străzii, cu clădirea cea mai frumoasă vei găsi un cuib aromânesc. Aromânul constituie nu numai pătura cultă şi îndeosebi comercială a acestei ţări, dar el constituie aristocraţia popoarelor balcanice.

Pe harta alăturată se văd regiunile locuite de aromâni (cele înroşite). Suprafeţe mari ocupate de români se află în Albania, în Epir, în munţii Pindului. Regiunea românească din Macedonia turcească e relativ mică faţă de suprafaţa ocupată de români în Grecia, unde însă nu avem nicio influenţă.

f. 44 Cum vedeţi nu am vizitat decât partea de nord-vest a Macedoniei în care se găsesc românii şi în care exercităm o influenţă directă culturală, conform vederilor din România, dar chiar această regiune e relativ mică faţă de suprafaţa pe care se află români în Peninsula balcanică […]

Aceasta fiind răspândirea românilor în Macedonia, recomand să se consulte
f. 45 o hartă orografică şi hidrografică a // Macedoniei[71] ca să se poată mai uşor urmări drumul parcurs de noi şi înţelege mai bine fotografiile care s-au luat în această excursie şi care se vor reproduce aici.

Partea Macedoniei propriu-zise şi a Albaniei se prezintă ca un platou foarte înalt şi scobit de câteva râuri şi mai ales de câteva depresiuni foarte adânci faţă de înălţimea la care se găseşte de obicei întregul platou. Platoul se găseşte la înălţimi de peste 1 500 de metri în unele locuri, iar munţii Sardag se ridică până la 2 470 metri. Din aceşti munţi se desfac lanţuri înspre sud în diferite direcţiuni. [Urmează descrieri de relief].

f. 47 După ce am intrat în Turcia, unde ne-a primit prietenul Pericle Papahagi şi un delegat al comitetului junilor turci, trenul s-a oprit câteva minute apoi în gara Kumanovo[72], cunoscut în toată lumea acum din pricina luptei crâncene dată aici. Cu adevărat dealurile şi câmpia de aici este foarte prielnică, pentru ca o armată să se desfăşoare şi să se poată da o luptă cu unităţi numeroase. Kumanovo a fost primul loc unde am avut un moment de emoţiune reală. Trenul se oprise câteva minute, când era gata să plece vedem că cineva se îndreaptă către vagoanele noastre care erau tocmai la coada trenului şi întreabă pe româneşte: Dumneavoastră sunteţi excursionişti români? Avea vocea emoţionată. Era un tânăr de 20 şi ceva de ani, se vedea a fi un om de şcoală. Era într-adevăr învăţătorul român al şcolii noastre din Kumanovo, care ne ură în cuvinte calde, bună petrecere în Macedonia.
f. 48 Cu dânsul venise şi învăţătorul şcolii sârbeşti şi popa, şi cu toţi ne-au // urat bună petrecere în Turcia şi succes în toată lupta ce o întreprindem în educaţiunea naţională şi menţinerea elementului românesc acolo. Sârbii de aici trăiau în foarte bune raporturi cu românii, pentru că Kumanovo este aproape de graniţa bulgărească,

[71] A se consulta şi *Turcia cu privire specială asupra Macedoniei* de G. Murgoci şi P. Papahagi, 1911, vezi şi *Geografia României şi ţările locuite de români* de G. Murgoci şi I. Popa-Burcă (n.a.).

[72] *Cumanova*, oraş în Macedonia unde s-a desfăşurat bătălia dintre sârbi şi otomani în primul război balcanic, la 23 octombrie 1912.

unde bulgarii duceau o propagandă foarte aprigă. Cu acest prilej ni s-au dat şi cadouri. Doamnelor li s-au oferit ţesături aromâneşti, nouă ni s-a dat tutun şi o cutie mare de rahat de vreo 15 kilograme, care ne-a prins de minune pe tot timpul excursiei.

Pe la 11 am ajuns la Üsküb[73], unde în gară ne aştepta valiul Halil bey, cu ofiţerii şi autorităţile, cu elevii şcoalelor ce purtau steagurile româno-turce şi mare parte din populaţie (cam la 3–4.000 de oameni). După cunoştinţele făcute repede, ne-am îndreptat spre oraş în cântecul muzicii militare, care amesteca şi arii româneşti. Oraşul e pe râul Vardar şi are un interesant pod vechi turcesc construit pe picioarele unui vechi pod antic, pentru că Üsküb este vechea cetate romană Scopia, zidită încă înainte de creştinism. Ea e renumita cetate bizantină Justiniana Prima, patria marelui împărat al Bizanţului[74]. Oraşul e foarte răsfirat, ca toate marile oraşe din Turcia ce se găsesc în câmpie. Sunt multe mlaştini în oraş, multe case dărâmate, multă neregulă, deşi când am trecut noi prin Üsküb, se făceau
f. 49 pregătiri în vederea venirii sultanului. // Spre apus sunt zidurile cetăţii vechi, unde se găsea o cazarmă turcească. Erau multe cazărmi în Üsküb; probabil că sunt şi acum după război, deşi oraşul, astăzi, nu mai e în mâna aceloraşi stăpânitori. Üsküb trebuie să aibă 30–40.000 locuitori, unii afirmă că ar fi chiar 50.000. Oricum faţă de desfăşurarea oraşului trebuie să fie cel puţin 30.000 locuitori aici. Către guvernator, după masă, se înţelege că ne-am plătit datoria de musafiri şi am luat, ca în toate vizitele de acest fel în Turcia, dulceaţă, cafea şi coniacul indispensabil şi obligatoriu în orice vizită. Apoi am vizitat oraşul. Târgul de la Üsküb este foarte important şi foarte mare. Se ţine într-o zi de marţi şi am nimerit tocmai într-o zi de târg. Üsküb este într-o regiune de amestecătură. Românii sunt poate câteva mii din totalul populaţiei, dar români care să ţină de politica noastră nu sunt decât câteva sute de familii. Avem însă în oraş, o bisericuţă, o şcoală, o comunitate românească. Învăţător era dl. Mandu Ballin din Cruşova, iar preotul, Cosmescu, de fel din Gopeş. Mulţi sunt însă cei care nu ţin la politica noastră. Sârbii şi bulgarii sunt în număr foarte mare aici, turcii puţini, albanezii cei mai mulţi. De aceea nu e de mirare că chiar aici în Üsküb, în locul unde a fost vechea citadelă şi unde făceau exerciţii soldaţii turci, a doua zi s-au adunat în număr foarte mare albanezii veniţi
f. 50 unii de la // distanţe foarte mari pe catâri, cu măgari, mai puţin cu cai, toţi aducând fel de fel de produse. Ceea ce ne-a surprins mai ales erau bizarele lor legături de lemn aduse pe catâri sau măgari din vârful muntelui şi de pe coastele dealurilor până la târg. Şi se vindeau relativ scump, pentru că lemnul este lucru de preţ în Turcia din cauza devastării pădurilor, în mod cum probabil nu s-a întâmplă în alte părţi. La acest târg am putut să ne facem o idee de cetele revoluţionare arnăute a căror răscoală era să izbucnească nu mult după excursia noastră prin instigaţiile din afară, mai toţi sunt înarmaţi cu iatagane şi cuţite, cu puşti şi pistoale, şi aşa înarmaţi intrau nesupăraţi în Üsküb, cu miile. Între alte curiozităţi vizitate în împrejurimile

[73] Actual Scopje, capitala Macedoniei.
[74] Este vorba de împăratul Justinian I (572–565).

Üsküb-ului e castelul Bardofce. Fotografia ne arată numai jumătatea clădirii, căci acest castel astăzi nelocuit, era proprietatea unui paşă şi ca atare cuprindea două părţi: locuinţa cadânelor, haremlâkul, iar cealaltă parte, simetrică, seramlâkul, separată de haremlâk de un zid de 6–7 metri înălţime şi gros de un metru. Am putut vizita în întregime acest palat, căci este nelocuit, gol. Haremlâkul cuprinde 10 camere, toate în stil turcesc, mobila nu mai există, dar totuşi ne putem da bine seama de vechiul aranjament. Acest castel a fost proprietatea unuia dintre cei mai puternici paşi ai Turciei. Nu mai e locuit de vreo 30 de ani, de pe la 1880, de când nepotul paşei, atât de puternic, încât nici sultanul nu putea să-l schimbe, s-a sinucis
f. 51 în urma unui amor nenorocit. //Paşa cel bătrân adusese atunci din Franţa întâia maşină de treierat din Turcia. Mecanicul francez care venise să monteze această maşină agricolă venise şi cu familia lui şi cu o domnişoară, cumnata lui. Nepotul şi moştenitorul paşei s-a amorezat de cumnata mecanicului, care însă nu i-a primit curtea. Ar fi vrut paşa să facă orice ca să-i fie nevastă, dar fata nu a vrut şi de disperare tânărul paşă s-a sinucis şi cu dânsul s-a stins familia acestui puternic paşă, unul din cei mai mari pe care i-a avut Turcia.

Üsküb, ca şi acest castel gol, împreună cu toate părţile de nord ale Macedoniei, ocupate acum de sârbi, probabil că vor rămâne în posesiunea efectivă a sârbilor, cum au mai fost odată, în timpul ţarului Duşan, de la care le luaseră turcii. Se înţelege că în acest amestec nu puteau să lipsească aromânii. În Üsküb //
f. 53 sunt aproape 200 de familii aromâneşti, dintre care jumătate fac parte din tabăra naţionalistă, iar ceilalţi sunt grecomani, care aderă la grecizare cu toate că vorbesc româneşte, atât în casă, cât şi în afacerile lor. Români din Scopje, propriu-zişi nu sunt. Aceste 200 de familii, care se găsesc actualmente în Scopje sunt veniţi din Cruşova[75]. Românii din Scopje, cât şi din alte centre ocupă locul cel mai înalt în ce priveşte comerţul. Vânzarea angrosistă e monopolizată de fraţii Papateodosi, care au magazinele cele mai mari, de fierărie, lemnării, braşovenii. Au fabrică de cherestea în Mitroşiţa. Firma Dicea, grecomani au un bogat sortiment de stofe, stambe, găitane, bumbac etc. Firma Matei Lazăr şi Comati au un mare magazin de coloniale […]. // Aromânii care trăiau în Üsküb în funcţiile statului, cât şi funcţionarii particulari trăiau de la 1908 încoace în foarte buni termeni cu turcii. Aceştia au
f. 56 văzut că românii din Macedonia au fost singura naţiune credincioasă, care n-avea alt ideal în afară de graniţa turcească şi de aceea toate manifestările de frăţietate spuse la Üsküb şi repetate apoi la toate banchetele şi mesele comune ce ni s-au dat, toate acestea erau sincere. Nu pot să exprim acum cu destulă părere de rău, că lucrurile s-au schimbat şi că multe din lucrurile plănuite n-o să se poată înfăptui.

Din Üsküb am plecat la Veleş[76], pe valea Vardarului. Pe drumul acesta am fost însoţiţi de mulţi aromâni din Üsküb şi din alte părţi. Am fost însoţiţi şi de Gheorghe, un haiduc aromân, dintre puţinii pe care i-au socotit românii în tot timpul de când a început activitatea comitagiilor şi antarţilor în Macedonia. Acest

[75] Astăzi oraş în Macedonia.
[76] Astăzi oraş în Macedonia.

flăcău, foarte bine făcut şi energic, a pornit singur haiducia contra grecilor sau contra aromânilor grecomani, din care unii erau chiar din familia lui, ca să răzbune pe unele rude ale lui care au fost omorâți pentru că au ținut la politica românească. Haiducul a răzbunat pe cei morți şi a ținut-o în haiducie sistematică, până ce toți cei pierduți au fost răzbunați.

Veleş e o localitate unde de asemenea avem o şcoală şi un paraclis ca şi la
f. 57 Üsküb şi Kumanovo şi // o şcoală cu mulți copii, căci aromânii <chiar> dacă sunt puțini, sunt totdeauna la număr suficienți ca să populeze o şcoală, căci toți îşi trimit copii la şcoală. La toți aromânii se constată râvna ca să învețe să scrie, să citească şi să socotească. Acest fapt l-am constat pretutindeni în călătoria noastră, am văzut simpli ciobani, ştiind să citească şi să scrie şi poate în Macedonia nu există mai mulți de 2% analfabeți[77]. La Üsküb ca şi la Veleş, deşi numărul românilor nu e mare, cu toate acestea populațiunea şcolară este mare.

La Veleş am asistat la servicii religioase, căci eram în săptămâna Paştilor, am vizitat şcoala şi am asistat la împărțirea de cadouri şi jucării, aduse de noi copiilor. Nu vă puteți închipui bucuria copiilor că primeau jucării din România, pe care o cunoşteau doar din cărți, dar acum cu jucările li se dădea o dovadă reală a României şi a românismului.

Veleşul se întinde pe ambele părți ale Vardarului legate de un pod, pe care sunt prăvăliile bazarului nelipsit în oraşele turceşti. Târgul era făcut tocmai pe pod, pentru ca să nu treacă nimeni în oraş fără să se oprească acolo. Am văzut aici un neînchipuit amestec de costume. Aromânii nu au un costum special, cei mai mulți umblă îmbrăcați nemțeşte.

La şcoala pe care am vizitat-o, ne-a făcut o reală plăcere vizita unui pastor din munți, de la Palanca. Auzind că o să vie români din România, a plecat cu un copilaş din munți, de la turma lui, cale de 8 ceasuri şi a venit ca să ne vadă şi ca să
f. 58 ne poată vorbi şi el. Era în primele zile ale excursiei // aşa încât cunoştințele noastre de forme dialectale aromâneşti nu erau încă înaintate. Cum acest păstor nu trecuse prin şcolile româneşti ne-a vorbit în dialect. Cu toate acestea, de la primele cuvinte pot să zic, l-am înțeles foarte bine şi ne-a înțeles şi el fără greutate şi cu toți ne întreceam în vorbă cu dânsul, bucuroşi de a pricepe graiul acestui aromân, care nu era meseriaş sau intelectual, ci cioban venit de la o târlă din munți, vorbind curat dialectul aromânesc. Ciobanul avea cu dânsul un copilaş, care la început se arăta cam sălbatec, dar repede l-am domesticit cu jucării şi s-a prefăcut <într->un guraliv şi jumătate. I-am dat şi un fluier mic, un țignal, pe care la început nu voia să-l bage în gură, dar când a văzut că şuieră aşa de tare, a început să ne asurzească cu fluierături, spunându-ne cum are să gonească el lupii de la stână şi multe alte lucruri. Îi dădusem şi un revolver de carton, care în loc de gloanțe avea bomboane. Copilul însă foarte serios spunea cum are să răpuie cu el lupii şi urşii la stână şi cum are să scoale cu el toți duşmanii.

[77] Pe margine cu creionul „G. Boga, învățător din Veleş”.

[Masa am luat-o la Clubul ofițeresc, unde am aşteptat câtva timp, căci turcii au obiceiul aperitivelor repetate. Caimacamul acestui oraş, Galil bey, un tânăr albanez chipeş şi frumos, ne-a ținut un discurs de o frumusețe neaşteptată, cu mult conținut şi multă căldură[78], în termeni şi în formă literară, în fraze, scurte, simple, dar alese şi potrivite ideilor şi sentimentelor de prietenie şi de recunoştință ce ne exprimau. Tot la această masă, fratele valiului din Üsküb, a spus un secret, partea ce a avut consulul român Brăileanu din Bitolia, în reuşita mişcării pentru libertate şi constituție][79].

Un escadron de cavalerie turcească trebuia să ne patruleze prin munții dintre valea Vardarului şi câmpia Pelagoniei, printr-o regiune nu tocmai sigură prin care aveam să trecem cu trăsurile timp de două zile. Am avut cu noi această escortă timp de şapte zile, căci de la Veleş am mers numai cu trăsurile peste munți şi văi şi dealuri foarte sălbatice, unde viața nu era tocmai sigură. E regiunea aşa-numită a pomacilor, bulgari mahomedani, care sunt oameni foarte răi, pradă şi atacă pe toată lumea şi chiar pe ai lor de multe ori. Ei sunt oameni foarte înapoiați şi cu apucături
f. 59 rele. Din pricina lor am evitat drumul direct spre Prilep[80] şi am luat-o pe această // şosea, foarte bună şi frumoasă, şosea strategică din Nordul Macedoniei. Drumul, deşi mai lung, e cât se poate de frumos. Ni s-a dat şi această escortă de cavalerie, nu atât, ziceau turcii, ca să ne apere, căci se luaseră măsuri dinainte, ca drumul să fie curățat, dar ca cinste mai ales că aveam printre noi pe dl. amiral Urseanu şi au crezut turcii că erau datori să dea generalului o escortă de onoare.

Am mers pe acest drum o zi întreagă. Pe la zece am sosit în fața hanului, de lângă un izvor cu apă foarte bună şi rece, de aceea şi hanul se numeşte Izvor.

Aici amiralul Urseanu şi dl. Hențiescu au intrat în vorbă cu un om care vorbea foarte bine româneşte. Întrebându-l dacă e român, el a răspuns că este bulgar. Dar româneşte, de unde ai învățat aşa bine? l-a întrebat amiralul Urseanu. În America a răspuns bulgarul foarte serios. Toată lumea s-a strâns curioasă ca să vadă pe acest bulgar care învățase aromâneşte şi româneşte în America. Era adevărat, acest bulgar fusese în America şi acolo se alipise de românii macedoneni, care sunt relativ mulți în America, care au societățile lor româneşti, care sunt foarte bine văzuți şi socotiți ca oameni corecți, de cuvânt şi destoinici şi de aceea sunt foarte bine cotați. Cei mai rău cotați față de ceilalți imigranți sunt ungurii şi grecii. Aceasta nu o spun din antipatie, ci pentru că aşa este. Am fost în America şi ştiu acest lucru din experiență şi <din>constatările mele. În al doilea rând sunt bulgarii, pentru că sunt oameni proşti, care nu se pricep la lucru şi sunt întrebuințați la lucrările cele mai ordinare, unde trebuie doar forța brută, ca şi la noi. În schimb
f. 60 foarte bine, // cotați, cum ştiam de mai înainte şi cum mi se confirma acum sunt românii macedoneni; ei fac bani buni în America, cu care cumpără apoi pământ în

[78] Regret că însemnările asupra cuvântărilor schimbate aici mi s-au pierdut la consulatul din Salonic (n.a.).

[79] Notat pe margine cu creionul.

[80] Astăzi oraş în Macedonia.

patrie şi întorşi în țară se apucă iarăşi de vechile lor întreprinderi, a creşterii oilor sau agricultura, pe văile unde aceasta este posibilă. De altminteri, în America sunt mai multe societăți macedoromâne, o societate există de la 1886, i se zice „Deşteptarea", altă societate e din 1903, „Fârşirotul", altă societate e „Macedoneana" cu deviza „Unirea face puterea", aceasta e din 1909. Iată deci trei societăți româneşti cărora le-am putut da de rost. Sunt şi astăzi două în New York şi una în Cleveland, unde sunt şi alte societăți ale românilor din Transilvania şi Banat. Aceste societăți cultivă toate sentimente româneşti şi limba românească, aşa că în societatea lor poate prea bine şi un străin învăța româneşte.

De la hanul de la izvor am pornit înainte pe deal, pe aceeaşi şosea. Mulți dintre colegii noştri mergeau în pasul trăsurilor, pe lângă acestea, pe drumul de pe apa Babuna, ce merge spre Prilep.

La o anume distanță auzim un cântec de fluier. Un excursionist dintre cei tineri începe să strige: Cine-i acolo? I se răspunde în româneşte „mine escu". Ia, vino jos! Şi a venit şi am vorbit cu dânsul, noi în româneşte, el în dialect, înțelegându-ne foarte bine. L-am întrebat ce face, câte oi are şi altele. Fapt mişcător a fost când ne-am despărțit de acest cioban. El ne-a spus în dialectul lui vorbele
f. 61 acestea foarte semnificative: //„ Agiutați-ne frați, că aliumtrea him chiruți!" adică „ajutați-ne fraților, că altminteri suntem pierduți". Vă dați seama că sunt vorbele unui cioban de la munte, care însă ştia legăturile de sânge şi cultură şi în câteva momente şi-a dat perfect seama de rostul nostru şi al lor, de tendința urmărită de excursiunea ce o făceam şi de ceea ce trebuia să facem noi de aici în viitor. Am luat masa la Abdul paşa han, pe iarba verde, noi, excursioniştii şi căpitanul de cavalerie al escortei noastre de pază şi onoare. La această cină s-a întâmplat un mic bucluc, ca să zic aşa: ca să fac o glumă luasem înainte de a pleca, de la Socec nişte sandvişuri cu icre negre, icre de gelatină pe pâine uscată. Cum era toată lumea flămândă şi aştepta să desfacem merindele, am scos sandvişurile de la Socec şi le-am dat unuia dintre noi, care a început să ofere cucoanelor. Aş fi lăsat ca fiecare să-şi încleşteze dinții în gelatina Socec, dacă nu s-ar fi întâmplat să se ofere un sandviş cu astfel de icre speciale şi căpitanului de cavalerie. Atunci am lămurit gluma, căci n-aş fi vrut să creadă ofițerul turcesc că ne-am putea bate joc de dânsul.

Prilep. Iată o vedere a acestui oraş aşezat în câmpia Pelagoniei, la câteva sute de kilometri de Vlahoclisura[81]. Ai crede că ar fi Bărăganul nostru, dacă n-ar fi în depărtare munții ce se ridică foarte sus.

Fel de fel de lume ne iese în întâmpinare. Toți copii de la toate şcolile au
f. 62 ieşit: sârbi, bulgari, aromâni şi turci. Am fost primiți de câteva mii // de persoane la intrarea în Prilep, căci e un oraş destul de însemnat. Veniseră şi bulgarii demonstrativ, să ne arate că sunt, căci în ghidul tipărit nu deosebisem pe bulgari de sârbi, îi cuprinsesem sub numele de slavi de sud.

Prilep e un oraş de 20.000 locuitori. Aromânii sunt de câteva sute, poate nici sute, că totalul lor e de vreo 50 de familii, dintre care 28 sunt naționalişti, iar restul

[81] Astăzi oraş în Macedonia.

români grecomani. Au şcoli foarte bune. Avem în ţară mulţi oameni de valoare originari din acest vechi oraş, mulţi studenţi. Unul dintre tinerii care ne însoţeau în excursie, dl. Niculescu avea familie în Prilep.

Mulţi negustori sunt aromâni. Una dintre cele mai frumoase clădiri ale oraşului este a unui aromân grecoman. Mai sunt şi meseriaşi: argintari, arămari şi tot felul de meşteşugari. Ceea ce este interesant este că bulgarii au târgul neacoperit, iar meşteşugurile se fac în aer liber. Bulgăroaicele vindeau broderii, cămăşi foarte frumoase cu preţuri de nimic, aşa că ne-am putut face o colecţie de broderii frumoase şi ieftine.

Din Prilep şoseaua care iese spre Vest merge spre Cruşova, trecând prin faţa ruinelor cetăţii craiului Marcu, eroul legendar care ar fi stăpânit aceste ţinuturi. În faţă avem cimitirul turcesc al oraşului. Cimitirele turceşti sunt nesfârşite, căci turcii
f. 63 nu-şi dezgroapă morţii. // Aici aveţi o vedere a ruinelor castelului lui Marcu Crali, un vechi voievod din multe legende sârbeşti, un haiduc din timpul Serbiei celei mari. Tradiţia spune că ar fi murit în luptele lui Mircea cel Bătrân cu turcii, la Rovine. Cum Mircea s-a luptat cu Baiazid şi Murad în câmpia Kosovo[82], legenda poate fi întemeiată.

Sub ruinele lui Marcu Crali avem mănăstirea Varos, unde am luat masa la amiază. Vederea de aici era din cele mai frumoase, se vedea întreaga câmpie până departe spre sud. Între călugării de aici am găsit unul care servea la arhondaric, un bulgar care ştia foarte bine româneşte. Fusese în ţară implicat în asasinarea lui Mihăileanu[83] şi scăpase de puşcărie, şi plecase de 15 ani. Cu toate acestea ne-a arătat o deosebită prietenie, ne-a făcut onoarea casei şi am luat masa în condiţii comode. Era în perioada mieilor fripţi, ne apropiam de Paşte şi aşa se face că mai peste tot ni s-a dat miel la masă. Am fost foarte bine primiţi în această mănăstire şi la plecare, ca de obicei, am dat obolul nostru pentru mănăstire.

Din acel popas am plecat în câmpia Pelagoniei. Pe aici nu mai era şosea şi din loc în loc trebuia să ne oprim să căutăm drumul la dreapta sau la stânga.
f. 64 Trebuia să trecem când prin apă, când prin şes, când să ocolim bălţi până să dăm // iar de un crâmpei de drum.

Aproape de marginea de vest a câmpiei Pelagoniei am găsit un sat bulgăresc, Crigovaştani, sau mai bine zis un amestec de sârbi şi bulgari cum sunt mai toate satele prin regiunea ce o parcurgeam acum. În fiecare <sat> e o şcoală sârbească şi una bulgărească. Cea bulgărească are întotdeauna o foarte bună clădire, este de multe ori cea mai frumoasă din sat, profesori buni şi elevi mai mulţi. Şcoala sârbească are de obicei numai un dascăl şi câţiva elevi. Se înţelege că noi nu avem prin aceste părţi şcoli, pentru că nu sunt aromâni. Casele au porţi monumentale cu ziduri groase, pentru că regiunea este foarte nesigură. Bulgarii de aici sunt oameni foarte răi.

De la Plopi ne-am suit înspre Cruşova. Şoseaua merge mereu în zigzag de o parte şi cealaltă a văii, urcând cu greu până ajungem la *Stânca Lacrimilor*, care e

[82] Bătălia din 1389 de la Cîmpia Mierlei (Kosovo Polje).
[83] Ştefan Mihaileanu, profesor şi publicist aromân asasinat în Bucureşti la 23 iulie 1900.

locul unde se despart cei care pleacă din Cruşova în România sau în alte părţi să-şi câştige pâinea, lăsând de obicei acasă copii şi femeile. Şoseaua, după ce urcă spre oraş, se strâmtorează, locul fiind total acoperit de case, aşa încât nu sunt străzi propriu-zise în oraşul acesta de 10–12.000 locuitori. Casele sunt aşa de aproape unele de altele, încât nu se poate merge cu căruţa printre ele. Toate căruţele, trăsurile rămân la marginea oraşului, la aşa-numita gara Cruşovei. // Oraşul se află
f. 65 într-o vale, ca într-o căldare. Casele urcă până în creştetul munţilor la 1200–1400 metri înălţime, aşezate în amfiteatru, unele lângă altele. Oraşul este din cele mai pitoreşti. E un oraş bogat, oamenii sunt cu dare de mână, dar averea nu şi-au făcut-o în Cruşova, ci peste nouă ţări şi nouă mări, plecând de tineri să strângă avere. Am văzut un cruşovan venit tocmai din Assuan, unde are o bancă. Am cunoscut o altă familie, destul de numeroasă, Petraşincu, numiţi aşa pentru că au avut negustoria în Petraşca, tot în Egipetul de Sus şi le-a rămas numele aşa. Unii sunt plecaţi până în America, alţii până în Noua Zeelandă. Ministrul Serbiei la Bucureşti, dl. Ristici, îmi spunea că pe când era consul la Monastir a făcut o vizită şefului poştei din Cruşova, care avea cea mai interesantă colecţie de mărci poştale dezlipite de pe scrisorile primite de aromânii din Cruşova de la rudele lor din străinătate. Avea mărci de pe toată suprafaţa pământului. Din 12.000 de locuitori, 8.000 sunt aromâni. Restul bulgari şi foarte puţini arnăuţi. Bulgarii s-au înmulţit mult de la 1903. În 1903 au făcut o răscoală şi s-au retras din Câmpia Pelagoniei în aceste locuri, crezând că nu au să fie atacaţi de Bahtiar paşa[84], care a bombardat oraşul,
f. 66 distrugând biserica şi casele aromâneşti cele mai de seamă. // Românii din Cruşova sunt împărţiţi în cele două categorii, care despart mai peste tot pe aromâni: cei care ţin cu românismul din România noastră şi grecomanii.

Aici este intrarea la şcoala românească. Este cum vedeţi o clădire cu două etaje. A fost alcătuită de…[85]de la Piatra Neamţ, care a murit anul trecut, un român macedonean, care şi-a adus aminte de originea lui şi a dat bani să se construiască această casă pentru şcoală. Este una dintre cele mai frumoase şcoli româneşti din Macedonia. Biserica cea nouă românească este cam înghesuită, casele sunt cam înghesuite. Cealaltă a fost luată de grecomani.

Era tocmai Vinerea Mare când am sosit aici la Cruşova. Se înţelege că am mers la toate bisericile şi la cea bulgară şi la cea grecească şi la cea românească, dorind să ne dăm seama cine sunt aceşti greci. Ei bine, în afară decât cei câţiva grecomani politicieni, toţi în biserică şi erau mulţi copii, multe femei, toţi vorbeau acelaşi dialect macedoromân. Nu se auzea un singur cuvânt grecesc decât <cel> al clericilor. Am luat un şir de covrigi şi m-am dus în mijlocul să le împart, aşa am putut să-mi dau seama de limba ce vorbeau, aromâna. Grecomanii sunt deci români get beget, care din propria lor voinţă se înstrăinează. Evident că acum grecomanii sunt acum mai numeroşi, în Macedonia ce revine Greciei[86]. Şi seara am constatat

[84] Comandantul forţelor otomane care a înăbuşit mişcarea revoluţionară din iulie–august 1903, care a dus la formarea „republicii de la Cruşova”.

[85] Lipsă în text.

[86] Totuşi o mare parte a Macedoniei centrale, cu Cruşova şi Monastirul a revenit Serbiei (n.a.).

acelaşi lucru. Deşi se duceau la biserica grecească unde se cânta greceşte, totuşi toţi aceşti grecomani şi mai ales femeile şi copii vorbeau româneşte. Venise multă lume la denie în seara aceea // la cântarea prohodului.

f. 67 În acest orăşel aromânii stau foarte bine din punct de vedere material. Unii şi-au clădit adevărate palate. Se văd ruinele palatului unui aromân, distrus când cu bombardamentul din 1903, când numărul grecomanilor era foarte redus. E o clădire cu mai multe etaje, avea 60–70 de camere. Aici era găzduit episcopul, când venea din Monastir, aici se găzduia patriarhul şi toate notabilităţile care treceau prin oraş. Când Bahtiar paşa a bombardat oraşul, clădirea a fost prefăcută în ruină şi aşa stă de 10 ani până acum. Aici am cunoscut mulţi aromâni negustori, din acei care au cutreierat lumea şi care de la o vreme s-au întors acasă cu ceva bani şi duc o viaţă liniştită în mijlocul familiei lor. Acei dintre noi care au fost găzduiţi în casele acestor oameni nu găsim destule cuvinte de mulţumire şi de recunoştinţă, pentru primirea ce ne-au făcut-o; şi nu vom putea niciodată exprima destul cuvinte curate pentru viaţa curată pe care o au. Cu toate greutăţile pe care le încearcă şi cu toate luptele pe care le poartă contra grecomanilor şi bulgarilor, cu toate acestea, ei duc o viaţă foarte curată şi cinstită şi sunt oameni de multă omenie. Mihai, nepotul acestui negustor, Petroşincu, un tânăr de vreo 20 de ani, ne-a ţinut la una din mese o cuvântare, preamărind munca, care a fost un model de gândire şi de simţire din partea unui tânăr. Cuvintele lui au fost atât de frumoase, încât ar fi făcut cinste dacă ar fi fost spuse de la orice catedră universitară sau bancă de academician. Şi ca acest tânăr erau mulţi. Era o plăcere să stai de vorbă cu astfel de oameni şi parcă şi dânşii nu se mai săturau de noi. De multe ori dimineaţa, //după ce în ajun stăteam
f. 68 până la orele două din noapte, venea gazda şi crezându-ne sătui de somn, strângea aşternutul şi se aşeza în odaia noastră cu toate rudele, „să ni săturăm de videre”, cum spuneau ei. Apoi în toate vizitele pe care le-am făcut, şi toată ziua ne-o petreceam în vizite, ducându-ne de la o casă la alta, ni se făcea pretutindeni aceeaşi primire frăţească.

Casele din Cruşova, ca mai toate din Turcia, aveau prea puţine mobile, un divan foarte mare şi jos, pe care se aşterneau câte o saltea şi o plapumă şi pe care pot dormi mai mulţi. Pe pereţi erau tablouri, printre care foarte des am găsit portretele familiei noastre regale, ale oamenilor însemnaţi din ţară de aici, ale profesorilor, oamenilor cunoscuţi şi o mulţime de lucruri care îi legau sufleteşte de ţara noastră. Am învăţat de la aceşti oameni multe lucruri, care dovedeau sufletul lor curat şi iubirea lor pentru Ţara Românească. Unii dintre ei ne povesteau cum s-au înscris ei la şcoala românească. Un aromân bătrân din Cruşova, gazda domnului dr. Rădulescu, ne-a spus cum şi-a convins familia să-şi dea copii la şcoala aromânească. „Nu prea ştiam la început dacă trebuia să ne dăm copii la şcoala românească. Limba ce învăţau acolo nu o ştiam, dar ne-am convins că acolo trebuie să ne dăm copilul în felul următor: trăgeam cu urechea la un copilaş care citea în cartea de citire: „un cal are patru picioare şi o coamă”. Atunci când a zis coamă, ne-am adus aminte că noi ziceam sită de coamă la sita de păr de cal, deşi coamei
f. 69 calului noi îi ziceam perce. // Şi atunci am văzut într-adevăr că limba noastră cu

limba românească din țară nu e decât una şi aceeaşi şi i-am convins pe toți ai noştri să dea copii la şcoala românească. Am plecat din Cruşova cu regret, căci acolo am găsit prieteni vechi. Dr. Istrati a găsit un prieten de la Academia Mihăileană, pe fostul profesor Cionescu[87], care a fost 35 de ani profesor la Cruşova şi mulți alții. Dar trebuia să plecăm, şi ajunşi la *Stânca lacrimilor*, ne-am despărțit de cruşoveni cu aceeaşi durere, cu aceeaşi părere de rău cu care rudele se despart de tinerii, care se duc în lumea largă întru agonisirea unui trai mai bun.

Iată o vedere ce arată alaiul împărătesc care ni s-a făcut la intrarea în Monastir. Puteți vedea câtă lume ne aştepta cu toată ploaia care cădea.

Vedeți aici primirea care ni s-a făcut în grădina publică. Printre fruntaşii veniți întru întâmpinarea noastră frățească era şi Niazi bey[88], unul dintre cei trei eroi ai revoluției din 1908, care ştiind că trecem prin Monastir a venit tocmai de la Rezna, ca împreună cu locuitorii şi comitetul de primire de la Bitolia să ne ureze bun venit. Cred că toată lumea din oraş a ieşit în stradă şi a venit la grădina publică
f. 70 să ne primească: copii de la şcoală cu flori // înşirați pe drumul nostru. Iată o casă din Monastir, în stil turcesc, cu etajul ieşit la stradă, cu ferestrele cu gratii, pentru ca să poată privi cadânele fără a fi văzute. Casele sunt toate la fel, ai zice, cu diferența de stil, case monotone englezeşti. Nu ar strica să spun că ceea ce <se înțelege aici> prin grec este de fapt aromân. Acum 18–20 de ani acelaşi ministru al Serbiei la Bucureşti, îmi spunea că nu există în Bitolia decât patru greci adevărați. Îmi mai istorisea şi următoarea întâmplare: că venise în acelaşi timp un consul englez, care avea nevoie de un secretar, care să cunoască limba țării şi i s-a prezentat un tânăr care se dădea drept grec. Consulul ştia greceşte şi îl admite. Peste câteva zile începe englezul să facă vizite în dreapta şi în stânga. Se înțelege că a fost şi în familia secretarului său. Acolo îi iese înainte o doamnă, cam neglijent îmbrăcată, aşa cum se îmbracă femeile bătrâne. Începe englezul să-i vorbească greceşte. Nu i s-a răspuns nimic şi nu s-a putut înțelege cu dânsa. Nedumerit întreabă ce fel de greci sunt aceea care nu ştiu greceşte. I se răspunde că aceştia nu sunt greci, ci cuțovalahi. Întors acasă englezul a tras o morală secretarului şi l-a dat afară, pentru că îi înşelase buna credință. Pedeapsă poate cam grea, dar poate
f. 71 explicabilă având // în vedere moralitatea engleză.

Astăzi în Monastir grecomanii sunt atotputernici. Au construcții colosale care costă milioane şi care sunt milioanele noastre, ale lui Muşicu şi Ghermani, care cu banii adunați în România au ridicat aici în Bitolia şcoli şi biserici greceşti. Este aici o sală de gimnaziu splendidă, o instituție completă de educație intelectuală şi fizică făcută de aromâni pentru interesele culturale greceşti.

Este curios costumul popular al bulgăroaicelor din câmpia Pelagoniei. Vedeți ce diametru are talia. Să nu credeți că din cauză că femeile sunt grase, ci din cauza portului. În jurul taliei femeile pun un brâu care e lung nu de un kilometru, dar cu siguranță de un hectometru, pe care tot îl înfăşoară în jurul taliei până ce capătă aceste dimensiuni […]

[87] Sterie Cionescu, profesor al şcolilor române din Cruşova.
[88] Ahmed Niazi bey (1873–1913), unul dintre conducătorii junilor turci.

În împrejurimile <oraşului> Monastir se află foarte multe sate româneşti, dar multe dintre ele sunt câştigate aproape complet de grecomani. În apropiere de Monastir sunt şi Târnova şi Magrova, unde au fost cele dintâi şcoli făcute de
f. 72 Atanasescu, primul dascăl român din Macedonia // străzi sunt vizitate de grecomani, nici nu a fost posibil să le vizităm. Au ameninţat grecomanii că fac scandal, că închid porţile. De altminteri acelaşi lucru s-a întâmplat şi la Molovişte. Ne-am despărţit în două grupe ca să vizităm aceste două sate. Când am ajuns acolo, românii au început să se bucure, să tragă clopotele la biserica românească, unde se slujeşte într-o zi româneşte şi în alta greceşte. Dar preoţii greci au făcut scandal mare şi a doua zi, când ne-am dus am auzit că au venit jandarmii turci, care i-au luat pe preoţii greci i i-au închis. Am putut deci să vedem, chiar în timpul dominaţiei turceşti cu ce fanatism au de-a face aromânii. Am auzit că acest sat ar fi fost distrus şi au pierit deci mai mulţi fraţi ai noştri.

Unii dintre noi au făcut o excursie la Gopeş, un sat în vârful munţilor la 1300 metri, fără drum, cum se întâmplă de obicei pe aici. Iată o vedere a satului Gopeş. Vedeţi pe alocuri zăpada, chiar în luna aprilie. Aici este altă vedere a localităţii, răsfirată ca şi Cruşova. De altfel toate satele aromâneşti sunt de tipul acesta, cu case albe, cu biserică mare în mijloc. Aici nu există nici un bulgar, nici un arnăut, nici un turc sunt 30 de grecomani faţă de 2–3000 români. În biserica de aici, care are o inscripţie românească, se cântă în româneşte în dialect. În satul acesta nu era decât un singur turc, primarul. Trebuie să vă spun despre dânsul un
f. 73 lucru curios. Nu ştie româneşte, copii lui însă nu au învăţat // turceşte, ci româneşte jucându-se cu copii de români. Aceasta mi-o spunea chiar primarul […].

În Rezna avem o şcoală pentru că sunt aromâni, dar numai în trecere pe acolo, pentru că sunt păstori care se duc şi vin. Mulţi dintre ei îşi iau şcoala cu ei, poartă dascălul cu ei. Aici, în vedere, vedeţi când ne despărţim de Niazy bey. Se retrăsese din armata turcească. Enver bey, un alt erou al revoluţiei turceşti a făcut războiul în Tripolitania. Cum ştiţi el a susţinut lupta înaintea Monastir-ului, dar a trebuit să se retragă în faţa armatelor sârbeşti […].

Ohrida. Iată biserica foarte veche a Sf. Ioan, pe malul lacului. În oraş sunt multe case foarte vechi. Sunt biserici româneşti căzute în ruină. Iată o vedere a vechii mitropolii din Ohrida, cu legături cu domnitorii noştri în trecut. E o clădire cam pipernicită, dar construcţiunea este foarte artistică. În partea de răsărit sunt cărămizi cu ornamente frumoase. Am găsit aici lucruri foarte interesante. // Aici e
f. 74 vechea biserică românească din Ohrida, una din cele mai vechi biserici româneşti, construcţia este în ruine.

În Ohrida avem o mahala românească, deşi oraşul este considerat bulgăresc şi are şi un gimnaziu bulgăresc într-una din cele mai frumoase poziţiuni… La Struga peisajul este foarte frumos… Este şi o şcoală românească, dar foarte sărăcăcioasă. Turcii lucrează ca să dea mai mult caracter turcesc regiunii… Aici aveţi un grup de fârşirote, dar nu în munţi Albaniei ci la Vodena, cetatea lui Filip, despre care am vorbit mai demult. Prin toate aceste sate sunt şcoli, cu care se cheltuieşte foarte mult. Românii ne-au întâmpinat cu fel de fel de cadouri, covoare şi alte lucruri de preţ.

Iată aici o macedoneancă de la Pind, ca să vedeți ce port frumos există aici, în aceste regiuni inaccesibile, pe care am fi vrut să le vizităm şi altădată, dar acum speranța de a împlini acest gând, pentru că cine ştie ce vremuri vor veni, pentru aceste depărtate regiuni locuite de frații noştri.

Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”

4

De pe câmpul de operație

Podul la Nicopole-Plevna-Teliş-Cerveniberg

Mulțumită unei înalte protecțiuni mi s-a permis să fac mai multe excursiuni geologice în regiunea de operații a armatei române în Bulgaria. Împreună cu dr. Saidel[89], chimist la Institutul geologic am fost singurii civili care au pătruns până la Vrața şi aproape de Orhanie, în regiunile unde bântuia holera; în diferite locuri am întâlnit alți membri ai Institutului geologic sub arme şi cu permisiunea amabilă a şefilor lor, am putut face împreună excursiuni în care adesea am fost însoțiți şi de domnii ofițeri activi sau rezervişti. Peste tot am fost bine primiți şi ni s-au făcut toate înlesnirile. În afară de recunoştință şi devotamentul ce-l port persoanelor de rang înalt, care mi-au arătat o deosebită protecțiune, aduc mulțumirile mele ofițerilor de la marele cartier şi în special domnilor: general Berlescu[90], colonel Arghirescu, maior Nicoleanu, căpitanii Florescu, Ressel şi Davila, locotenent Moroianu şi altor domni ofițeri şi vechi prieteni, care mi-au uşurat drumul în lucrul meu. Că gândul că voi face mai târziu o descriere amănunțită a celor opt zile petrecute pe câmpul de operații din Bulgaria şi care împreună cu celelalte descrieri ale mele vor apare într-un volum, dau aici numai o dare de seamă a acestei excursii în Balcanii centrali.

Sâmbătă 27 iulie am plecat pe o vreme urâtă din Bucureşti. Am ajuns, pe o vreme frumoasă, pe la 5 p.m. pe o vreme frumoasă, în portul Turnu Măgurele, tocmai în momentul când Maiestatea Sa Regele, împreună cu Altețele Lor Regale, principii Ferdinand şi Carol sosiseră de la Plevna cu automobilul şi se îndreptau spre vaporul spital „Principele Carol”, să-l viziteze. La ieşirea din vapor, Alteța Sa, Principele Carol mă zăreşte în publicul de pe chei şi se opreşte să-mi vorbească. Maiestatea Sa Regele şi Alteța sa Regală principele Ferdinand m-au băgat în seamă, adresându-mi câteva cuvinte. Această întâlnire a fost pentru mine de foarte bun augur. Totul mi-a mers bine şi în plin până la sfârşit. Am vizitat repede preafrumosul şi prea bine alcătuitul vapor spital, unde i-am întâlnit pe vechii mei prieteni, col. dr. Ciomac[91], medicul şef, dr. Costea medic ajutor, maiorul Tzanovici,

[89] Teodor Saidel (1874–1967), chimist şi pedolog, fondatorul agrochimiei în România.
[90] Anton Berlescu, general.
[91] Probabil medicul de origine armeană Mardiros Ciomac.

farmacistul şef, dr. Bârzănescu, care împreună cu alți colegi îngrijeau câțiva bolnavi şi răniți, între care şi pe dl. locotenent Demetrescu Alexandru, cel rănit în trei locuri de bulgari. Vasul e pus sub comanda domnului comandant Zerve din marină, ajutat de un mic personal de serviciu.

Am mai aruncat o ochire admirabilului pod de peste Dunăre, ridicat în 10 zile de mai mulți ingineri rezervişti şi câțiva elevi ai Şcolii de poduri şi şosele, cu concursul câtorva ofițeri din batalionul de pontonieri. Ingineri pricepuți ca Ion Ionescu (Bizeț), Constantinescu Lache, Buşilă, Buescu Hălăceanu, Neagu, Hălmu, Ioanovici, Popa Vernescu au desfăşurat o muncă deosebită, pentru construirea acestui pod. Dintre foştii mei elevi observ pe Behleş, Bujoreanu, Iosipescu, Ghimbăşanu, Mititelu, Neicu, care au ocazia acestei lucrări unice până acum pe Dunăre. Domnii colonel Robescu şi în special domnul Maior Teodorescu, un militar modern şi luminat au instituit o ordine şi poliție riguroasă şi inteligentă, iar locotenenții Moldoveanu şi Şerban îngrijesc părinteşte de instrucția şi sănătatea trupei, ca şi masa colegilor lor rezervişti, cu care au ridicat şi păzesc podul. Domnii profesor dr. Rainer şi maior dr. Baroni de la spitalul din Nicopole, ar dori să mai rămânem pentru o zi la Nicopole să facem câteva excursii, dar două automobile din escorta Casei Princiare ne aşteaptă să ne ducă la Plevna. Am mers pe valea O…[92], am suit pe podişul bulgăresc şi în momentul când soarele apunea am ajuns între dealurile de la Grivița. Chiar aici ne-a ajuns din urmă domnul general Berlescu, care ne-a dat câteva explicații asupra punctelor militare din Războiul din 1877–1878 şi ne arată Grivița nr. 1 şi Grivița nr. 2 cu Valea Plângerii între ele, scăldate acum în razele roşii ale unui însângerat apus de soare. Seara am petrecut-o la Marele cartier, am cinat la masa princiară. O cină simplă servită în farfurii de argint, udată măsurat de un vin excelent, urmată de o cafea în ceşti măricele, dar fără farfuriuțe. O cină ca pe câmpul de război. Discuțiile de la masă au fost numai despre problemele militare şi tehnice… Noaptea am dormit prin îngrijirea domnului general Berlescu, într-o admirabilă odaie, curată şi chiar cu gust mobilată, din casa, de pe strada principală, a marelui comerciant Stoianov, mort de curând.

A doua zi, duminică, 28 iulie, era vorba să însoțesc într-o inspecție pe Altețele Lor Regale Principii, dar din cauza încheierii păcii de la Bucureşti, s-a schimbat programul. Eu, împreună cu dl. Saidel am obținut bilete de liberă circulație pe câmpul de operație şi am plecat la ora 10 pe drumul spre Mezdra. În gară am întâlnit mulți prieteni ingineri: inginer Răileanu, comandantul gării, inginer Urdăreanu, inginer Ştefănescu-Radu, care mi-au dat ştiri despre mersul trenului şi de prietenii înşirați de-a lungul căii ferate bulgare stăpânită de români.

Trenul era de marfă, cu un vagon de manipulație, unde erau câțiva funcționari civili români de la tren, ofițeri de intendență şi maiorul Popovici şeful unei linii a batalionului de căi ferate. Ne-am prezentat imediat domnului maior şi tot timpul am făcut excursia în plăcuta şi distinsa societate a acestui cult şi deosebit de amabil

[92] Indescifrabil.

ofițer de specialitate. Trenul mergea încet cu opriri lungi la stații aşa că la Mezdra (120 km) ajungea tocmai seara pe la 6–7; pentru noi era bine căci puteam observa regiunea.

La Teliş comandantul gării, căpitanul Fometescu, unde era depozitul de alimente al Corpului II de Armată ne-am oprit aproape o oră. Am vizitat manutanța, cuptoare sistematice mobile aşezate lângă gară, unde ne-a dat explicații prietenul nostru maior Ionescu. Erau 15 secții a două cuptoare cu o capacitate de lucru de 60.000 de pâini pe zi (pe când le trebuia numai 40.000) şi funcționau admirabil, deşi din 1000 lucrători, numai 30 erau brutari de meserie. „Românul este bun la toate, dacă este instruit". Pâinea era excelentă şi cum nu ne luasem merinde, prin plecarea în grabă de la Plevna, am luat o pâine de aici să avem pe drum. Ne-am dus la depozitul de alimente, acum foarte bine aprovizionat, unde între 2–3 îmbucături, colonelul Polizu, prietenul nostru colonel Leonte, căpitanul Bâlciurescu, (un om şi jumătatea ca statură şi ca lucru), ne-au dat lămuriri cum de au rămas unele trupe fără mâncare: din cauza marii iuțeli cu care au înaintat, cum s-a mucegăit pâinea, din cauza lungului transport şi a ploii etc. Magazia era bine ticsită. Am luat şi noi sardele, caşcaval şi o sticlă de vin, mai ieftin ca la Bucureşti. Erau şi tutun şi zahăr în abundență (venită ce-i drept mai târziu), dar colegul dr. Ştefi Bogdan, de la o trupă înaintată şi venit aici pentru aprovizionare, ne spune că ei încă suferă de tutun şi mai ales de zahăr. Sunt mistere ale armatei pe care desigur cei de sus, oricât de buni gospodari ar fi şi oricât de severi şi cinstiți ar fi, nu le pot pătrunde; nu se poate stârpi răul obicei care e înrădăcinat tocmai la ultima treaptă a armatei şi dacă le scapă şefilor mari, n-ar trebui să scape şefilor de companii.

Era să vizităm şi spitalul doctorului Obreja de aici din gară, aşezat chiar în fața manutanței, dar pe de o parte din lipsă de timp, pe de altă parte de frica holerei, ne-am mulțumit să-l vedem din tren, ca prin toate lazaretele instalate prin stații sau pe lângă trupele mai mari.

La Cerveniberg, în valea Iskerului am stat două ore. Am vrut să vizităm orăşelul, unde ştiam că vom găsi prieteni, dar o santinelă ne spune că nu e voie, oraşul fiind contaminat. Un doctorand ne spune că aici se află spitalul corpului II armată; că au fost multe cazuri de holeră şi în timpul din urmă au murit câte 10–12 pe zi. Era holera în toiul ei.

În genere pot zice că am făcut o excursie frumoasă, dar au fost şi momente când mi s-a strâns inima de durere şi ruşine, pentru starea bolnavilor sau neglijența celor care îngrijeau de viața şi sănătatea şi starea trupelor. Din articolele mele precedente s-a văzut că armata din Cadrilater nu a suferit de nimic (afară de apă o zi două la trecerea prin stepă), unele trupe din Bulgaria au suferit însă de foame, de sete, de lipsă completă şi îndelungată de alimente şi de neîngrijire dată înainte de epidemie, cât şi în timpul ei şi chiar acum. Se înțelege că sunt lucruri pe care noi nu le pricepem i multe rele întâmplate dintr-o privință sau alta se pot uşor justifica sau explica ca de neevitat în caz de război şi ami ales în cazul desfăşurării excepțional de repezi a forțelor armate. Poate, după cum mi s-a explicat, într-un război cu rezistență nu s-ar fi înaintat aşa de repede şi nu s-ar fi ivit unele din incidentele

neplăcute ca lipsa de alimente, lipsa de medicamente etc. mă miră însă că atâtea capete luminate şi competente n-au putut prevedea şi n-au putut lua din vreme măsurile necesare în vederea tocmai al marşului repede al unei armate de 3–400 mii de oameni în țară străină.

Ne-am întors în gară, unde cu teamă am băut câte o cafea turcească şi ne-am aprovizionat cu un vin excelent de la cârciumă. Trupe n-am putut vedea, dar am stat cu pahonții, soldații contingentului 95–96 din Suceava şi Neamț, nemâncați de o zi întreagă. Le-am dat pâinea noastră şi o cutie cu sardele, pentru ceilalți a intervenit maiorul Popovici la un ofițer din localitate. În schimb caii de rechiziții de la căruțe erau foarte frumoşi, graşi, cum n-ar fi fost ei niciodată acasă. În gară erau iar cuptoarele manutanței, unde lucrau soldați brăileni, unii cunoscuți mie. Aici în gară am auzit lucruri de necrezut în cea ce priveşte serviciul sanitar şi asistența medicală din armată. Între altele mi se spunea că un doctor făcea consultațiile şi rapoartele de la balconul casei şi cerceta pe bolnavi prin binoclu […].

Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”

5

Murgoci către dr. C.I. Istrati

Odessa, 1 aprilie 1917

Dragă domnule doctor Istrati,

Cum am sosit aici m-am pus în legătură cu generalul Marx şi şeful P.S pentru Rusia meridională şi frontul român şi cu generalul Sterligov, însărcinat anume cu chestiunile de evacuare ale României.

Mulțumită prietenilor mei de aici, profesori de la Universitate, care m-au primit cu adevărat frățeşte… am fost primit bine peste tot şi am obținut toate lămuririle necesare, atât pentru chestiunea cercetaşilor, cât şi a Institutului de geologic. Pentru Institutul geologic i-am scris o scrisoare mai lungă dlui Mrazec, în care insistam, în urma avizului profesorilor de aici, ca Institutul să vină la Odessa, fiind poate singurul loc din Rusia, unde se poate trăi mai comod.

După propunerea profesorilor de agronomie şi geologie, dnii Nabokich şi Lascarev, rectorul a admis ca să mi se puie la dispoziție în Universitate atâtea săli, câte vom avea nevoie şi un laborator de chimie, pentru lucrările de petrol. Lumina electrică. Gaz, apă vom avea peste tot, plus tot ce trebuie laboratorului şi Institutului şi ca bibliotecă şi ca substanțe.

Camere de locuit sunt în Odessa şi în împrejurimi destule şi nu scumpe; alimente în profusiune[93], dar scumpe. Eu sunt de părere, ca şi toți cei de aici, că Odessa este bună pentru Institut şi pentru faptul că este aproape pentru România şi că uşor putem trimite pe cineva cu corespondența sau studiile necesare.

[93] În abundență.

Pentru că cercetaşii au fost repartizaţi în diferite puncte din guvernămintele Ecaterinoslav şi Crimeea (cum voi arăta mai la vale) eu am să mă duc să văd şi Ecaterinoslav şi Harkov şi în vederea Institutului geologic. Credinţa mea este totuşi că va veni nevoia evacuării şi a Institutului şi a cercetaşilor, pentru că nu sunt semne de a se isprăvi războiul până la toamnă.

Toată lumea e decisă aici să continue războiul până la victoria finală a aliaţilor. Lucrători de la Petrograd şi alte oraşe s-au supus să lucreze în continuare. Armata singură s-a dus să-i forţeze să lucreze, ori... Demagogii au început să fie puşi cu botul pe labe. Dezertorii se întorc cu miile pe front, iar bătălia de la…[94] a deschis guvernului ochii ca să o lase deocamdată cu discuţiile urmărirea responsabilităţilor şi să lucreze pentru front. Dacă nu vine o victorie mare sau mult aşteptata ofensivă, războiul se va prelungi încă o iarnă cel puţin […].

Viaţa de altfel e normală, numai că-i foarte scumpă, mult mai scumpă ca la Iaşi. Singurul avantaj este că ai de toate şi în profuziune, dar foarte scump. Bine s-a zis că rubla-i ca leul, iar în loc de kilogram e funtul (400 gr). Poţi trăi mizerabil şi mai ieftin, cam cu 100 ruble minimum pe lună. Eu stau la Nabokich, un prieten al meu şi am cheltuit într-o singură săptămână cam al 100 ruble cu trăsuri şi cumpărături pentru casă şi mâncări în oraş.

Vreţi ceva preţuri? Untul, 2,60 ruble funtul; laptele 70 copeici litrul; smântăna 1 rublă funtul; schwaitzer 2,50 ruble funtul; salata rusească 2,20 ruble, o raţă friptă sau nu, 5 ruble; o gâscă, 10 ruble; carnea, 70 ruble pe funt; viţel nu se taie în toată Rusia… Pâinea ca la Sculeni, caşcavalul 1,50 ruble funtul chiar şi 2 ruble. Nucile 10 la 10 ruble sau 50 ruble funtul; 1 portocală, 1 rublă […].

Pentru cercetaşi este totul aranjat aşa că oricând pot pleca cercetaşii dacă telegrafiem biroului de aici cu 7 zile înainte. Aranjamentul e făcut pentru Bălţi şi drumul de la Sculeni la Bălţi. Aici repaus o zi, pentru curăţenie. Baia este aranjată, anume săpun, rufărie etc. Cantonamentul s-a aranjat în sate sănătoase, plătindu-se oamenilor 20 copeici pentru fiecare cercetaş pe noapte, pentru paie, apă etc. 5000 de mantale sunt deja sosite la Bălţi şi se aşteaptă ordinul nostru ca să fie trimise la Sculeni. Despre bocanci, azi chiar a venit o telegramă de la Petrograd, că s-au trimis la Bălţi 4 vagoane, încă de la 20 februarie. Uniunea oraşelor ruseşti a dat 4.200 ruble pentru aceste cheltuieli de drum dintre Sculeni şi Bălţi. De asemenea a mai dat 4.000 de ruble ca în acest timp să se dea o mâncare mai bună (şi o mâncare caldă), aşa cum se dă la refugiaţii obişnuiţi. Dacă nu se va ajunge, atunci această Uniune are un fond de 200.000 ruble (banii sunt deja trimişi la dl. Voscresenschi, directorul liceului din Bălţi), pentru organizarea trenurilor de la Bălţi încolo (a câte 1.000 cercetaşi în tren) şi alimentele de drum. Un tren va fi compus de atâtea vagoane câte trebuie ca fiecare să aibă un loc chiar de dormit, apoi va fi un vagon mai bun pentru instructori, unul cu apă caldă, unul cu farmacie şi infirmerie, unul cu alimente. Un funcţionar de aici va însoţi trenul până la locul de destinaţie, altul ne va primi la Sculeni şi ne va conduce la Bălţi.

[94] Indescifrabil.

Cercetaşii sunt destinaţi în următoarele localităţi: Ecaterinoslav – 250; Hortiţa – 600; Mirovaia – 200; Samoilovna – 750; Novomosovsc – 100; Rozofca – 100, toate în guvernământul Ekaterinoslav; Simferopol – 500, Bacciserai – 500, în Crimeea; Rostov pe Don – 1000.

Un dezavantaj este răspândirea acestora, apoi prietenii mei de aici îmi spun că este cam greu de trăit pe acolo şi clima este excesiv continentală. Marţi după Paşte mă şi duc la Ecaterinoslav şi Harkov (cu profesorul Nabokich) ca să văd localităţile principale, după care vă voi face un raport amănunţit. Prietenii mei îmi recomandă ca admirabil din toate punctele de vedere ţinutul de dincolo de Marea de Azov.

Mai este o modalitate ce am discutat-o şi o vom mai discuta aici şi care ar fi cel puţin bună pentru vară: în loc să aducem cercetaşii aici, să aducem mâncare la Iaşi. Voi discuta cu zemstvo-ul de la Harkov şi Ekaterinoslav şi ce vom decide vă vom comunica.

Acum se aud clopotele de la bisericile vecine şi îţi strig: Cristos a Înviat!

2 aprilie 1917

De la Ekaterinoslav mă întorc peste o săptămână. Te rog trimite-mi un cuvânt la consulatul român din Odessa, pentru ca să ştiu dacă trebuie accelerat aici preparativele pentru evacuarea cercetaşilor sau s-o las mai domol. Consulul de aici nu are nici o ştire de aceste evacuări.

BAR, *fond corespondenţă Murgoci*, S 46 912)/DCLXXVII

A GEOLOGIST INTERESTED IN THE BALKANS AND THE MODERNISATION OF THE ROMANIAN SOCIETY: GHEORGHE MUNTEANU MURGOCI (1872–1925)

Abstract

This article aims to investigate less known facets of a scientific personality implicated in the process of the Romanian social modernisation at the end of the XIX and the beginning of the XX Century: G. M. Murgoci. A well-known geologist, Murgoci had interests such as: solving of the agrarian issue; promoting, together with his wife, the Romanian folklore; initiating the first journey to the Aromanian communities, before the outbreak of the Balkan wars. He was one of the founding members of the Romanian Geological Institute, as well as of the Institute for South-Eastern European Studies. As a cartographer, he joined the Romanian delegation to the Paris Peace Conference in 1919. Murgoci was also one of the creators of the Romanian scout movement. The documentary annex sustains his prodigious activity.

Keywords: Aromanian communities, folklore, Romanian social modernisation, institutionalising the scientific research, Scout movement.

L'ASSISTENZA DELLO STATO ITALIANO RIGUARDANTE UNA COLONIA AGRICOLA ITALIANA DI ROMANIA (1879–1941)

Motto: "L'opera dei consoli non può bastare"[1].

ALINA DOROJAN
(*Doctor, Universitatea Roma Trei*)

L'evoluzione e lo sviluppo del fenomeno dell'emigrazione italiana durante il XIX secolo e i primi decenni del XX secolo hanno determinato la necessità di un'assistenza e tutela dell'emigrante, tanto alla partenza, quanto all'arrivo nel nuovo territorio, ma particolarmente durante il soggiorno all'estero. Benché lo Stato italiano non abbia previsto all'epoca istituzioni dedicati alla cura ufficiale della sua popolazione emigrata permanente, ci fossero delle situazioni che presupposero l'intervento della sua autorità e la tutela dei suoi cittadini di là del confine italiano, ciò che lo condussero di impegnarsi nei diversi affari dei suoi sudditi. L'opera fu adetta al personale diplomatico, nonostante questo fosse insufficientemente preparato in tale questione, privo degli strumenti da lavoro necessari, delle finanze e della quantità dei dipendenti. Fra i casi limiti in cui fu bisogno dell'azione dell'autorità italiana presso le autorità romene, fece parte la lite dal 1889 tra la colonia agricola italiana dal villaggio moldavo Corneşti, vicino alla città di Iaşi e il nuovo proprietario che non riconosceva i termini di un contratto che non gli apparteneva.

Per capire come si è arrivati a questo litigio si deve prendere in esame ciò che era accaduto un decennio prima. Subito che l'indipendenza dello Stato romeno fu ottenuta, le esigenze di uno slancio economico furono condizionate dell'insufficienza e della debole distribuzione del capitale e della mano di lavoro, tanto nell'agricoltura che nei settori industriali. Una soluzione trovata da un proprietario di Moldavia fu l'ingaggio di un gruppo di famiglie di agricoltori italiani dalle zone rurale della provincia Rovigo, regione Veneto. Deciso di coltivare cereali, Dimitrie Anghel[2] se ne rivolse ad alcuni coltivatori italiani disposti di lavorare la sua terra.

[1] *Consiglio d'emigrazione*, in "Bollettino dell'emigrazione" ["Boll. emigrazione"], nr. 10, anno 1904, Roma, G. Bertero, 1905, p. 3.

[2] Dimitrie Anghel (circa 1831 – circa 1889), proprietario terriero nel villagio Corneşti, comune di Miroslava, Iaşi, fu il padre del poeta simbolista Dimitrie Anghel (Corneşti, 1872 – Iaşi, 1914). (Nicolae Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane*, vol. II *În căutarea fondului*, Bucarest, Adevărul, 1934, p. 101; Şerban Cioculescu, *Dimitrie Anghel, viaţa şi opera*, Bucarest, Plubirom, 1945, p. 9).

„Studii şi materiale de istorie modernă", vol. XXVII, 2014, p. 149–171

La scelta degli italiani[3] si spiega attraverso un progetto rivoluzionario e abbastanza pazzesco di questo "grande agricoltore, amante di progresso e innovazioni" che desiderò di coltivare per la prima volta nelle terre romene il riso![4]

All'inizio del 1879, Anghel firmò un'accordo con Angelo Grecchi fu Vincenzo di Cerenelli, che insieme ad altri contadini, se ne andò nel villaggio moldavo per l'ispezione della proprietà e rivolgendosi a Rovigo, fece conosciuto alla popolazione rurale il progetto che ha coinvolto poi un numero impressionante di cinquanta famiglie italiane. Perciò, nel 19 aprile 1879 fu concluso il contratto tra Dimitrie Anghel e Vincenza Romano, procuratore di Angelo Grecchi, mentre l'autenficazione veniva fatta al 1° maggio 1879 dal viceconsole francese di Iaşi, L. Castani (Castaing). Una copia del documento fu depositato al prefetto di Rovigo, che immediatamente annunciò le autorità di Roma su questo fenomeno considerato senza precedente all'epoca[5].

[3] Un'altra spiegazione attendibile della soluzione trovata di Anghel riguardo alla sua opzione per gli italiani sarebbe il progetto di colonizzazione con gli elementi latini pensato dal veneziano Marco Antonio Canini nell'autunno del 1878, "afin de proposer une colonisation italienne dans la Dobrudja", e presentato al Governo romeno, ma non aggradato dal ministro I.C. Brătianu (B.A.R., *mss.*, Fondo Vasile Alecsandri, S 89/LIX, Lettera di Canini a Vasile Alecsandri, Bucarest, 5 sett. 1878). Intorno ai dettagli del progetto di Canini e del suo comitato, vale a dire il *Comitato Promotore per una colonizzazione italiana in questo paese e particolarmente nelle parti salubri della Dobrogia, che ben presto sarà annessa alla Rumania*, del quale fecero parte Francesco Bruzzesi, comerciante liberale di Bucarest, V. Marini, dottore liberale, Gian Luigi Frollo, filologo e professore all'Università di Bucarest, Enrico Croce, pubblicista filoromeno, vedi B.A.R., *mss.*, Fondo Mihail Kogălniceanu, S37(1)/DCCVIII, Lettera di Canini a Kogălniceanu, Bucarest, 1 sett. 1878; Ivi, S37(2)/DCCVIII, Lettera di Canini a Kogălniceanu, Roma, 18 febb. 1879; Archivio Storico-Diplomatico del Minsitero degli Affari Esteri [ASDMAE] Roma, Serie Politica [S.P.] (1861–1887), vol. VI *Romania*, busta 1396, Lettera n° 904 di G. Pirrone al ministro degli Affari Esteri, conte Luigi Corti, Bucarest, 27 sett. 1878, in allegato frammento dall'articolo di M.A. Canini, *Colonizzazione della Dobrugia*, pubblicato dal giornale "Pressa", Bucarest, 16 sett. 1878; Claudio Isopescu, *La stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia*, Roma, Istituto per L'Europa Orientale, 1937, pp. 47–49; Francesco Guida, *L'Italia e il Risorgimento balcanico. Marco Antonio Canini*, Roma, 1984, pp. 319, 325; idem, *Marco Antonio Canini e la Romania (1859–1879)*, in *Risorgimento. Italia e Romania (1859–1879): esperienze a confronto*, a cura di Giulia Lami, Milano, Centro di Studi sull'Europa Orientale, 1992, p. 139–153; Domenico Caccamo, *L'Italia, la questione d'Oriente e l'indipendenza romena nel carteggio del Consolato italiano a Bucarest (1870–1879)*, in "Storia e Politica", anno XVIII, fasc. 1, 1979, p. 112–114; Rudolf Dinu, *Appunti per una storia dell'emigrazione italiana in Romania nel periodo 1879–1914*, in Id., *Studi italo-romene. Diplomazia e società 1879–1914*, Bucarest, Editura Militară, 2009, p. 441–442; Raluca Tomi, *Italians in Dobrudja in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, in *Dobrudja: A Cross Cultural Pool. A Multi-Ethnic Space*, a cura di Iolanda Ţighiliu, Marian Cojoc, Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2007, p. 95–97.

[4] Şerban Cioculescu, *op. cit.*, p. 10.

[5] R. Prefettura della Provincia di Udine, *Emigrazione italiana in Romania*, Udine, 11 luglio 1879, in "Foglio periodico della Prefettura di Udine (Bollettino)", anno XIII/1879, Udine, Giuseppe Seitz, 1879, p. 639–640; Corrispondenza del Prefetto Romagnini al Ministero dell'Interno, Udine, 5 luglio 1879, in ivi, p. 640–641; Biblioteca Naţională [B.N.] Bucureşti, *mss.*, fondo Mihail Kogălniceanu, b. 250, f. 21–23.

In realtà, la corispondenza diplomatica tra il ministro degli Affari Esteri e il ministro plenipotenziario a Bucarest, il barono Saverio Fava, dimonstra che sempre nei mesi primaverili del 1879, l'agente romeno a Roma Mihail Obedenaru insieme a suo cognato Drăgulinescu avessero cominciato un tentativo simile, portando quasi una trentina di coltivatori italiani e aspettando altre 40 famiglie sulla proprietà privata Obedeni[6], a pochi chilometri di Bucarest. Le ragioni comprendente l'azione di Obedenaru furono il caso proficuo degli agricoltori bulgari da Cioplea e Popeşti arrivati qualche decennio prima[7], il suo desiderio di servire la causa della latinità e l'aiuto degli italiani poveri che invece di partire per il continente americano meglio rimanere sul continente europeo[8]. Giacché nel aprile 1879, il nostro rappresentante diplomatico a Roma si rivolse al vescovo cattolico di Bucarest Angelo Parsi allo scopo di inviare un prete parlante d'italiano da curarsi del servizio religioso dei sudditi italiani[9]. Però ulteriormente a quest'episodio nessuna notizia non viene a confermarci la riuscita oppure la continuazione del progetto di Obedenaru, perciò quello di Anghel ne comparve ai contemporanei un caso così singolario.

L'apparizione di una tale colonia agricola a Corneşti richiamò l'attenzione delle autorita italiane, sicché nell'estate del 1879 essa ricevesse la visita del segretario della Legazione italiana a Bucarest, Albero Pansa, arrivato insieme al viceconsole francese Castaing, durante la quale poté conoscere in dettaglio il contenuto del contratto tra Anghel e i coloni italiani, nativi quasi tutti di Trecenta, provincia Rovigo, regione Veneto[10]. Il documento stipulò l'impegno assunto di un gruppo di cinquanta famiglie italiane di transferirsi e di colonizzare la tenuta da Corneşti di Dimitrie A. Anghel. Già in maggio trenta persone tra i coloni, specializzate in costruzioni, occorsero di arrivare per assicurare la fabbricazione

[6] All'epoca la proprietà Obedeni si trovava nella regione amministrativa Ilfov, odierna regione di Giurgiu (Ioan George Lahovari, C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicţionar geografic al României: alcătuit şi prelucrat după dicţionarele parţiale pe judeţe*, vol. IV, Bucarest, Socec, 1901, p. 524).

[7] Riguardo all'arrivo e l'evoluzione sociale, economica e religiosa dei bulgari cattolici di Cioplea e Popeşti vedi i volumi Dan Toma Dulciu, *Popeşti-Leordeni. File de istorie*, Popeşti-Leordeni, 2001; *Cioplea. Două veacuri de istorie*, a cura di Dănuţ Doboş, Bucarest, ARCB, 2007; *Catolicii din Popeşti-Leordeni. Istorie şi credinţă*, a cura di D. Doboş, Bucarest, ARCB, 2007, oppure gli studi C. N. Velichi, *Emigraţia bulgarilor în Ţara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812*, in „Romanoslavica", VIII, 1963, p. 27–55; Veseliv Traikov, *Emigraţia bulgară în Romania*, in „Analele Brăilei", s.n., anno IV, n° 4, Brăila, Muzeul Brăilei, 2004, p. 253–260.

[8] ASDMAE, S. P. (1861–1887), vol. VI, b. 1396, fasc. 1879, sem. 1, Copia della lettera dell'agente diplomatico della Romania a Roma Obedenaru a Mons. Paoli vescovo a Bucarest (Roma, 25 apr. 1879), allegata alla lettera del ministro plenipotenziario a Bucarest Saverio Fava (Bucarest, 12 giugno 1879): „Des milliers de paysans de la Haute Italie s'en vont périr de misère, de privations et d'épidémie meurtrières en Amerique. J'ai pensé qu'ils seraient mieux chez nous. [...] J'espère que l'année prochaine un grand nombre de proprietaires roumains de mes amis consentiront à recevoir sur leur terres des familles de paysans cultivateurs italiens. […] pour render un service à la cause de la latinité, du romanisme, en faisant augmenter le nombre des Latins sur le Danube".

[9] *Ibidem*.

[10] Rudolf Dinu, *op. cit.*, p. 443.

delle mattone per le case in cui avrebbero abitato la gente, invece il resto dei casati dovuto aggiungerli ad ottobre (art. 1–2). Il proprietario si obbligò a distribuirli gratuitamente materiali da costruzione, un ettaro di terreno per ciascuno capo di famiglia in vista di una casa con due stanze, una cucina e un giardino (art. 3–4, 12), a comprarli due buoi e una mucca, il cui prezzo bisognerebbe essere rimborsato nel corso di tre anni senza interesse (art. 5), a dargli gli alimenti indispensabili per essi e per i loro animali, fino al primo raccolto, il cui valore sarebbe stato scaduto dal prezzo ottenuto dalla loro parte di raccolto nei prossimi due anni agricoli (art. 6); a offrirli a ogni capo di famiglia tra le 5 e 6 strisce di terra e i semi necessari per la coltivazzione secondo un sistema moderna di un terzo del totale di terreno con pianti che permettono la sarchiatura e il resto con cereali (art. 7–8). L'affare avrebbe avuto la validità di 25 anni, dopo di che sia tutti i coloni sareberro diventati proprietari del terreno ricevuto in uso, sia entrambe le parti potrebbero usufruire della possibilità di rinnovare l'accordo (art. 9). Il pagamento di tutte le tasse fiscali o comunali fu stabilito come carico comune (art. 10). Era vietato per i coloni di costruire sul loro terreno taverne o botteghe (art. 13), ma anche di lavorare per altri patroni (art. 16). Alcuni articoli del contratto riguardavano Angelo Grecchi, di cui particolare compito era di vigilare sui coloni per garantire l'esecuzione degli obblighi contrattuali, ciò che gli assicurò per suo usufrutto 10 ettari di terreno, una casa con quattro stanze, legno, vino e pane, ma anche 5% del prodotto ottenuto dalla colonia (art. 14). Se questo esperimento si fosse dimostrato un successo, Anghel desiderebbe che Grecchi gli portasse altri 2–300 famiglie nelle stesse condizioni, per la colonizzazione di altre sue tenute, mentre l'italiano godesse di 5% dal profitto (art. 15)[11].

Per quale ragione hanno lasciato questi italiani le loro località per un paese del quale probabilmente sapessero poche cose oppure niente? Una risposta sarebbe la situazione economica all'epoca dai territori rurali della provincia di Rovigo. All'inizio del 1879, altri progetti d'emigrazione collettiva degli agricoltori italiani in Romania furono accennate dalle autorità italiana, però in proporzioni più ristrette e sui quali non apparve successivamente nessuna notizia relativamente al compimento dello spostamento. Si trattava del caso di quasi venti famiglie di Gemona, provincia di Udine, che nel marzo 1879 sono state arrolate per emigrare in Romania, in quanto mostrava una lettera indirizzata all'agente diplomatico italiano di Bucarest da Pietro Cragnolini, uno dei capi delle famiglie friulane che ebbero venduto tutti i loro utensili di lavoro, abbandonate le terre e le loro case in vista di una partenza definitiva[12]. A questi si unisce le richieste di passaporti di altri gruppi di contandini di Veneto e della provincia di Mantova, regione Lombardia, registrate nei mesi anteriori al luglio 1879, che intesero di partire per la Romania[13].

[11] B.N., *mss.*, fondo Mihail Kogălniceanu, b. 250, f. 21–23.

[12] R. Prefettura della Provincia di Udine, *L'emigrazione in Romania*, Udine, 15 apr. 1879, in "Bollettino di Provincia di Udine", anno XIII, 1879, p. 396.

[13] „Ibidem", p. 641–642.

C'è da notare che il caso dei cinquanta agricoltori di Rovigo, benché superiore dal punto di vista numerico, non fosse quindi un caso singolare come intenzione, ma l'unico che rese concreto tra i progetti dal 1879, tutti i casi apparsi nell'Italia settentrionale.

In una ricerca realizzata da Emilio Zanella, nel 1931, si parla di alcuni condizioni di vita molto duri per gli abitanti delle zone rurale della provincia di Rovigo, quando la località di Polesine è diventato un'importante fornitore di emigranti[14]. La situazione di estrema povertà fu ricordata anche dal medico socialista Nicola Badaloni, che sostenne che nel 1878 "il Comune di Trecenta vide in pochi mesi 700 dei suoi figli abbandonare il paese natio per la Valacchia, non in cerca di fortuna, ma in cerca del pane"[15]. Lo storico Oscar Gaspari vide in questa coincidenza della data e il luogo di partenza, la possibilità che queste famiglie di Polesine fossero in realtà le stesse a quelle partite per la Moldavia. Altri dati sulle partenze da Polesine furono offerti da Antonio Lazzarini, secondo il quale nel 1879 si espatriarono definitivamente 361 abitanti, una cifra molto superiore ai soli 5 espatri un'anno prima, e altre 7 un anno dopo. Per una proporzione quasi simile occorre arrivarsi agli anni 1885 e 1887, quando il numero degli emigranti permanenti fu di 116 espatriati, rispettivamente 1.853. Nonostante la proporzione ridotta, l'emigrazione a Cornești anticipa di quasi un decennio, l'esodo che si diresse dal Veneto verso il Brasile[16].

L'emigrazione degli italiani di Rovigo verso la Moldavia fu sorprendente all'epoca, poiché nel periodo 1876-1886, la regione di Veneto era ancora straniera al fenomeno dell'emigrazione di massa, nonostante all'interno dell'Italia gli spostamenti della popolazione da un luogo ad altro fossero molto evidenti, un effetto della crisi agraria degli anni '80 del XIX secolo.

Il caso rimase singolare per le sue proporzioni nella storia delle emigrazioni degli italiani verso la Romania anche a causa del cambiamento dal 1879 di alcuni articoli della Costituzione romena del 1866. Esso cancellò il diritto degli stranieri di possedere immobili e proprietà nello spazio rurale, ciò che annullò la speranza di diventare proprietari degli italiani di Rovigo con la quale forse se ne andarono all'inizio del loro lungo soggiorno. Una dichiarazione dal 5/17 agosto 1880 aggiunta ad una convenzione consolare italo-romena specificò lo stesso divieto degli stranieri di possedere i beni rurali[17]. A quanto pare parecchi italiani fossero disposti a rinunciare alla nazionalità italiana e accetare quella romena per poter

[14] Emilio Zanella, *Dalla "barbarie" alla civiltà nel Polesine: l'opera di Nicola Badaloni*, Milano, ANS – Problemi del lavoro, 1931, p. 1–47.

[15] Amedeo Gherardini, *Il pensiero e l'opera di Nicola Badaloni*, Badia Polesine, s.e., 1912, p. 18.

[16] Oscar Gaspari, *Una comunità veneta tra Romania ed Italia (1879–1940)*, in "Studi Emigrazione/Etudes Migrations", anno XXV, marzo 1988, n° 89, p. 4; Antonio Lazzarini, *Campagne venete ed emigrazione di massa 1866–1900*, Vicenza, s.e., 1981, p. 335.

[17] *Rapporto del R. Console cav. Avv. Giulio Tesi (Galatz, 21 aprile 1892)*, in "Emigrazione e Colonie. Rapporti di RR. Agenti Diplomatici e Consolari pubblicati dal R. Ministero degli Affari Esteri", Roma, G. Bertero, 1893, p. 409.

usufruire di un vistoso lucro a sostegno delle loro famiglie tramite il diritto di essere proprietari di terreni rurali[18].

I primi italiani che arrivarono nella primavera del 1879, dovrebbero pagare meta dal costo di viaggio fino a Galaţi, mentre tanto l'altra parte, quanto il prezzo dal porto moldavo alla tenuta di Corneşti sarrebero effettuati da Anghel. Questa prevista era valabile anche per gli altri coloni che gli avrebbero aggiungere nell'autunno[19]. Il poeta Dimitrie Anghel lasciò una descrizione spiritosa dello spostamento degli agricoltori italiani tra i contandini romeni di Corneşti, sorpresi dai costumi e abitudini della vita dei "taliani":

> "satul acesta pustiu [...] se umplù de o zarvă de glasuri străine, de o navală de emigranţi în haine pestriţe, în culori strigătoare; bărbaţi cu pălării garibaldiene cu surtucul de-a umărul, cu lulele mari atârnate în colţul gurei, cu plete revărsate pe umeri, gesticulând viu, alături de femei cu barizuri şi rochii de toate culorile, cu figuri energice, cu cercei barbari ce li se spânzurau de urechi în trei rânduri de inele, cu salbe de mărgean roşu, cu pieptănături complicate, cu pieptarele strânse pe trup. [...] Oamenii, în portul lor străvechiu, ieşise(ră) la drum să vadă pentru ce ispravă veniseră din ţara lor şi cum ştiu să lucreze aceşti venetici în haine nemţeşti. [...] Veneticii însă, cât ţinea săptămâna, îşi căutau de treabă. Erau muncitori harnici şi ştiau să lucreze; săpători iscusiţi, alcătuiseră pe un şes din vecinătatea a două iazuri un întreg sistem de irigaţii, de canaluri ce se întretăiau, aducând apa ca să adape, după un sistem periodic, pământul în care pentru întâia dată în ţara românească aveà să crească orezul! Şi într'adevăr sămânţa aceasta neobişnuită prinse rod în brazda unde fusese aruncată, şi acum un lan frumos cu păiuşul puternic, cu spice mari, uimeà lumea care veneà de pretutindenea să vadă această minune de holdă, din care într'o zi însuşi Măria Sa Vodă erà să mănânce pilaf! "[20]

Una delle prime menzioni della colonia degli agricoltori italiani di Corneşti fu accenata nel suo diario dal segretario Alberto Pansa, che nel 28 e 29 agosto 1879 effetuò la sua prima visita già ricordata in vista di realizzare un rapporto sulla situazione inedita tra i casi degli emigranti italiani nelle terre romene. Così si sono verificati un ritardo nella costruzione delle case, l'ansia dell'inverno veniente che gli avrebbero potuto trovare senza i tetti e una scarsa assistenza medica che non gli assicurò a quelli ammalati da febbre la possibilità di essere curati. Nella presenza del segretario, Anghel promesse l'assistenza medica e più importante di curarsi della chiesa e di un prete cattolico per la colonia. La seconda visita di Pansa fu fatta all'inizio del novembre 1879 per appianarsi la controversia tra Anghel e i coloni, dopo che il proprietario sembra di non aver rispetato qualche clausola contrattuale: la questione degli abiti e del cibo. Si è disposto un nuovo contratto, i quali

[18] ASDMAE, Serie Politica A (1881–1891), *Romania*, b. 107, fasc. 1 *Rapporti politici 1888*, Lettera del console di Galaţi, Pasquale Corte al ministro degli Affari Esteri, Francesco Crispi (Galaţi, 14 ago. 1888).

[19] B.N., *mss.*, fondo Mihail Kogălniceanu, b. 250, f. 21v.

[20] Dimitrie Anghel, *Al doilea colonizator al Daciei*, in D. Anghel, Şt.O. Iosif, *Cireşul lui Lucullus*, Bucureşti Minerva, 1910, p. 54–57.

condizioni Pansa gli discutò con Anghel e Grecchi e solo dopo alcune settimane Anghel lo approva. I rapporti tra le due parti erano ancora provati negativamente nel 1883, quando i coloni richiederono l'aiuto del loro ministro a Bucarest Giuseppe Tornielli Brusati per pacificarli[21]. Però due anni più tardi, il ministro fu preocupato per un altro problema: la debole istruzione per quelli circa 60 fanciuli della colonia. Al 23 dicembre 1885, Tornielli Brusati scrisse a Roma al ministro degli Affari Esteri, Carlo di Robilant, per l'autorizzazione di un acquisto di libri scolastici per le classe elementare e per la concessione di uno stipendio di 100–150 lire per l'educazione dei bambini. Grazie a un loro connazionale, Serrazanetti da Bologna, fu già affitata una casa da un contandino romeno in cui fece da maestro un italiano alquanto più istruitto degli altri con i pochi libri per la prima classe elementaria somministrati dallo stesso bolognese. Il ministro Robilant consentì a Tornielli Brusati a disporre di 200 lire per detta scuola, mentre una certa quantità di materiale scolastico era di già spedita[22].

Uno dei primi accenni della colonia fatto in una pubblicazione romena fu quello di Constantin Chiriță in *Dicționarul geografic al județului Iaşi* (1888), di cui informazione fu poi trasferita nel 1899 in *Marele dicționar geografic al României*, secondo il quale da quelle 100 famiglie di contadini di Cornești, quasi 50 erano italiane e queste abitavano nella parte orientale del villaggio dal 1879 quando furono portate dal proprietario della tenuta per l'agricoltura[23].

Sfortunamente la situazione si cambiò completamente per la piccola comunità circa il 1888, poco prima della inaspettata morte di Anghel, quando la sua tenuta fu affidata in mani straniere, fatto deciso di alcuni banchieri e politici subito al crollo finanziario del proprietario[24]. Il nuovo padrono che non ebbe preso in considerazione il contratto tra Anghel e le famiglie italiane, era deciso di vendere tutte le terre. Così che gli italiani furono costretti a lasciare le loro case e i terreni che gli ebbero lavorato, dopo di che sembra che questi fossero convinti a rinunciare ai loro diritti stipolati nel contratto. Il fatto viene ad essere confermato da Martino Rosina, discendente di uno degli italiani emigrati a Cornești, che sostenne nel corso di un'indagine realizzata nel 1981 da Bernardino Tofani, un ricercatore locale, che essi ebbero rinunciato ai loro diritti contratuali determinati da uno tra di loro, per la possibilità di una più facile partenza dal villaggio[25]. All'intervento del console italiano a Galați, il Governo romeno diede in affitto a partire del 1890 un terreno di 1.080 ettari boscosi in Dobrugia, nel villaggio

[21] Rudolf Dinu, *op. cit.*, p. 443–444.

[22] ASDMAE, Archivio Scuole (1868–1888), b. 219, Lettera del ministro plenipotenziario a Bucarest Giuseppe Tornielli Brusati al ministro degli Affari Esteri, Carlo di Robilant (Bucarest, 23 dic. 1885); *ibidem* (Bucarest, 11 mar. 1886); *ibidem* (Bucarest, 17 genn. 1886).

[23] Constantin Chiriță, *Dicționar geografic al județului Iaşi*, Bucarest, Socecŭ&Teclu, 1888, p. 46; I. G. Lahovari, C. I. Brătianu, Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, vol. II, Bucureşti, Socecŭ , 1899, p. 653.

[24] Dimitrie Anghel, *op. cit.*, p. 58.

[25] O. Gaspari, *Una comunità veneta*, p. 6–7.

Cataloi, dalla regione amministrativa di Tulcea[26]. Con gli eventi cosiffatti si è finita l'avventura dei coloni italiani nel villagio di Corneşti, però una nuova, più lunga e complicata stette per svolgersi nella terra di Dobrugia. Dopo la partenza degli sfortunati agricoltori, la loro traccia era ricordata solo da qualche lapide dal cimitero di Corneşti[27].

Il numero delle famiglie che hanno scelto di continuare la loro attività su una proprietà presa in affito in un paese straniero rimane però discutibile, perché le fonti non sono unanimi in ciò che riguarda il numero delle famiglie italiane partite da Corneşti per Cataloi. Nel *Bollettino dell'emigrazione* dal 1913 furono pubblicati i risultati di una indagine riservata agli italiani da Romania, realizzata dal commissario generale dell'emigrazione, l'avvocata di Palma di Castiglione, nel maggio 1912 nel paese romeno, che indicò una cifra di 100 famiglie senza individuare la loro origine[28]. Questa cifra fu poi ripresa da un'altra pubblicazione ufficiale, il *Censimento degli italiani all'estero* (1927)[29]. Mentre, Valerio de Sanctis nel suo saggio *L'emigrazione italiana in Romania* specificò un numero di "72 famiglie di agricoltori italiani della provincia di Rovigo", informazione ripresa un anno dopo dallo scritto di Pompilio Schiarini[30].

La causa di questo trasferimento dalla Moldavia a Dobrugia deve essere correlata agli eventi che hanno mirato questa regione storica. La Dobrugia settentrionale passò alla Romania a seguito delle decisioni del Congresso di Berlino. Per riempire la scarsa popolazione, il Governo romeno utilizzò questo territorio tanto per quelli che non ebbero ricevuto terra a seguito della riforma agraria del 1864, quanto per i giovani sposi. Simultaneamente ci sono stati dei progetti della colonizzazione della Dobrugia con stranieri già accenati. Così che lo spostamento da Moldavia a Dobrugia può riflettere in qualche misura il tentativo di collonizzazione con elementi latini, ma in realtà, lo spostamento da Corneşti a Cataloi della colonia agricola italiana è la soluzione trovata dalle autorità romene in seguito all'intervento delle autorità italiane per i loro sudditi.

La nuova terra degli avventurieri italiani benchè fosse parte di un villaggio di agricoltori dalla regione amministrativa di Tulcea, non era pienamente sfruttata, cosicché essi dovettero prendere tutto da zero. Era un paesino distinto dagli altri per la principale occupazione dei suoi abitanti in una zona in cui la grande maggioranza della popolazione rurale si occupava dello sfruttamento delle cave di

[26] Arhiva Istorico-Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe [AIDMAE] Bucarest, Fondo Probleme, n° 11/1930, vol. 78, Lettera n° 3197 (Bucarest, 30 nov. 1930).

[27] Dimitrie Anghel, *op. cit.*, p. 59.

[28] "Boll. emigrazione", anno 1912, n° 11, Roma, 1913, p. 1.209.

[29] M.A.E., *Censimento degli italiani all'estero alla metà dell'anno 1927*, Roma, 1928, p. 184.

[30] Valerio De Sanctis, *L'emigrazione italiana in Romania*, in "L'Europa orientale", anno III, n° IX–XI, Roma, 1923, p. 691; Pompilio Schiarini, *L'emigrazione italiana in Romania*, Roma, La Società Geografica italiana,1924, estratto dal "Bollettino della Società Geografica Italiana", fasc. IX–XI, 1923, p. 3.

granito dai Monti Măcin, ma diverso anche per la sua mescolanza di popolazioni cristiane che costituivano le vari comunità nazionale: quella dei romeni, che nel 1899 contava su 64 famiglie, quella tedesca di 58 famiglie, una colonia di cui insediamento risale a partire del 1840 e che fondò il villagio dopo l'arrivo dall'Imperio Russo, quella bulgara di 28 famiglie, e quella degli italiani di 64 famiglie[31], cioè 332 persone[32]. Il reddito annuo del villaggio era aumentato tramite

[31] Il numero di 64 famiglie italiane accennato nel secondo volume di *Marele dicţionar geografic al României*, pp. 228–229, era inferiore a quello reale, visto che tutte le altri fonte fanno menzione sulla crescità della colonia accaduta successivamente l'insediamento a Cataloi delle circa 72 famiglie arrivate da Moldavia nel 1889 (nonostante le 11 famiglie ritornate in Italia a poco tempo dopo l'arrivo a Dobrugia a causa delle condizione di vita molto difficili trovati di là che non le ebbero potuto tollerare, e alle altre due famiglie ritornate nel paese natale, tra 1899–1912, soddisfatte dei risparmi realizzati durante la loro permanenza in Romania, che gliene avrebbero permesso di continuare una vita più decente in Italia): nel 1892, il rapporto del console italiano di Galaţi, Giulio Tesi, accenna un numero di 74 famiglie, cioè 298 persone, di cui meno della metà costituì la popolazione femminile cfr. il *Rapporto del console Giulio Tesi (Galaţi, 21 aprile 1892)*, in "Emigrazione e Colonie", 1893, p. 407; nel 1904, Lorenzo Matteucci, l'agente consolare a Sulina, fece menzione di una cifra di 84 famiglie, cioè 480 persone oppure 370 adulti e 110 bambini cfr. AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 68, Rapporto n° 73/34, Sulina, 12 giu. 1904); nel 1912, la colonia ebbe 111 famiglie, ovvero 653 persone, di cui 221 adulti, 432 giovanni e bambini cfr. "Boll. emigrazione", 1913, p. 1209–1210; per il 1921, le cifre accennate dalle autorità diplomatiche italiane, cioè di 89 famiglie oppure 825 persone cfr. ASDMAE, Archivio del Commercio (1924–1926), classe 48, Colonia italiana di Cataloi, Lettera del console generale di Galaţi al ministro degli Affari Esteri italiano (Galaţi, 25 ago. 1921), sono diverse da quelle offerte dalle autorità religiose, di 140 famiglie ossia 670 persone cfr. Archivio Segreto Vaticano, fondo Archivio Nunziatura Romania, b. 6, fasc. 15, f. 13; nel 1927, erano acennate sempre 825 persone cfr. *Censimento degli italiani*, p. 183, però questo censimento non rifletò una coincidenza quantitativa, ma una mancanza di una nuova indagine dovuta allo scioglimento nello stesso anno della Commissione Generale dell'Emigrazione (CGE) e alla publicazione degli stessi dati raccolti nel 1912; mentre una diminuzione fu menzionata appena nel 1935, quando l'indagine del Ministero dell'Interno romeno registrò 651 persone cfr. AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 79, Lettera n° 9898 (Bucarest, 21 febb. 1935).

[32] Contemporaneamente all'aumento del numero delle famiglie è apparso il problema dell'insufficienza dei terreni, di cui superficie rimaneva sempre a 15 ha. Le giovanne famiglie erano quindi costrette a lasciarne il villaggio in cui l'unica occupazione possibile per loro era l'agricoltura, ma impossibile da svolgerla senza una nuova terra a disposizione. Così che alcuni di loro sono trasferiti a Tulcea o Iaşi, dove poterono lavorare nel campo delle costruzioni, mentre altri preferirono i lavori temporanei dal porto di Tulcea, dove gli operai italiani goderono di uno stipendio fino a tre volte in più rispetto ad uno medio. Lo spostamento nelle città vicine a Cataloi fu giustificato dalla possibilità dell'accrescimento del loro reddito annuo oppure del bisogno di completarlo negli anni in cui i raccolti erano compromessi dalla eccessiva siccità e l'inverno veniente molto duro a Cataloi gli teneva isolati almeno per alcuni mesi, periodo in cui tutte le risorse erano naturalmente sottoposte solamente al consumo. Nel 1899, quando la siccità gli ebbe rovinato tutta la raccolta, riceverono un'aiuto in cereali dal re d'Italia. L'episodio ripeté nel 1904, quando il prete della comunità richiese l'aiuto al arcivescovo cattolico di Bucarest, von Hornstein, mentre l'agente consolare di Sulina annunciò la difficile situazione alle autorità diplomatiche da Bucarest [O. Gaspari, *Una comunità veneta*, pp. 8–15; Serviciul Municipiului Bucarest al Arhivelor Naţionale [SMBAN], Fondo Arhiepiscopia Romano-Catolică Bucureşti [ARCB], b. 312/1888, f. 1–2; b. 448/1904, f. 1; AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 68, Rapporto n° 73/34 (Sulina, 12 giu. 1904); "Boll. emigrazione", 1913, p. 1210].

la presenza di un ufficio telegrafico, i cui servizi erano usati da tutti gli abitanti delle località vicine. Il villaggio Cataloi si trovava a 12 km della città-porto sul Danubio, Tulcea, e alla metà distanza sulla via tra altri città danubiani, Galați e Sulina. Cataloi disponeva di un tratto di 2.410 ha, da cui 1.240 ettari appartenevano allo Stato romeno. Una superficie di 1.080 ettari fu affidata alle 72 famiglie italiane per un prezzo modico, tra 5 e 7 lei[33] dovuti per un ettaro per anno. Quindi ogni famiglia ricevé un tratto di 15 ha. Gr. Dănescu disse nel 1896 che i residenti di Cataloi volevano avere nel loro villaggio una chiesa per ogni etnia. Nello stesso anno fu fondata la prima parrocchia italiana in Romania, curata dal prete Davide Baccanelli, che fu seguito dal sacerdote Luigi di Benedetto e nel 1926 dal prete Paolo Perschini[34]. La popolazione italiana fu organizzata attraverso la chiesa, la scuola e la casa canonica. La scuola fu sovvenzionata dal Governo italiano, ai sensi della legge Crispi del 1889, e funzionava la mattina per i fanciulli e la sera per gli adulti. Della loro educazione nei primi decenni del secolo si occupò il sacerdote della comunità, Luigi Di Benedetto[35].

Il primo contratto di affitto colletivo tra le 72 famiglie e il Governo romeno fu firmato al 1° ottobre 1890, i rappresentati dalla comunità italiana essendo assistiti da ufficiali dalla Legazione italiana da Bucarest e dal Consolato italiano di Galați. Il contratto doveva essere rinnovato a ogni 15 anni, così che le trattative della riconferma della concessione cominciavano un anno prima della scadenza. Nel primo anno di contratto, ogni famiglia ricevé dal Governo italiano un prestito di 150 lire[36]. Questa superficie stabilita all'inizio dell'affitto non poté essere modificata ulteriormente nonostante le richieste della colonia a causa della crescita demografica, ciò che attirò nel tempo qualche irregolarità riguardo agli ettari occupati dagli italiani. Fu bisogno dell'intervento delle autorità consolari italiane presso quelle romene in una lite concernente il tratto legale per gli italiani di Cataloi.

La successiva evoluzione di questa comunità di Cataloi fu lo svolgimento della più compatta comunità rurale italiana di Romania, più unita dalle difficoltà che avevano superato insieme. Il numero delle famiglie che ebbero preso in affitto una superficie di 15 ettari è diverso da una fonte ad altra. Da quelle 50 famiglie

[33] La quantità di denaro accenata alla conclusione del primo contratto d'affitto (1890) dovuta allo Stato romeno era di 5 lei/ettaro/annuo, e d'allora in poi di 7 lei/ettaro/annuo cfr. *Rapp. del console Giulio Tesi (Galatz, 21 aprile 1892)*, in "Emigrazione e Colonie", 1893, p. 408.

[34] Cfr. Franco Dalla RUPE, *Un limbo d'Italia in Romania (La Chiesa del S.S.Redentore)*, Torino, "La Salette", s. a., p. 9.

[35] Grigore Dănescu, *Dicționar geografic, statistic, economic şi istoric al județului Tulcea*, Bucarest, Socecŭ, 1896, p. 124–127; "Boll. emigrazione", 1913, p. 1210.

[36] *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, p. 228–229; ASDMAE, Archivio del Commercio, classe 48, Colonia italiana di Cataloi, Lettera del console generale di Galați al ministro degli Affari Esteri italiano, Pietro Tomasi Della Torretta (Galați, 25 ago. 1921); *Rapp. del console Giulio Tesi (Galatz, 21 aprile 1892)*, in "Emigrazione e Colonie", 1893, p. 407–408; "Boll. emigrazione", 1913, p. 1210; *Censimento degli italiani*, p. 184.

arrivate nel 1879 da Rovigo a Corneşti, dieci anni dopo, 72 famiglie hanno deciso di continuare la loro vita in Romania, mentre le altre sono ritornate in Italia, secondo il rapporto di Palma di Castiglione[37]. Dall'altra parte, la Legazione italiana a Bucarest, in una lettera mandata al Ministero degli Affari Esteri romeno, al 29 novembre 1930, accennava un numero di circa 100 famiglie che avevano ricevuto quel tratto totale di 1.080 ettari, nonostante il contratto avesse stipolato solo 72 capi da famiglia contraenti[38]. Le entrambe cifre, bechè diversi, rifletono la stessa realità se teniamo conto del fatto che alle 72 famiglie trasferite da Corneşti ci sono affianchiate altre famiglie italiane da Moldavia, in seguito alla notizia della concessione di terreni agricoli di Dobrugia da parte del Governo romeno. Questo fatto viene confermato nel 1904, dall'agente consolare a Sulina, Lorenzo Matteucci, che accennò in un rapporto presentato al console di Galaţi, che il primo contratto firmato diede in affitto un terreno di ogni 15 ettari solo per un gruppo di 72 famiglie, mentre altre 12 famiglie che sono affianchiate sin dall'inizio non ebbero ricevuto nessun ettaro[39].

Per l'organizzazione interna, la comunità italiana di Cataloi eleggeva annuo 4 consiglieri ai quali si metteva al fianco, il prete Luigi di Benedetto, che ebbe la più grande autorità tra i suoi connazionali. Esso non era semplicemente officiante, ma non di rado anche medico e farmacista, l'organizzatore della comunità e del suo tempo libero, e soprattutto insegnante per i fanciulli di Cataloi e talvolta per gli adulti che desideravano imparare a leggere e scrivere. In ciò che riguarda l'assistenza esterna, delle relazioni con le autorità romeno oppure quelle italiane dal paese si occupava il console generale di Galaţi e l'agente consolare di Sulina. A volte all'autorità consolare si appellò pur per le divergenze tra vari abitanti italiani di Cataloi, evitandosi cosi di arrivare con un disaccordo in un tribunale romeno[40].

La necessità di rinnovare a ogni 15 anni la concessione del terreno implicò volens nolens l'intervento dalla Legazione Italiana di Bucarest preso le autorità romene. Nel giugno 1904, la prossimità della scadenza nell'autunno del prossimo anno del primo contratto d'affitto, determinò il console italiano di Galaţi di mandare a Cataloi l'agente consolare Matteucci, per realizzare un rapporto molto dettagliato delle condizioni di vita di quegli italiani. Il processo di rinnovazione dell'impegno tra la colonia italiana e lo Stato romeno fu iniziato un anno prima per non rischiare di perdere il terreno al favore di altre richieste d'affitto ricevute tra tempo dalla Prefettura di Tulcea. Le autorità consolari italiane di Galaţi ebbero cominciato il procedimento tanto in anticipo per consentire alla Legazione italiana di Bucarest l'occasione di intervenire al più presto possibile nel favore dei suoi

[37] "Boll. emigrazione", 1913, p. 1209–1210.
[38] AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 78, Lettera n° 3197 (Bucarest, 30 nov. 1930).
[39] *Ibidem*, vol. 68, Rapporto n° 73/34 (Sulina, 12 giu. 1904).
[40] ASDMAE, Archivio del commercio, classe 48, Colonia italiana di Cataloi, Lettera dal 25 ago. 1921, Galaţi.

sudditi. Il desiderio della colonia era di ottenere tramite il nuovo contratto 500 ha in più per le giovani famiglie, che potevano né di comprare terra a causa della cittadinanza straniera, né di prendere in affitto altri ettari senza l'accordo delle autorità romene. Purtroppo il primo contratto non prevedeva questa opportunità di allargare la superficie affittata secondo il bisogno naturale della comunità. Si voleva in più un contratto stipulato per un numero più grande di anni, sicché il materiale e gli sforzi morali investiti dalle famiglie italiane e il lavoro per organizzare la terra non fossero inutili, ma il Ministero delle Proprietà romeno non era disposto a rispondere a tali esigenze[41].

Al 16 luglio 1904, il Consiglio dei ministri autorizzò Administrația Domeniilor Statului da Dobrugia per l'ordine nr. 47.252 di rinnovare il contratto d'affitto per un nuovo periodo di 15 anni. Il prezzo di un ettaro fu aumentato da 7 a 10 lei/ ettaro/anno, ma rimaneva sempre sotto il prezzo reale previsto dalla legge per Cataloi, il cui valore era di 24 lei[42]. Nella stessa situazione si trovavano anche le comunità dei tedeschi disperse in vari villaggi di Tulcea, compreso Cataloi. In una lettera per il ministro degli Affari Esteri romeno, Iacob Lahovari, mandata da Direcțiunea Domeniilor a Ministerului Agriculturii, Industriei, Comerțului şi Domeniilor si fece menzione sulla possibilità di firmarsi nuovi contratti d'affitto nel villaggio di Cataloi per una superficie in più, però non era precisato se questo fatto era vallabile tanto per gli italiani, quanto per i tedeschi oppure solo per alcuni tra di loro[43]. Gli eventi successivi dimonstrarono che il tratto destinato agli italiani di Cataloi non fu esteso.

La scadenza del secondo contratto fu 15 luglio 1921, mentre al 1° marzo 1936, fu firmato l'ultimo contratto tra la colonia italiana e il capo dell'Ocolul Domenial Babadag. Il prezzo arrivò a 26 lei/anuo per un ettaro, vale a dire una somma totale di 28.080 lei, che era pagata in un tasso unico al 1° agosto dell'ogni anno, secondo l'articolo 4 del contratto. Il terzo contratto fu firmato nella presenza del console generale di Galați[44] da 81 coloni italiani, tra cui ricordiamo: Angelo Prini, Domenico Savioli, Luca Ravagnani, Luigi Savioli, Roberto Savioli, Emilio Zanchi, Riccardo Gazzi, Ipolito Barotti, Pietro Sofiatti, Fioravante Soffiati, Sigismundo Savioli, Angelo Cavicchioli, Vittorio Cavariani, Antonio Fioratti[45]. Il documento ebbe 19 articoli, tra i quali l'art. 18 era considerato dalle autorità

[41] Raymund Netzhammer, *Episcop în Romania într-o epocă a conflictelor naționale şi religioase*, vol. II, Bucarest, Editura Academiei Române, 2005, p. 937.

[42] AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 68, Lettera n° 18.880 del Ministero degli Affari Esteri alla Legazione italiana (Bucarest, 19 ott. 1905).

[43] *Ibidem*. Lettera n° 85.214 del direttore C. Niculescu-Telega al ministro degli Affari Esteri, Iacob Lahovari (Bucarest, 16 dic. 1914).

[44] ASDMAE, Archivio del Commercio, classe 48, Colonia italiana di Cataloi, Lettera del ministro plenipotenziario italiano a Bucarest, Martin Franklin al ministro degli Affari Esteri, Marchese della Torretta (Bucarest, 6 sett.1921).

[45] *Ibidem*, vol. 79, Copia del contratto d'affitto tra Constantin Căciulescu, capo dell'O.D. [Ocolul Dominial] Babadag e i coloni italiani di Cataloi, regione Tulcea (Tulcea, 15 lug. 1921).

italiane il più duro, perché cui era precisato che "în caz că în virtutea unei legi actuale sau viitoare pentru înstrăinarea bunurilor Statului, s-ar vinde în veci moşia în total sau în parte, arendaşul se va mai bucura de folosinţa întregii moşii în anul agricol în care s-a făcut vânzarea, precum şi încă patru ani agricoli următori (în total 5 ani)"[46], quindi una volta venduta una proprietà, si cancellava la possibilità di riprendere una nuova in affitto. Però il ministro romeno Constantin Garoflid fece una menzione di un periodo di 10 anni in cui un suddito italiano avrebbe potuto godersi del suo diritto sulla terra presa in affitta in seguita ad una vendita totale oppure parziale di tale terreno[47]. L'art. 15 stipulò che i coloni erano obbligati di lavorare personalmente o insieme alla loro famiglia la terra presa in affitto e non potevano in nessun modo dare in noleggio o cedere a un'altra: "coloniştii sunt datori de a cultiva personal împreună cu familiile lor respective, pământurile închiriate lor cu prezentul contract, nu vor putea în consecinţă în nici un caz a le subînchiria sau ceda altora"[48]. Secondo l'art. 16, l'unica norma accettata di cedere la terra di una famiglia, era il caso nel quale la superficie era lasciata da questa a causa di partenza da Cataloi. Questo terreno veniva poi distribuito a una famiglia che non aveva nessun altra terra o che aveva meno di 15 ha[49].

Durante il periodo dell'affitto del terzo contrato apparve una incoerenza tra la superficie noleggiata e quella tenuta in realtà dalla colonia, superiore a 32 ha, contradizione osservata nel 1930 da Consilieratul Agricol de Tulcea, ciò che determinò le autorità romene di riprendere il terreno non giustificato dal contratto finché la situazione sarebbe divenuta chiara. Però le autorità italiane sostennero che la zona presa sotto sequestro fu di 40 ettari, limitandosi così di più l'area comunque insufficiente da tanti anni. Servirsi di alcuni articoli (1.328, 1.329 e 1.454) del Codice Civile romeno, la Legazione italiana dimostrò al Ministero degli Affari Esteri romeno che Consilieratul din Tulcea non ebbe il diritto di ridurre una superficie affittata[50]. A partire dal 10 febbraio 1931 l'intera zona di 1.080 ha poté essere usata dalla colonia italiana fino alla scadenza del contratto, al 1° marzo 1936. Questo incidente fu causato da una misura amministrativa interpretata come una giuridica. All'inizio di 1931 tutte le superfici rurali dal distretto di Tulcea

[46] L'annata agricola era calcolata a partire del 23 aprile di un anno civile e finiva nel 22 aprile dell'anno seguente.

[47] ASDMAE, Archivio del Commercio, classe 48, Lettera del ministro dell'Agricoltura, Constantin Garoflid, al ministro italiano a Bucarest, Martin Franklin (Bucarest, 18 lug. 1921).

[48] AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 79, Copia del contratto d'affitto dal 15 luglio 1921, Tulcea, tra Constantin Căciulescu, il capo dell'O.D. [Ocolul Dominial] Babadag ed i coloni italiani di Cataloi, regione Tulcea.

[49] *Ibidem*. ASDMAE, Archivio del Commercio, classe 48, Lettera della Legazione italiana al ministro degli Affari Esteri italiano, Marchese della Torretta (Sinaia–Bucarest, 22 ago. 1921).

[50] AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 78, Lettera n° 3197 della Legazione Italiana al Ministero degli Affari Esteri (Bucarest, 29 nov. 1930); ivi, Lettera n° 78.392/930 del Ministero degli Affari Esteri romeno al Minsitero dell'Agricoltura e Domini (Bucarest, 3 genn. 1931); ivi, Copia del rapporto della Prefettura di Tulcea n° 1927/934 al Ministero dell'Interno.

furono ricalcolate allo scopo di nuovi riparti decisi dalla Legge agraria del 1921, che era applicata a Tulcea a partire della primavera del 1931[51].

Una soluzione proposta dal ministro plenipotenziario a Bucarest, Martin Franklin fu la doppia cittadinanza che diede il diritto al capo di famiglia d'acquistare un terreno in vista di ottenere il necessitante allargamento del terreno affittato fintantoché non si vedeva nel futuro il desiderio di ritornare in Italia di quelle famiglie senza terra[52]. Però la proposta non fu presa in considerazione.

All'inizio di 1935, le autorità italiane presero le misure necessarie per il rinnovamento del contratto, che fu firmato nel dicembre 1935, però da questa volta soltanto per un periodo di 5 anni a causa della tensione sociale esistente nel paese determinata d'incapacità delle autorità romene di risolvere tutti gli assegni di proprietà previsti dalla Legge agraria. Era aumentatò anche il tasso annuo, a 67 lei/ha, uguale al prezzo pagato dei contadini romeni[53].

Il quinto contratto fu però l'ultimo, in conseguenza di una promessa di terra per loro ad Aprilia, Agro Romano e Pontino nella regione di Lazio da parte dallo Stato fascista nel 1939, che diede nuove speranze di una vita migliore ai coloni italiani[54]. Il rimpatrio di questi italiani fuori d'Italia fu il frutto di una politica fascista in materia d'immigrazione, che, dal sostegno economico di prima era arrivata, con il passare degli anni, a una tappa molto più incisiva tramite la creazione della *Commisione permanente per il rimpatrio degli italiani all'estero* nell'aprile del 1939. Questa commissione si occupava principalmente del rimpatrio degli italiani dai Balcani, dall'Egitto, dalle colonie francesi di Tunisi e Algeria, e degli italiani della Corsica. Nell'Agro-Pontino doveva nascere "il *tipo* dell'italiano fascista chiamato dal destino a forgiare la storia della nuova Roma imperiale" [55].

Questa fece sì che molti italiani sono stati truffati di questo miraggio nel 1940, nonostante che il progetto preparato per loro fosse molto diverso dalle loro aspettative, perché furono in realtà costretti a comportarsi come una massa di militanti del regime, ciò che ha determinato parecchio di loro, appena arrivati nei territori delle bonifiche mussoliniane, di sollecitare al Ministero degli Affari Esteri

[51] AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 78, Lettera n° 696 (Tulcea, 10 febb. 1931).

[52] ASDMAE, Archivio del Commercio, classe 48, Lettera della Legazione italiana al ministro degli Affari Esteri italiano, Marchese della Torretta (22 ago. 1921, Sinaia-Bucarest).

[53] AIDMAE, Probleme, nr. 11/1930, vol. 79, La lettera n° 345 del ministro Ugo Sala al ministro romeno degli Affari, Nicolae Titulescu (8 febb. 1935, Bucarest); ivi, vol. 68, Lettera n° 2.780 del M.A.D. [Ministerul Agriculturii şi Domeniilor. Direcţiunea Aplicării Reformei Agrare. Serviciul Bunurilor] al Ministero degli Affari Esteri romeno (10 gennaio 1936, Bucarest); Lettera n° 1.923 del ministro degli Affari Esteri, Nicolae Titulescu, all'incaricato d'affari d'Italia, Luigi Ottaviani (18 genn. 1936, Bucarest).

[54] Alessandro Vigevani, *Friulani fuori di casa in Croazia e Slovenia*, Udine, D. del Bianco& Figlio, 1950, p. 80–81.

[55] S. Collari, *La redenzione dell'Agro pontino*, Cmci, Roma, Cmci, 1943, p. 45; O. Gaspari, *Bonifiche, migrazioni interne, colonizzazioni*, p. 333, 335.

italiano il permesso di ritornarsi in Romania, dove molti di loro erano nati[56]. Malgrado la colonia italiana di Cataloi fosse disciolta della partenza della grande maggioranza delle famiglie, alcuni tra di loro sono rimasti nel distretto di Tulcea, però si sono spostati nel villaggio vicino, Greci, dove si trovava un'altra comunità italiana forte quantitativamente.

Al seguito del rimpatrio, i beni immobili della comunità italiana furono venduti dal Governo romeno per la somma di 2.353.000 lei. La Legazione italiana di Bucarest fu incaricata dal Ministero degli Affari Esteri italiano di effettuare l'incasso[57].

Una grande parte di queste famiglie rimpatriati si possono identificare grazie alle liste di leva militare esistente a Rovigo e Padova, ciò che dimostra che non tutte le famiglie partite da Cataloi tra il 1940 e il 1941 sono indirizzate verso la regione Lazio, ma parte di loro sono ritornate nelle località di origine dei loro genitori[58]. La famiglia di Lorenzo Savioli ritornò nell'aprile 1940 in comuna Trecenta, Ernesto Savioli e sua moglie, Nazzarena, a Rovigo, e altri 28 italiani di Cataloi partirono per Scabbia, comuna Rovigo[59]. Tra quelli rimasti in Romania, a Greci furono alcuni parenti dalla famiglia Savioli.

Benché molti non abbiano creduto nella sopravvivenza della colonia di Cataloi a causa della prattica del rinnuovo riccorentemente del contratto d'affitto[60], essa ebbe una vita di meta secolo non esenta della tentazione di partire in nuove territori proposti per loro dal Governo italiano. Nel periodo prima della guerra ci fu un tentativo dello Stato italiano per affrontare la mancanza di terra dei cittadini italiani dal paese o da fuori. Una circolare del Ministero degli Affari Esteri, secondo cui "i soggetti italiani senza differenza di nazionalità che vogliono emigrare in Tripolitania e Cirenaica, sono liberi"[61] era presentata agli abitanti italiani di Cataloi all'inizio del maggio 1912 da un funzionario del ministero italiano, Palma di Castiglione, che tenne un discorso di fronte a circa venti italiani, per assicurare quelli che non avevano terra abbastanza della possibilità di riceverne

[56] Riguardo l'arrivo degli italiani all'Agro Romano e Pontino, vedi Oscar Gaspari, *Una comunità veneta*, p. 21–25; idem, *Bonifiche, migrazioni interne, colonizzazioni*, p. 332–333; idem, *L'emigrazione veneta nell'Agro Pontino durante il periodo fascista*, Brescia, s.e., 1985.

[57] AIDMAE, Probleme, n° 11/1930, vol. 68, Lettera n° 3221 della Legazione italiana al ministro degli Affari Esteri, Mihai Antonescu (23 lug. 1943, Bucarest).

[58] Archivio di Stato [A.S.] di Padova, Liste di leva militare (1880–1901). Vedi l'appendice finale.

[59] A.S. di Rovigo, Fondo Prefettura Amministrativa, b. 296 Rimpatriati dalla Romania (1942–1943); b. 298 Assistenza rimpatriati dall'estero (1941–1948). Vedi l'appendice finale.

[60] "I sudditi italiani che rimangono sudditti italiani con un contratto con il Governo romeno, alla sua scadenza dovranno rinnovarlo, a causa di una legge romena che vieta per i sudditti stranieri trasmettersi fra di loro la terra in proprietà o comprarla", Mons. Paolo Giusseppe Palma, il vescovo italiano a Bucarest, che esprimeva il suo dubbio in ciò che riguardava la sopravvivenza della colonia a causa di questa pratica, in una lettera indirizzata al sacerdote cattolico di Tulcea nel settembre del 1888 (SMBAN, ARCB, b. 312/1888, f. 1–2).

[61] ANIC, DPSG, b. 120/1911–1916, f. 25.

sufficientemente in Tripolitania. Da Cataloi il commissario dell'emigrazione partì per Tulcea e Galați. Sembra che nessun italiano abbia dato corso all'invito delle autorità italiane[62].

Durante tutto questo periodo di lunga residenza in Romania, gli italiani di Cataloi sono rimasti cittadini del loro paese, qualità di cui hanno beneficiato pure quelli nati in Romania. I giovani italiani di Cataloi si presentarono per il servizio militare nelle località di origine dei loro genitori. Fino al 1912, 30 giovani ebberò effettuato la leva militare, due tra di loro, in età di 37 anni, ebbero partecipato alle lotte di Eritreea, altri si ebbero presentati per le lotte di Libia o per l'entrata nel campo della flotta militare aerea italiana[63]. Però, questa non li impedì di rimanere fedeli alle loro terre e case nondimeno nel periodo della prima guerra mondiale, quando le famiglie non abbiano lasciato il villaggio Cataloi, sebbene alla fine della guerra il settore del nord del Danubio entrasse sotto l'autorità militare della Terza Armata bulgara. L'11 maggio 1918 i cattolici di Cataloi ricevettero la visita dell'arcivescovo cattolico di Bucarest, Raymund Netzhammer, che tra il 27 aprile e il 12 maggio fu presente in Dobrugia, per il viaggio di conferma fatto durante la guerra. Un gruppo di 122 bambini fu preparato, il 12 maggio, a ricevere la Cresima, di cui la maggior parte fu italiana. Dopo il servizio, le ragazze del coro parrocchiale interpretarono con entusiasmo canzoni italiane allegre o serie, alla fine accompagnate da un gruppo di giovani sorelle italiane che cantarono canzoni popolari bulgare imparate dai soldati bulgari, sorprendendo così gli ospiti. I giovani italiani si dimostrarono abili cavalieri, accompagnado gli ospiti all'ora della loro partenza[64]. In un altra visita fatta il 25 aprile 1922, all'arcivescovo Netzhammer furono presentati 90 bambini, segno che la popolazione italiana era ancora cospicua nel villaggio della Dobrugia[65].

Ci furono questi gli ultimi anni della storia di una comunità italiana molto particolare, ritornata in Italia durante la seconda guerra mondiale ovvero in una piccola misura trasferita nel villaggio vicino, Greci, dove vivono oggidì pochi figli degli italiani di Cataloi che ricordano dei loro intrepridi antenati.

[62] *Ibidem*, f. 117, 118.

[63] *Ibidem*, vol. 78, Copia del rapporto della Prefettura di Tulcea n° 1927/934 al Ministero dell'Interno; "Boll. emigrazione", 1913, p. 1210; Archivio di Stato di Padova, Liste di leva militare (1880–1901).

[64] Raymund Netzhammer, *op. cit.*, p. 774, 787.

[65] *Ibidem*, p. 1108–1109.

APPENDICE

I. ITALIANI DI CORNEŞTI E CATALOI NATI IN ROMANIA SECONDO LE LISTE DI LEVA DEI DISTRETTI MILITARI DI PADOVA E ROVIGO[66]

DATA DI NASCITA	COGNOME NOME	PADRE	MADRE	LUOGO DI NASCITA	COMUNE ISCRIZIO-NE	MANDA-MENTO
31.05.1880	COLOGNE-SI Placido	Antonio	Turchetti Maria	Romania	Ceneselli	Massa Superiore
15.11.1880	MANZINI Luigi	Angelo	Trambaioli Carolina	Romania	Trecenta	Badia Polesine
31.10.1880	STEFANI Romano	Antonio	Zanchetta	Romania	Giacciano con Baruchella	Badia Polesine
14.03.1881	BAROTTI Filippo	Ippolito	Malosti Pasqua	Romania	Trecenta	Badia Polesine
18.03.1881	DANESI Giovanni	Antonio	Ghirardelli Nazzare	Com. Miroslava, jud. Iaşi	Trecenta	Badia Polesine
26.07.1881	SEGANTINI Oreste	Francesco	Danesi Elisabetta	Romania	Ceneselli	Massa Superiore
03.02.1882	CAMPO Angelo	Sante	Cavretti Barbara	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
06.06.1882	SAVIOLI Luigi	Enrico	Vecchi Gesualda	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
01.01.1884	DANESI Angelo	Antonio	Ghirardelli Nazzare	Com. Miroslava, jud. Iaşi	Badia Polesine	Badia Polesine
07.02.1885	SAVIOLI Luigi	Carlo	Montagnini Maria	Romania	Badia Polesine	Badia Polesine
29.03.1886	SAVIOLI Enrico	Giuseppe	Furini Maria	Corneşti, jud. Iaşi	Badia Polesine	Badia Polesine
10.05.1886	BATTAIOLA Graziano	Secondo	Stella Petrina	Corneşti, jud. Iaşi	Badia Polesine	Badia Polesine
13.02.1887	ZANCHI Galiani	Domenico	Necunoscută	Vaslui, Romania	Massa Superiore	Massa Superiore
10.04.1887	MARCHIORI Antonio	Angelo	Corsini Ida	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
14.08.1887	GAZZI Riccardo	Ulisse	Necunoscută	Romania	Occhiobello	Occhiobello
08.03.1888	BRANCA-LEONI Giacomo	Pietro	Pasqualini Letizia	Romania	Romania	Badia Polesine

[66] A.S. di Padova, Liste di leva militare (1880–1901), f. 3–391, 1.040.

27.08.1888	FINATTI Giovanni	Roberto	Finatti Luigia	Romania	Badia Polesine	Badia Polesine
18.03.1889	ZAMBONI-NI Francesco	Giovanni Battista	Negri Carolina	Romania	Lendinara	Lendinara
12.05.1889	FANTINATI Luigi	Antonio	Finatti Lodovica	Romania	Badia Polesine	Badia Polesine
03.07.1889	GAZZI Pietro	Ulisse	Bassi Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
24.07.1889	ZANCHI Emilio	Florindo	Maragna Florina	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
06.08.1891	SAVIOLI Roberto	Carlo	Montagnini Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
20.02.1891	BRANCA-LEONI Salvatore	Giuseppe	Cavicchioni Rossina	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
22.03.1891	ZANCHI Cesare	Angelo	Ranzi Luigia	Romania	Massa Superiore	Massa Superiore
28.03.1891	FURINI Agostino	Ferdinando	Maragna Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
12.04.1891	COLOGNESI Enrico	Florindo	Lavioli Teresa	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
13.04.1891	NEGRI Carlo	Geminiano	Finardi Rosa	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
09.05.1891	ZAMBONINI Angelo	Giovanni Battista	Negri Carolina	Cataloi, jud. Tulcea	Lendinara	Lendinara
05.07.1891	DACCORDI Angelo	Luigi	Battaiola Teresa	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
14.08.1891	TEDESCHI Cristoforo	Amadio	Montagnini Rita	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
15.08.1891	FIORASSI Guglielmo	Antonio	Colognesi C.	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine	Badia Polesine
15.08.1891	BRANCA-LEONI Stefano	Pietro	Pasqualini Letizia	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
31.03.1892	ZANCHI Francesco	Umberto	Segantini Seconda	Cataloi, jud. Tulcea	Giaccino con Baruchelli	Badia Polesine
29.04.1892	MANZINI Mario	Francesco	Cavicchioli Adela	Cataloi, jud. Tulcea	Giaccino con Baruchelli	Badia Polesine
12.05.1892	ANDREASI Carlo	Eugenio	Ghirardelli Maria	Romania	Trecenta	Badia Polesina
18.05.1892	CAVARIANI Ulivo	Ferdinando	Savioli Rita	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesina
10.06.1892	BATTAIOLA (BATTARO-LA) Erculiano	Secondo	Spetri Stella	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesina
13.06.1892	BATTAIOLO (sic!) Cogliano	Secondo	Spetri Stella	Cataloi, jud. Tulcea	Bagnolo di Po	Badia Polesina

28.06.1892	FINARDI Giuseppe	Eutichiano	Campo Celeste Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
01.08.1892	MARCO-LONGO Rodolfo	Pietro	Necunoscută	Hârşova, jud. Constanţa	Hârşova, jud. Constanţa	Montagnana
18.09.1892	CAVARIANI Celio	Vittorio	Battaiola Ermelina	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
29.10.1892	DE GIACOMO Giorgio	Giorgio	Necunoscută	Sulina, jud. Tulcea	Padova	Padova
10.12.1892	MANZINI Antonio	Lorenzo	Soffiati Florina	Cataloi, jud. Tulcea	Giaccino con Baruchelli	Badia Polesine
17.12.1892	FURINI Davide	Francesco	Cremonini Luigia	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
01.01.1893 sau 23.03.1893	MAZZINI Giovanni	Francesco Giuseppe	Cavicchioli Adela	Cataloi, jud. Tulcea	Giaccino con Baruchelli	Badia Polesine
06.01.1893 sau 06.06.1893	BAROTTI Luigi	Tomaso	Colognesi Teresa	Romania	Trecenta	Badia Polesine
19.01.1893	FURINI Silvio	Ferdinaldo	Maragni Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
19.01.1893	COVIZZI Giuseppe	Guglielmo	Manzini Libera	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
01.02.1893	RAVAGNANI Archippo	Lucio	Zanettini Elena	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
21.04.1893	CHIARIONI Pietro	Vittorio	Soffiati Marietta	Romania	Trecenta	Badia Polesine
22.04.1893	SAVIOLI Cesare	Luigi	Segantini Rosa	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
11.05.1893	ZANCHI Etilici	Umberto	Zanchi Delmira	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
01.06.1893	MANZINI Pietro	Guglielmo	Brancaleoni Ida	Cataloi, jud. Tulcea	Giaccino con Baruchelli	Badia Polesine
11.06.1893	FIORATTI Pietro	Antonio	Fioratti China	Romania	Trecenta	Badia Polesine
24.06.1893	FIORATTI Pietro	Antonio	Colognesi C.	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
18.07.1893	BRANCA-LEONI Pietro	Pietro	Pasqualini Letizia	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
01.08.1893	SAVIOLI Nicolò	Antonio	Cremonini Maria	Romania	Trecenta	Badia Polesine
15.08.1893	GHIRAR-DELLI Ferogimo	Amedeo	Baulli Ottavia	Romania	Canaro	Occhiobello
18.08.1893	FINATTI Antonio	Cesare	Montagnini Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine

26.09.1893 sau 28.09.1893	TEDESCHI Vico Lodovico	Matteo	Tedeschi Rita	Romania	Romania /Trecenta	Badia Polesine
27.09.1893 sau 01.10.1893	MARAGNA Vittorio	Angelo Olivier	Marchiori Luigia	Cataloi, jud. Tulcea	Giacciano con Baruchello	Badia Polesine
21.11.1893	BRIGHENTI Giuseppe	Sebastiano	Cavicchioli Elvira	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
05.01.1894	BRANCA-LEONI Salvatore	Giuseppe	Cavicchioli Rosina	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
05.02.1894	FINATTI Achile	Cesare	Montagnini Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
19.08.1894	TEDESCHI Costantino	Antonio	Trombini Anna	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
24.09.1894	COVIZZI Orlando	Guglielmo	Manzini Libera	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
16.10.1894	RAVAGNANI Antonio	Lucio	Zanettini Elena	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
20.10.1894	BERTOCCO Carlo	Andrea	Necunoscută	Bucureşti	Padova	Padova
03.01.1895	FURINI Umberto	Francesco	Cremonini Luigia	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
26.01.1895	ZANCHE Clemente	Angelo	Ranzi Luigia	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
02.02.1895	FINARDI Santo	Eutichiano	Campo Celeste Maria	Romania	Romania	Badia Polesine
03.02.1895	ZANCHI Clemente	Angelo	Ranzi Luigia	Romania	Trecenta	Badia Polesine
03.02.1895	FINATTI Santo	Artichiano	Finatti Celeste	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
03.02.1895	MANZINI Martino	Guglielmo	Brancaleoni Ida	Cataloi, jud. Tulcea	Romania	Badia Polesine
12.03.1895	MANZINI Umberto	Francesco	Cavicchioli Adela	Romania	Romania	Badia Polesine
14.04.1895	PRINI Giovanni	Angelo	Colognesi Adela	Romania	Romania	Badia Polesine
30.05.1895	FANTINATI Attilio	Antonio	Finatti Ludovica	Romania	Romania	Badia Polesine
05.06.1895	BAROTTI Costantino	Tomaso	Colognesi Teresa	Cataloi, jud. Tulcea	Salara	Badia Polesine
08.09.1895	SAVIOLI Eugenio	Sigismondo	Cavicchioli Giulia	Romania	Romania	Badia Polesine
26.09.1895	BRIGHENTI Algerio Onorato	Sebastiano	Cavacchioli Elvira	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa superiore

18.10.1895	RAVAGNANI Massimiliano	Lucio	Zanettini Elena	Romania	Trecenta	Badia Polesine
19.11.1895	ANDREASI Riccardo	Eugenio	Necunoscută	Romania	Romania	Badia Polesine
23.12.1895	SAVIOLI Sante	Antonio	Savioli Maria	Romania	Romania	Badia Polesine
27.12.1895	FURINI Emilio	Ferdinaldo	Maragni Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Romania	Badia Polesine
11.01.1896 sau 27.01.1896	COLOGNESI Giuseppe	Luigi	Rosina Carolina	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
16.03.1896	ZANCHI Innocenzo	Florindo	Maragna Florina	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
22.03.1896	MANZINI Giuseppe	Fiorindo	Savioli Nazzare	Romania	Giacciano con Baruchella	Badia Polesine
07.05.1896	BRIGHENTI Giovanni	Pietro	Necunoscută	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
16.07.1896	ZANETTINI Vittorio	Luigi	Vigliari Maria	Romania	Trecenta	Badia Polesine
19.07.1896	SOFFIATTI Giovanni	Fioravante	Savioli Elisabetta	Romania	Trecenta	Badia Polesine
05.08.1896	COLOGNESI Giovanni	Pietro	Negri Carolina	Romania	Trecenta	Badia Polesine
21,08.1896	COLOGNESI Cirillo	Florindo	Savioli Teresa	Romania	Trecenta	Badia Polesine
04.09.1896	TROMBELLA Giovanni	Antonio	Baulli Natalina	Romania	Trecenta	Badia Polesine
10.11.1896	GRECHI Arturo	Gaetano	Pulga Emma	Romania	Trecenta	Badia Polesine
14.11.1896	FURINI Antonio	Francesco	Cremonini Luigia	Romania	Trecenta	Badia Polesine
02.02.1897	TEDESCHI Constantino	Antonio	Trombini Anna	Romania	Trecenta	Lendinara
21.06.1897	ZANETTI Cirillo	Antonio	Cavariani Teresa	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
25.06.1897	BAROTTI Giovanni	Tomaso	Colognesi Adele	Romania	Trecenta	Lendinara
29.06.1897	FURINI Giuseppe	Luigi	Brancaleoni Maria	Romania	Trecenta	Lendinara
15.01.1897	SAVIOLI Enrico	Antonio	Cremonini Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Lendinara
20.12.1897	ROSSI Carlo Vincenzo	Gaetano	Rossi Rosa	Romania	Bergantino	Massa Superiore
15.01.1898	MANZINI Nicola	Francesco	Cavicchioli Adela	Romania	Trecenta	Lendinara
27.01.1898	SOFFIATTI Angelo	Pietro	Migliaria Argia	Romania	Trecenta	Lendinara

29.01.1898	CAVARIANI Cirillo	Modesto	Savioli Rita	Romania	Trecenta	Lendinara
16.02.1898	CAVAC-CHIOLI Culiano	Angelo	Savioli Leonica	Romania	Trecenta	Lendinara
10.03.1898 sau 22.03.1898	BRIGHENTI Antonio	Pietro	Manzini Maria	Romania	Ceneselli	Massa Superiore
28.03.1898	FURINI Giovanni	Felice	Brancaleoni Virginia	Romania	Trecenta	Lendinara
29.07.1898	BRANCA-LEONI Pietro	Giovanni	Bastini Teresa	Romania	Trecenta	Lendinara
22.12.1898	RAVAGNANI Lodovico	Lucio	Zanettini Elena	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Lendinaria
30.12.1898	TEDESCHI Giovanni	Antonio	Trombini Anna	Romania	Trecenta	Lendinara
23.01.1899	TROMBELLA Antonio Giuseppe	Antonio	Baulli Natalina	Cataloi, jud. Tulcea	Cataloi, jud. Tulcea	Badia Polesine
30.06.1899	BRIGHENTI Vittorio	Pietro	Necunoscută	Romania	Romania	Ficarolo
06.12.1899	ROSINI Andrea	Angelo	Necunoscută	Romania	Romania	Ficarolo
20.01.1900	FIORATTI Anselmo	Antonio	Colognesi Clori.	Romania	Trecenta	Badia Polesine
06.05.1900	ROSINA Amideo	Antonio	Cremo Adelaide	Romania	Trecenta	Badia Polesine
23.06.1900	BRIGHENTI Luigi	Francesco	Battaiola Lisa	Romania	Trecenta	Badia Polesine
10.09.1900	BRIGHENTI Nicola	Sebastiano	Cavicchioli Elvira	Romania	Trecenta	Badia Polesine
27.09.1900	MANZINI Lorenzo	Giovanni Fioravante	Primi Maria	Romania	Trecenta	Badia Polesine
10.10.1900	SAVIOLI Evanghelista	Giovanni	Brighenti Maria	Romania	Trecenta	Badia Polesine
30.01.1901	COLOGNESI Francesco	Luigi	Rosina Carolina	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
05.02.1901	GHIRAR-DELLI Edoardo	Angelo	Baulli Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
06.04.1901	FINARDI Angelo	Artichiano	Finardi Celesta	Cataloi, jud. Tulcea	Ceneselli	Massa Superiore
21.04.1901	MANZINI Luigi	Florindo	Saviolli Nazzare	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
29.07.1901	ZANETTINI Giovanni	Luigi	Migliari Maria	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine
18.08.1901	BETTINI Anselmo	Florindo	Brancaleoni Arg.	Cataloi, jud. Tulcea	Trecenta	Badia Polesine

II. ITALIANI RIMPATRI DA CATALOI IN VENETO NEL 1940[67]

Cognome (data del rimpatrio e luogo)	Nome	Grado di parentela	Paternità	Maternità	Luogo di nascita	Data di nascita	Stato Civile	Professione
SAVIOLI[68] Lorenzo	Lorenzo	capo	Constan-tino	Cremonini Emilia	Cataloi	24.10. 1913	coniugato	Contandino
(lì 2 apr. 1940, rimpatrio in Trecenta)	Giuseppa (ex. Finatti)	moglie	Achille Finatti	Elisa Manzini	Cataloi	23.09. 1917	coniugata	Contandino
	Gabriele	figlio	Lorenzo	Giuseppa Finatti	Cataloi	27.03. 1937	celibe	-----
	Constan-tino	padre di Lorenzo	Lorenzo	Luigia Castarolli	Trecenta	19.09. 1874	coniugato	Contandino
	Emilia ex. Cremo-nini	madre di Lorenzo	Antonio	Generosa Furini	Cento	18.04. 1875	coniugata	Casalinga
SAVIOLI[69] Ernesto	Ernesto	capo	Antonio	-	Cataloi	19.05. 1905	coniugato	Contandino
(lì lug. 1940 in Rovigo)	Nazzarena	moglie	-	-	Cataloi	13.09. 1910	coniugata	---
TEDESCHI[70]	Amabile	capo	----	----	----	---	coniugato	----
(rimpatrio in San Bellino)	---	moglie	---	---	---	---	coniugata	---
SAVIOLI[71] Gennaro (rimpatrio in Arqua Polesine)	Gennaro	----	----	----	----	---	---	---

THE ASSISTANCE OF THE ITALIAN STATE FOR AN ITALIAN AGRICULTURAL COLONY IN ROMANIA (1879–1941)

Abstract

This article approaches the status of the Italian minority in Romania, after the Independence and until the begining of the Second World War. It stresses mainly upon the economic and cultural support given by the Italian government to several agricultural colonies establishe in Moldavia and Dobrudja.

Keywords: emigration, Italian minority, Italian government.

[67] A.S. di Rovigo, Fondo Prefettura Amministrativa, b. 296 Rimpatri dalla Romania (1942–1943).
[68] *Ibidem*. Situazione della familia Lorenzo Savioli di Constantino (28 luglio; 6 agosto 1940).
[69] *Ibidem*. Situazione della familia Ernesto Savioli.
[70] *Ibidem*, p. 298. Assistenza rimpatriati dall'estero (1941–1948).
[71] *Ibidem*.

UNIREA DIN 1859: ROLUL PERSONALITĂȚILOR ÎN ISTORIE*

ALEXANDRU MAMINA
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

Într-o formulare extrem de sintetică, susceptibilă aşadar să rămână prezentă în conştiința colectivă, Mihail Kogălniceanu arăta că „unirea națiunea a făcut-o”, iar din punctul de vedere al complexului de factori implicați în activitatea unionistă, avea desigur dreptate. Dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza a devenit posibilă numai ca urmare a campaniilor de presă şi a mobilizării celor înscrişi pe listele electorale, pe fondul acordului dintre boierii şi țăranii reprezentați în Adunările ad-hoc, şi nu în ultimul rând – în condițiile presiunii populare exercitate asupra Adunării elective a Țării Româneşti. Pe de altă parte însă, toată această desfăşurare de forțe a fost concertată şi orientată politic de către un grup de câteva zeci de oameni care alcătuiau aşa-numita partidă națională, capabili să valorifice posibilitățile de care dispuneau şi să pună Europa în fața faptului împlinit.

Unirea este deci ilustrativă pentru conjuncția activă dintre potențialul masiv şi rolul personalităților în istorie, care determină împreună transformarea societății. Este ilustrativă totodată pentru coordonatele pe care se desfăşoară intervenția personalităților, astfel încât ele să aibă realmente o funcție organizatoare. Aceste coordonate sunt proiectul, voința şi abilitatea.

Proiectul partidei naționale s-a concentrat conjunctural în cele patru „dorințe ale țării” votate de Adunările ad-hoc în octombrie 1857, pentru a fi înaintate apoi puterilor garante: respectarea autonomiei, unirea Moldovei cu Țara Românească, principele străin ereditar, neutralitatea şi inviolabilitatea noului stat. Aceste puncte constituiau cumva armătura juridică internațională a unui proiect societal mai larg, ce viza în fond modernizarea în sens liberal, adică întemeierea unui stat normativ şi a unei națiuni civice, omogenizată juridic prin desființarea privilegiilor şi a excepțărilor. A fost un proiect elaborat sistematic cel puțin din perioada Regulamentelor Organice, afirmat categoric la 1848–1849, pentru a fi pus în practică, o vreme chiar de către aceiaşi lideri paşoptişti, sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza şi a lui Carol I. Punctul final s-a atins odată cu introducerea votului universal, care a desăvârşit sub aspect legal caracterul reprezentativ al regimului. Într-o manieră simbolică, Ion I.C. Brătianu a încheiat ceea ce începuse, alături de alții, tatăl său.

* Comunicare susținută în cadrul sesiunii „155 de ani de la Unirea principatelor române”, organizată la 24 ianuarie 2014, de către Academia Română şi Patriarhia Română.

„Studii şi materiale de istorie modernă”, vol. XXVII, 2014, p. 173–175

Voința, sau cum se spune astăzi voința politică, este recognoscibilă în decizia de a urma planul unionist indiferent de adversitatea unor mari puteri, în decizia de a rezista manevrelor acestora şi de a proclama cu atât mai mult programul național. Atunci când caimacamul Nicolae Vogoride a intervenit în listele cu votanți, falsificând rezultatul alegerilor din Moldova pentru Adunarea ad-hoc, unioniştii nu s-au intimidat de faptul că el era susținut de consulul Austriei, Gödel de Lannoy, ci au declanşat o serie de proteste în țară şi în străinătate pentru a remedia abuzul. Peste un an, când era clar că inclusiv Franța nu mai susținea decât o uniune legislativă, cu doi domnitori, membrii partidei naționale au refuzat să accepte o atare variantă, recurgând finalmente la soluția alegerii aceluiaşi domn în amândouă principatele. După cum consemna Vasile Boerescu, Europa îi ajutase pe români prin aceea că le indicase posibilitatea unirii; acum era momentul să se ajute singuri şi să o realizeze prin ei înşişi.

Abilitatea s-a manifestat prin valorificarea oportunităților internaționale şi a părților interpretabile din documentele vremii. Adepții unirii au profitat de rivalitățile dintre marile puteri şi de clauza din Tratatul de pace de la Paris care condiționa o intervenție militară de acordul tuturor statelor semnatare, greu de obținut în contextul rivalităților respective. De asemenea, au ştiut să ocolească prevederile Convenției de la Paris referitoare la existența a doi domni, atâta timp cât nu se interzicea formal ca aceeaşi persoană să ocupe ambele tronuri.

Proiectul e important deoarece imprimă un sens mişcării istorice, cu argumente de natură să motiveze subiectiv angajamentul popular. Voința este condiția eficientă a schimbării instituționale, care asigură inclusiv contactul operativ dintre personalități şi mase. Abilitatea intervine ca atribut necesar al voinței, întrucât surmontează piedicile şi permite realizarea proiectului cu relevanță generală. În afara acestor coordonate, energiile potențiale din societate rămân nevalorificate, în starea unei uzuri vegetative fără alt reper moral decât satisfacerea interesului imediat, iar acțiunea categoriilor conducătoare se reduce la exploatarea birocratico-financiară a resurselor. Sistemul lipsit de orizont şi inițiativă este incapabil să-şi promoveze identitatea şi interesele economico-politice în relațiile cu exteriorul, aşa încât țara decade treptat până la condiția de periferie (de semicolonie) a marilor puteri, conducătorii locali nefiind altceva decât exponenții obedienți ai acestora din urmă. Cu alte cuvinte, ei nu mai sunt în măsură să exercite funcția organizatoare sau creatoare asociată rolului istoric al personalităților.

Membrii partidei naționale au împlinit o asemenea funcție, în limitele opțiunii lor ideologice. Această opțiune poate fi împărtăşită, recuzată sau nuanțată, cum s-a întâmplat încă din epocă, dar impactul acțiunii lor în ordine instituțională rămâne incontestabil. Faptul că era vorba despre o minoritate nu trebuie să creeze confuzie. În raport cu numărul populației, nici gruparea antiunionistă nu era mai consistentă. Succesul a revenit însă acelora care au reuşit să îşi atragă un sprijin social mai larg,

sau în termeni structurali – acelora care au răspuns mai bine dinamicilor şi necesităţilor epocii. În absenţa conectării la tendinţele obiective, liderii ajung să propună finalmente planuri artificiale şi fără suport popular, lipsite aşadar de reprezentativitate autentică.

Rezultatul a fost precizarea statului român modern – proces în cursul căruia unirea a constituit o etapă esenţială, deoarece a permis consolidarea administraţiei şi armatei, favorizând inclusiv obţinerea independenţei. Practica a confirmat deci aserţiunea din programul elaborat de Mihail Kogălniceanu în 1849, intitulat tocmai „Dorinţele partidei naţionale", care considera unirea drept „cheia de boltă fără de care s-ar prăbuşi tot edificiul naţional".

L'UNION DE 1859: LE RÔLE DES PERSONNALITÉS EN HISTOIRE

Résumé

La communication traite le lien opérationel entre l'ansamble de la nation et les personnalités dirigeantes, à l'occasion de l'effort colectif pour l'union de la Moldavie avec la Valachie. On observe ainsi l'importance du programme et de la détermination contextuelle, par lesquelles les élites réalisent le contact efficace avec les attentes populaires et les tendances générales en époque.

Mots-clés: Union des principautés, mobilisation nationale, personnalités, projet, volonté, habilité politique.

Împlinirea unui secol de la desfăşurarea războaielor balcanice a prilejuit, la începutul lunii noiembrie 2013, o reuniune internațională în mediul universitar din Bucureşti. Facultatea de Istorie a Universității Bucureşti a fost gazda unui eveniment care a repus în discuție istoria sud-estului european de la începutul secolului al XX-lea. Sub patronajul Ministerului Afacerilor Externe, Facultatea de Istorie a organizat, în 7–8 noiembrie 2013, conferința internațională ***Balkan Entanglements – Peace of Bucharest***. Reunind specialişti din opt state europene, dezbaterile – împărțite în şase secțiuni: *Great Powers and Their Balkan Interests*; *War at Home, The Two Balkan Military Conflicts*; *The Diplomacy of the Peace Conference of Bucharest*; *Pendent Issues of the Peace Treaty of Bucharest: Macedonian Question* / *Aromanian Question*; *Identities in the Balkans at the Beginning of the Twentieth Century* – au urmărit impactul şi evoluția stării beligerante asupra statelor implicate în conflict, al intereselor marilor puteri asupra acestei zone a Europei, dar şi urmările Păcii de la Bucureşti.

În cadrul acestei conferințe, alături de abordările aspectelor politico-militare[1], unii participanți au surprins istoria războaielor balcanice din prisma analizei unor scrieri ale intelectualilor francezi (Aleksandra Kolakovic, Universitatea din Belgrad), a opiniei publice britanice (Samuel Foster, University of East Anglia), a presei poloneze (Jaroslaw Rubacha, Univ. Waðŵińsko-Mazurski; Andrzej Malinowski, Akademia Pomorska) sau a unor publicații ale emigranților macedoneni (Lilla Moroz-Grzelak, Polish Academy of Sciences Warsaw), care au scos la lumină detalii mai puțin cunoscute, dezvăluind efecte ale războiului, apoi ale păcii, asupra populațiilor civile majoritare sau minoritare din punct de vedere etnic sau religios, asupra voluntarilor, asupra actorilor principali sau secundari ai evenimentelor. Nu au lipsit nici sursele diplomatice, menite să dezvăluie noi amănunte dintr-o lume a tratativelor şi negocierilor de pe scena deschisă micilor şi marilor puteri europene, în confruntarea lor pentru afirmarea influenței politicii externe în zona mai extinsă a Peninsulei balcanice.

O noutate, din perspectiva abordării istoriografice, a constituit-o identificarea şi analizarea unor detalii tehnice referitoare la modul în care o armată se prezenta în luptă – importanța pregătirii fizice, a antrenamentelor ce au condiționat calitatea fizică a soldaților, rezistența la boli (Bogdan Popa, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga").

Sub auspiciile războaielor balcanice (1912–1913) s-a mai adus în discuție problema identitară a minorităților etnice din teritoriile otomane, ce a determinat uneori emigrația unei părți din populația grecilor şi evreilor otomani, a macedonenilor; totodată s-a atins problema chestiunilor religioase, a „naționalismului balcanic".

Reprezentanții gazdei la acest eveniment au fost profesorii Florin Müller, Rudolf Dinu, Silvana Rachieru, Mirela Luminița Murgescu, Marius Diaconescu, dar şi dr. Andrei Sora, drd. Cosmin Constantin Ioniță, drd. Vladimir Crețulescu.

Alina Dorojan

[1] Vezi programul conferinței: http://istorie.unibuc.ro/2013/11/conferinta-balkan-entanglements-peace-of-bucharest/.

VIRGIL COMAN (coord.), *Campania militară a României din 1913. O istorie în imagini, documente şi mărturii de epocă (Romania's military campaign in 1913. A history in images, documents and epoch testimonials)*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2013, 300 p.

Ignorate sau numai amintite pasager şi fără explicaţii, comentarii sau analize în perioada comunistă, războaiele balcanice au beneficiat în ultimele două decenii de cercetări pertinente, care au pus în lumină cauzele, implicaţiile şi urmările conflictului, aspecte şi momente importante ale desfăşurării, dar şi documente şi imagini de epocă. În rândul acestora se înscrie şi ediţia bilingvă româno-engleză, intitulată *Campania militară a României din 1913. O istorie în imagini, documente şi mărturii de epoca (Romania's military campaign in 1913. A history in images, documents and epoch testimonials)*, o apariţie editorială de o calitate excelentă (hârtie şi imagini de calitate). Lucrarea este o culegere de studii semnate de coord. Virgil Coman (*Mărturii documentare privind campania militară a României din 1913*), Marian Moşneagu (*Marina militară română în campania din Bulgaria, 1913*), Vasile Reghintovschi (*Participarea aviaţiei române la campania militară din anul 1913*), Stoica Lascu (*Campania din Bulgaria, 1913. Aprecieri şi impresii ale unor participanţi români*), Constantin Ceramidoglu (*Acţiunea României în Balcani, în viziunea presei străine*), Angela Pop (*România şi al doilea război balcanic, 1913. Percepţii americane*) şi Radu Cornescu (*Campania militară a României din Balcani, reflectată în cărţi poştale ilustrate ale vremii*), completate de note şi ilustraţii. Aşa cum se precizează în introducere, volumul nu este o analiză a „aspectelor care pentru unii specialişti sunt controversate" (p. 6), ci mai degrabă o punere în valoare a unor mărturii peste timp, de la fotografii care surprind diferite aspecte şi momente ale campaniei armatei române în 1913, la documente emise de oficialităţi, la impresiile celor care au participat efectiv, la ecoul stârnit în presa străină, până la felul cum era surprinsă participarea românilor în cărţile poştale.

În acest sens, autorii au considerat oportun să readucă în atenţia specialiştilor şi a publicului două documente elaborate de Alexandru Averescu, şeful Marelui Stat Major al Armatei de Operaţiuni şi anume *Memoriul privitor la îndrumarea operaţiunilor armatei române în cazul că ar interveni în conflictul sârbo-bulgar*, datat 17 iunie 1913 şi *Raportul general asupra operaţiunilor armatei, de la decretarea mobilizării şi până la retrecerea Dunării,* din 23 august, dar şi să evidenţieze rolul şi misiunile marinei militare şi ale aviaţiei militare, ultima în stadiul de pionierat. De remarcat prezenţa în volum a impresiilor şi amintirilor participanţilor şi contemporanilor, cât şi reflectarea în presa românească şi străină: franceză, austriacă, britanică, germană a campaniei din vara anului 1913 şi a urmărilor ei. Nu în ultimul rând ţinem să semnalăm studiul şi ilustraţiile privind felul în care se regăseşte campania armatei române în Balcani în 1913, mai cu seamă că la vremea respectivă tirajul nu a fost mare, iar în timp şi din acestea multe au dispărut în timpul ocupaţiei germane din primul război mondial, sau au fost distruse deliberat în anii comunismului de cei cărora le aparţineau, de teama represaliilor.

În opinia noastră această apariţie editorială este utilă atât specialiştilor, cât mai cu seamă publicului larg, doritor să afle date, informaţii, opinii şi imagini despre participarea României la al doilea război balcanic.

Daniela Buşă